

ALLAHA DOĞRU

**MÜƏLLİF
MİSBAH YƏZDİ**

**TƏRCÜMƏ EDƏN:
MƏHƏMMƏD AZƏRİ**

نام کتاب:.....به سوي او
مؤلف:.....آيت الله مصباح يزدي
مترجم:.....محمد آذري
ناشر:.....شهریار
تاریخ چاپ:.....1385
نوبت چاپ:.....دوم
تیراژ:.....3000

Kitabın adı:.....Allaha doğru
Müəllif:.....Doktor Misbah Yəzdi
Tərcümə edən:.....Məhəmməd Azəri
Nəşr edən:.....Şəhriyar
Çap tarixi:.....2007
Çap növbəsi:.....İkinci
Tiraj:.....3000

964-5934-58-3

ÖN SÖZ

“Ey arxayın olan kəs! Dön Rəbbinə! Sən Ondan, O da səndən razı olan halda. Daxil ol bəndələrimin zümrəsinə! Daxil ol Behiştimə!”¹

Varlıq aləmində ən qəribə və ən maraqlı dastan «İnsan dastanı»dır. Allah-taala insana elə bir iste'dad əta edib ki, bunun vasitəsi ilə insan Allahın xəlifəsi və mələklərin məscudu olmaq məqamına yüksələ bilər. Allahın insanı «**ən gözəl surətdə**»² yaratması və onun başına «**kəramət tacı**»³ qoyması Yaradan tərəfindən insana əta olunan ən böyük şərəfətdir.

Təkamül yolunda insan Allah-tələyə yaxın məqama ucala bilir və Allah ona “ey arxayın olan kəs” deyərək xitab edərək cənnət qapılarını onun üzünə açır. Amma həmin bu ali xilqət bəzən süqut edərək ən alçaq varlığa çevrilir. O, bəzən heyvan, hətta heyvandan da alçaq məqama enərək elə bir fəlakətə düşər ki, onun haqqında buyrulur: **“Allah yanında yer üzündəki canlıların ən pisi düşünməyən karlar və lallardır.”**⁴

Bəs həmin yüksəliş və süqutun sirri nədir? Necə olur ki vahid bir mövcud bir-birinə zidd olan iki yol ayrıcında dayanır? İnsanlıq pöhrəsini çiçəkləndirən, eyni zamanda yandırır külə döndərən nədir? Əlinizdəki kitabda yuxarıdakı suallara cavab verməyə səy göstərilmişdir. Bu kitab fəzilət sahibi, fəqih tanınmış filosof həzrət Ayətullah Məhəmməd Təqi Misbah Yəzdinin əxlaq dərslərinin məcmusudur. Belə bir kitabın tərtibində bizə yardım göstərdiyi üçün Allaha şükr edirik. Bu işdə Məhəmməd Mehdi Nadirinin xüsusi fəaliyyəti olub. Bu kitabı çap etməklə kiçik də olsa İslama xidmət göstərərək savab qazanacağımıza ümid edirik.

Naşir.

¹ “Fəcr” surəsi, ayə: 27-30.

² «Biz insanı ən gözəl surətdə yaratdıq». «Tin» surəsi, ayə:6.

³ «Biz Adəm övladını kəramətli etdik». «İsra» surəsi, ayə:70.

⁴ “Ənfal” surəsi, ayə: 22

BİRİNCİ DƏRS

TƏZKİYƏ (PAKLANMA) ANLAYIŞI VƏ ONUN ƏHƏMİYYƏTİ

PEYĞƏMBƏRLƏRİN İKİ ƏSAS HƏDƏFİ

Qurani-kərimdə peyğəmbərlərin göndərilməsində əsas məqsədin insanların təlim və təzkiyəsi olduğu bildirilir. Bəzi ayələrdə təzkiyə, bəzilərinə isə təlim birinci qeyd olunur.¹ Bu iki söz, yəni “təlim və təzkiyə” dilimizə “təlim və tərbiyə” kimi də tərcümə oluna bilər. Başqa sözlə, “təzkiyə” dedikdə “tərbiyə” nəzərdə tutulur. İnsan bu təlim və tərbiyəyə dini maarifə yiyələnmədən və ya peyğəmbərlərin köməyi olmadan nail ola bilməz. Elə elmlər var ki onlar insanın xoşbəxtliyində birbaşa rol oynamır. Amma dini elmlərdən xəbərsizlik insanı əbədi axirət səadətindən məhrum edir.

Peyğəmbərlərin göndərilməsinin iki əsas məqsədi var:

1. Dini maarifin təlimi.
2. İnsanların tərbiyəsi.

Bu iki iş əvvəl peyğəmbərlərin, sonra isə onların vəsilərinin (cənişinlərinin) öhdəsindədir. İslam peyğəmbərinin vəsiləri olan məsum imamlardan sonra bu vəzifə Əhli-beyt alimlərinin çiyinə düşür.

Tərbiyə o qədər geniş sahəni əhatə edir ki, hətta bədən tərbiyəsi də bu sahəyə aid olunur. Amma peyğəmbərlərin əsl vəzifəsi insanların mənəvi tərbiyəsi, yəni təkamül yolunda olmaları Allaha yaxın məqama çatdırmaqdan ibarətdir.

ALİMLƏRİN ROLU

Qədim dövrlərdə insan fikri və əməli çaşqınlıqdan qurtarmaq üçün qısa bir müddət dini maariflə tanış olmaqla, məqsədinə çata bilərdi. Amma bu günkü qatışıq dünyada kamilləşmək üçün

¹ “Ali-İmran”, 164; “Bəqərə”, 129

müxtəsər dini bilik kifayət etmir. Elə bir əsrdə yaşayırıq ki, bütün ömrümüzü dini məsələlərin təliminə sərf etsək də xoşbəxtliyimizi təmin edəcək dərəcədə maariflənməyimiz müşkül məsələdir.

Bu gün dünyəvi elmlər inkişaf etdiyi kimi, dini elmlər də tərəqqi etmişdir. Bir neçə yüz il əvvəl insan üç il, beş il dərs oxumaqla bütün elmləri öyrənə bilərdi. Farabi, İbn Sina kimi dünya şöhrətli alimlər öz dövrlərinin bütün elmlərini qısa bir müddətdə əxz etmişlər. Amma bu gün bir elm sahəsinə yiyələnmək üçün on illərlə dərs oxuyan insan yenə də həmin sahəni əhatə edə bilmir.

Dini elmlər də olduqca genişləniib. Bu gün dini maarifdə elə sahələr yaranıb ki, həmin sahələrdə mütəxəssis olmaq üçün on illərlə oxumaq kifayət etmir. Məsələn, fiqh və üsul elmlərində ictihad dərəcəsinə çatıb nəzər sahibi olmaq üçün bir neçə on il oxumaq lazım gəlir.

Yaşadığımız dövrdə bəşəriyyət elmdən daha çox tərbiyəyə ehtiyaclıdır. İstər şərq, istərsə də qərb alimləri bu fikirdədirlər ki, insanlar mənəviyyat böhranından daha çox əziyyət çəkirlər.

“Cümə” surəsinin ikinci ayəsində buyurulur: **“Odur ki, savadsızlara onların öz arasından peyğəmbər seçdi ki, Allahın ayələrini onlara oxusun, onları paklığa çıxartsın və kitab və hikməti onlara öyrətsin.”** Peyğəmbərlər və onların vəsiləri bu vəzifələri həyata keçirmək üçün misilsiz əziyyətlərə dözmüşlər. Bu silsilənin sonuncu nümayəndələri İslam Peyğəmbəri və məsum İmamlardır.

Lakin bu gün peyğəmbər və imamların olmaması insanların təlim və tərbiyəsinin başsız qalması demək deyil. Rəvayətlərdən məlum olur ki, bu məsuliyyət din alimlərinin üzərinə düşür. İslam Peyğəmbəri (s) buyurur: “Allahın rəhməti olsun mənim canişinlərim olan o kəslərə ki, mənim sünnətimi (qayda-qanunlarımı) diri saxlayıb onu Allahın bəndələrinə öyrədirlər.” Tərbiyə dini təlimə əsaslanmalı olduğundan bu iş də din alimlərinin üzərinə düşür. Bundan əlavə peyğəmbər sünnəti təkcə təlimdən yox, eyni zamanda tərbiyədən də ibarətdir.

Peyğəmbərin təlim və tərbiyə arasında sərhəd qoymaması bir daha təsdiq edir ki, təlim və tərbiyəni bir-birindən ayırmaq olmaz.

TƏHSİL MƏRKƏZLƏRİNDƏ TƏRBIYƏNİN ROLU

Elmi mərkəzlərdə təlim və tərbiyəyə paralel diqqət göstərilməlidir. Təəssüf ki, bəzən müəyyən islam elminə üstünlük verildiyi halda başqa bir islam elmi kölgədə qalır. Lazımi diqqət göstərilməyən ən mühüm sahə əxlaq və mənəviyyat sahəsidir. Dini elm mərkəzlərində (hövzələrdə) tərbiyə, təzkiyə məsələsi ən ağırlı məsələdir. Hələ də bu problem öz həllini tapmamışdır.

Bu problemi doğuran səbəblərdən biri ilahi əxlaqa yiyələnmiş arif alimlərin həddi aşan təvazökarlığıdır. Dini mərkəzlərdə bu insanların nəfəsinə ehtiyac olduğu halda onlar başqalarına əxlaq dərsi keçməyə özlərini layiq bilmirlər. Bu böyük şəxsiyyətlər onlardan nəsihət istəyənlərə “bizim özümüzün nəsihətə ehtiyacımız var” deyirlər. Onların bu hərəkəti böyük mənəviyyat əlaməti olsa da təvazökarlıq vəzifənin qarşısını almamalıdır. Əgər bütün əxlaqsevərlər yalnız öz tərbiyəsi ilə məşğul olsa cəmiyyətdə insanlıqdan əsər qalmaz. Məgər peyğəmbərlərin bir zaman icra etdiyi təlim və tərbiyə vəzifəsi bu gün alimlərin öhdəsində deyilmi?! Başqalarına nisbətən daha əxlaqlı olanlar cəmiyyəti islah etməyə borcludurlar.

Bir sözlə, tərbiyə də təlim kimi vacib əmrdir. Nə təlim, nə də tərbiyə sahəsində layiqli insanlar üçün təvazökarlıq maneə ola bilməz. Əgər həqiqi alim “danışsam deyərlər ki, özünü göstərir” düşünərək susarsa bəşəriyyət cəhalətə düşər olar.

Tarixdə hətta ən yaxın adamlarından öz elm və fəzilət mərtəbəsini gizlədən böyük şəxsiyyətlər olub. Düzdür, bu şəxsiyyətlərin bir çoxu həmin hərəkətlərinə bəraət qazandıracaq möhkəm dəlillərə malik olublar. Şəxsiyyətini gizlətmək insan üçün kamal hesab oluna bilər, amma həmişə yox! Əgər bütün alimlər şöhrətpərəstlikdən qurtulmaq üçün öz elmini gizlədərsə xalqın təlim-tərbiyəsi ilə kim məşğul olar?! Bu kifayət vacib işlə hökmən kimsə məşğul olmalıdır.

Mənim də tərbiyəyə ehtiyacım başqalarından daha çoxdur. Amma özümdən soruşuram ki, əgər bu vəzifəni yerinə yetirməsəm qiyamət günü nə cavab verərəm? Bu vacib işdən boyun qaçırdığıma şöhrətpərəstlik qorxusu səbəb ola bilərmi? Elmi mərkəzlərdə tanınmış əxlaq ustadları dərslər keçsələr də, yenə də bu

işə ehtiyac duyulur. Ona görə də bütün nöqsanlarına baxmayaraq mənim kimiləri üçün də tərbiyə işi ilə məşğul olmaq vacib görünür.

TƏZKİYƏ MƏFHUMU

Təzkiyənin, yəni tərbiyənin hədəfi nəfstdir. “Təzkiyə” sözü ərəb dilindən tərcümə olunduqda istedadların çiçəklənməsi, kamilləşmə, inkişaf mənasını verir. “Şəms” surəsinin 9-10-cu ayələrində buyrulur: **“Öz nəfsini təmizləyən kimsə (təzkiyə edən) mütləq nicat tapmışdır; onu korlayıb bulaşdıran kimsə isə mütləq uduzmuşdur.”** Ayələrdən görüldüyü kimi “təzkiyə” kəlməsi “nəfsi təmizləmək”, onun əksi isə “nəfsi bulaşdırmaq” mə'nalarını daşıyır.

Bu kəlmə «ağaca qulluq» mənasını da verir. Bağban ağaca qulluq edir, ona su verir, dibini yumşaldır. O, ağacın inkişafı üçün ağacın budaqlarını budayır. Bütün bu işlərin içərisində ağacı çirkəbdən, zərərli həşəratlardan qorumaq da var.

İnsanın da təzkiyəsi həmin iki istiqamətdə aparılır; nəfs hansısa xüsusiyyətlərlə zinətləndirilir, eləcə də, hansısa xüsusiyyətlərdən paklandırılır.

İNSAN TƏRBIYƏSİNİN SƏCİYYƏVİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

İnsanın tərbiyəsi başqa mövcudların tərbiyəsindən bəzi xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir:

1.İnsanın tərbiyəsi onun iradəsindən asılıdır. Bağbanın tərbiyə etdiyi ağacın iradəsi olmadığı halda insanın iradə və istəyi onu başqa mövcudlardan fərqləndirir. Ağac şəraitə təslim olduğu halda insan öz iradəsi ilə şəraitə təsir göstərir.

Bir sözlə, insanın tərbiyəsində onun istəyi əsas şərtədir. İnsanı istəmədiyi halda kimsə yaxşılığa məcbur edib behiştə apara bilməz. Allah-təala Peyğəmbərə müraciətlə buyurur: **“Şübhəsiz ki, sən istədiyini hər kəsi hidayət edə bilməzsən. Amma Allah istədiyini hidayət edər və O, hidayətə layiq olanları daha yaxşı tanıyır.”**¹ Bəli, hətta əzəmətli məqam sahibi olan peyğəmbər (s) istədiyi insanı doğru yola məcbur edə bilməz. Yalnız Allah bu yola layiq olanları hidayət edir. “Nisa” surəsinin 49-cu ayəsində buyrulur:

¹ “Qəsəs” surəsi, ayə: 56.

“İstədiyini pak edə bilən yalnız Allahdır.” Demək, təzkiyə də hidayət kimi tərbiyəçinin ixtiyarında deyil. Bəziləri belə düşünə bilər ki, əgər hidayət və təzkiyə Allahın ixtiyarındadırsa onda insan nə vaxt hidayət ediləcəyini oturub gözləməlidir. Bu suala cavab vermək üçün “əfali tövhid” ifadəsi ilə tanış olmalıyıq. İnsan inanmalıdır ki, əsil fail, işi görən səbəbkar yalnız Allahdır və bu inam əfali tövhid adlanır. Allahdan başqa bütün varlıqlar öz hərəkətində təsirə möhtacdır. “Vaqiə” surəsinin 64-cü ayəsində oxuyuruq: **“Onu (əkdiyiniz toxumu) siz bitirirsiniz, yoxsa biz?”** Ayədən belə məlum olur ki, həqiqi səbəbkar Allahdır. Lakin “Hər şeyi Allah hərəkətə gətirir” demək özü də səhv fikirdir. Hər halda, mömin şəxs bilməlidir ki, Allahın izni olmadan heç bir hərəkət baş verə bilməz.

Tərbiyələnmək insanın istəyindən asılı olsa da, Allahın iradəsi olmadan gerçəkləşə bilməz. İslam peyğəmbəri, məsum imamlar və cəmiyyətin digər tərbiyəçiləri yalnız Allahdan yardım almaqla bir iş görə bilirlər. “Təkvir” surəsinin 29-cu ayəsində oxuyuruq: **“Aləmlərin Rəbbi istəməyincə siz istəyə bilməzsiniz.”** “Nisa” surəsinin 29-cu ayəsində buyrulur: **“Allah istədiyini pak edir.”** “Ali-İmran” surəsinin 164-ci ayəsində buyrulur: **“(Peyğəmbər) onları pak edir, onlara kitab və hikmət öyrədir.”** “Şəms” surəsinin 9-cu ayəsində isə belə buyrulur: **“Nəfsini təmizləyən nicat tapdı.”** Son üç ayədən görünür ki, insanın tərbiyəsi Allah və onun rəsulundan, eləcə də insanın özündən asılıdır. Bu işdə Allah müstəqil, peyğəmbər və insan isə Allahın icazəsi ilə fəaliyyət göstərir. Əfali tövhidin mənası budur.

Demək, ağac öz tərbiyəsində bağbana müqavimət göstərə bilmədiyi halda insan öz tərbiyəsində azaddır. İnsanın qəlbini zorla hansısa istiqamətə yönəltmək qeyrimümkündür. Zorla görülən işdə kamillikdən söhbət gedə bilməz. İnsanın kamilliyi doğru yola buxovlanmasında yox, doğru yolu öz istəyi ilə seçməsidir.

İnsanların tərbiyəsi ilə məşğul olan şəxs əvvəlcə kamilliyə maraqlı olmalıdır. Əgər o, tərbiyə etmək istədiyi şəxsin diqqətini yaxşılığa yönəldə bilsə müvəffəq ola bilər. Bütün insanların fitrətində yaxşılığa meyl var. Tərbiyəçinin işi yatmış fitrəti oyatmaqdır. Əgər insanın fitrətində bu meyl qoyulmasaydı onu

kimsə tərbiyələndirə bilməzdi. Təbii ki, insan meyli çəkməyən bir şeyə dəyər verə bilməz.

Demək, insanın təzkiyəsi, tərbiyələnməsi üçün ona elə bir şərait yaratmaq lazımdır ki, onda kamilliyə həvəs yaransın.

2. Özünütərbiyə mümkündür. İnsanın tərbiyəsinin ağacın tərbiyəsindən mühüm bir fərqi insanın özünütərbiyə qabiliyyətidir. İnsan ağacdən fərqli olaraq özü üçün təkamül şəraiti yarada bilər. İnsan tərbiyəçinin köməyi olmadan öz zəhməti hesabına tərbiyənin müəyyən mərhələlərini təkbaşına qət edə bilər. Müstəqil şəkildə elm öyrənmək mümkün olduğu kimi, müstəqil şəkildə tərbiyələnmək də mümkündür. Müəllim və tərbiyəçinin rolu inkar olunmazdır. Amma söhbət ondan gedir ki, insan oturub müəllim və tərbiyəçi yolu gözləməməlidir. Bir çox mərhələləri tərbiyəçisiz qət etmək olar.

Dövrün İsgəndəri olsan da əgər
Zülmətdə ustadsız eyləmə səfər.

Amma elə mərhələlər var ki, bu mərhələlərdəki müvəffəqiyyətsizliyi müəllimsizliyin boynuna yıxmaq olmaz. Yalnız özünütərbiyənin ali mərtəbələrini ustadsız keçmək qeyrimümkündür. “Saffat” surəsinin 24-cü ayəsində buyrulur: **“Onları yubadıb sorğu-sual üçün saxlayın.”** İnsan qiyamətdə sorğu-suala çəkildiyi zaman üzrə gətirə bilməz ki, tərbiyəçisi olmadığı üçün kamala çata bilməyib.

Əlbəttə ki, təkamülün ali mərtəbələrini ustadsız keçmək istəyən insanı şeytan aldada bilər. Amma ibtidai mərhələləri təkbaşına uğurla qət etmək olar. Ali mərtəbələrdə isə şeytan müdaxilə edib ustadsız yolçunu çaşdırma bilər. Elə ibtidai mərhələlərdə də ustadın olması çox gözəldir. Amma ustad yoxdursa dayanmaq da olmaz. Bu mərhələlərdə ayə və hədislər, Əhli-beyt maarifi, əxlaq alimlərinin kitabları müəllimi əvəz edə bilər.

İKİNCİ DƏRS

NƏFS VƏ ONUN TƏRBIYƏSİ

ƏVVƏLKİ DƏRSƏ BİR NƏZƏR

Mövzumuz nəfsin tərbiyəsidir. Birinci söhbətdə tərbiyənin, yəni təzkiyənin mənası ilə tanış olduq. Qeyd etdik ki, ərəb sözü olan təzkiyəni dilimizə olduğu kimi tərcümə etmək çətindir. Hələ ki, “tərbiyə” sözü ilə kifayətlənirik. Dedik ki, nəfsin tərbiyəsində iki istiqamət var: təkamül üçün şərait yaratmaq və təkamülə mane ola biləcək daxili və xarici səbəbləri aradan qaldırmaq. Qeyd etdik ki, nəfsin tərbiyəsi Quranın diqqət mərkəzində olan məsələlərinəndir. Peyğəmbərlərin də vəzifələrindən biri nəfsin tərbiyəsidir.

Quran ayələrindən məlum oldu ki, nəfsin tərbiyəsində üç fail - Allah, peyğəmbər və insan iştirak etməlidir. İnsanın özünütərbiyədə Allahı təsirli bilməsi “əfali tövhid”dir. İnsanın varlığı və hərəkəti yalnız Allahın iradəsi ilə mümkündür. Bu işdə peyğəmbərlərin vəzifəsi cəmiyyətin islahı üçün şərait yaratmaqdır. Nəhayət, insan azad varlıq olduğundan onun özünün istəyi olmadan tərbiyə qeyriinsani mümkündür.

Bundan əlavə, ötən söhbətdə məlum oldu ki, təkamülün ilkin mərhələlərini insan müəllimsiz, yəni təkbaşına qət edə bilər.

NƏFSİN NÖVLƏRİ (ƏMMARƏ, LƏVVAMƏ, MÜTMƏİNNƏ)

Sual oluna bilər: Nəfs elə əql deyilmi? Yoxsa nəfs və əql ayrıayrılıqda mövcuddur? Nəfslə əql arasında mübarizə dedikdə nə başa düşülür? Nəfsin növləri var, yoxsa elə bir növdür? Nəfs insanın özüdür, yoxsa ayrı bir varlıqdır?

“Nəfs” sözü də “təzkiyə” sözü kimi, ərəb dilinə məxsus sözdür. Mənası “özüm”, “mən” deməkdir. Qurani-kərimdə bu söz müxtəlif mənələrdə işlədilmişdir. Adi halda nəfs dedikdə insanın şəxsiyyəti, varlığı nəzərdə tutulur. Beləcə, insanın şəxsiyyəti, yəni nəfsi vahiddir və onun müxtəlif yönümləri var. Bütün qüvvələr, meyllər, istəklər həmin bu nəfsə aiddir. Yaxşını pisdən ayırmaq istedadına malik olan əql də bu qüvvələrdəndir. Demək, insanda mövcud olan iki yönümdən biri əql, digəri isə ölçü-biçim tanımayan istəklərdir.

Əql ilə nəfsin mübarizəsi dedikdə həmin bu iki yönümün mübarizəsi nəzərdə tutulur.

Əmmarə, ləvvamə və mütməinnə adlanan üç növ nəfs də həmin yeganə nəfsin müxtəlif hallarıdır. Nəfs fitrətən kamillik tələbindədir. İnsan hələ uşaq çağlarından öz qüvvəsini və imkanlarını artırmağa çalışır. O, suallar verməklə elmini artırır.

Amma kamilliyin konkret öz yolu vardır. Bu yoldan çıxan insan gecə-gündüz çalışsa belə kamala yetəsi deyil. Təkamül yolunda səhvə düşər olan insan nə vaxtsa üzücü peşimançılıq çəkir. Bu peşimançılıq əvvəlki nəfsin bir başqa halıdır. İnsanı pisliyə çağıran nəfs əmmarə adlanırsa, əqlin təsiri ilə peşman olmuş nəfs ləvvamə nəfs adlanır. İki yol ayrıcında qalmış insan əqlinə müraicət etmədən həvəs ardınca gedirsə nəfs öz əmmarə halını möhkəmləndirir. Əmmarə nəfsə nəzarət olunmazsa insan böyük günahlara batar. Öz-özlüyündə pis olmayan istək yalnız nəzarətsiz qaldıqda həddi aşır və bəlaya çevrilir. Məsələn, insanın yeməyə meyli təbii bir meylidir. Amma bu meylə nəzarət olunmadıqda insan halal-haram, xeyir-zərər bilmədən qarnını doldurur. Belə insanın nəfsi əmmarə halındadır. Bütün meyllər həddini aşdıqda bu hal baş qaldırır. Nəfsin qidalanmaya, əyləncəyə, istirahətə və s. meyli onun əmmarə olmasına dəlil deyil. O, yalnız həddi aşdıqda əmmarə olur.

İnsanın öz əqlinə zidd hərəkət etməsi onun azad olmasının nişanəsidir. İnsan həm əqlə, həm də azadlığa malikdir. O, əql vasitəsi ilə yaxşı və pisi tanıdıqdan sonra iki yoldan birini seçməkdə azaddır. İnsan iki yoldan birinə üz tutmağa məcbur deyil. İnsanın kamilliyi nəfsani istəklərin əqlə tabe edilməsindən asılıdır. Əqlin göstərişlərini eşitməməzliyə vuran insan əyri yolu seçir. Əqlin səsinə qulaq asan insan isə nəfsi cilovlaya bilir. İnsan yalnız bu zaman Allaha yaxınlaşa bilər. Əqlə təkrar-təkrar itaət edən insanlarda nəfsi cilovlamaq gücünə malik xarakter formalaşır. Bu zaman nəfs sakitləşir və insan çətinlik çəkmədən arxayın bir qəlblə həqiqətə doğru hərəkət edir. Bu həmin mütməinnə nəfsdir. Mütməinnə nəfs müxtəlif təhlükələri adlanmış, ali dərəcəyə çatmış həmin əvvəlki nəfsdir. Ardıcıl şəkildə əqlinə tabe olan insanın nəfsi mütməinnədir. Əql və nəfsin mübarizəsi təkamül yolunda ilk addımlarını atan nəfsə aiddir. Nəfs əqlin hakimiyyətinə keçdikdən sonra mövcud ziddiyyət aradan qalxır.

TƏBİİ (HEYVANI) VƏ QÜDSİ (İLƏHI) NƏFSLƏR

Təbii və ya heyvani nəfs dünya malına, günaha, alçaq işlərə meyllidir. Egoizm, özünəpərəstlik, paxıllıq və s. bu nəfsin xüsusiyyətləridir. Qüdsi və ya ilahi nəfs isə Allahla yaxınlığa, mərhəmətə, ədalətə, fədakarlığa və s. meyllidir. Bu nəfs pak olan ilahi bir ruhdur. “Hicr” surəsinin 29-cu ayəsində buyrulur: **“Ona öz ruhumdan üfürdüyüm zaman ona səcdə edin.”** Bəli, mütməinnə nəfs həmin ruhdur. Demək, daxilimizdə daim mübarizədə olan qüvvələr eyni bir nəfsin iki yönümüdür. İnsan cism və ruhdan təşkil olunduğundan bəzi ehtiyaclar ruha, bəziləri isə cismə aiddir. Məsələn, pulu olmayan insan yemək istəməklə yanaşı, kimsəyə əl açmayıb şəxsiyyətini qorumaq da istəyir. O, ya şəxsiyyətini qoruyub ac qalmalı, ya da şəxsiyyətini sındıraraq qarnını doyurmalıdır. Bu istəkdən biri cismə, digəri ruha aiddir. Bu mübarizə biri heyvani, digəri ilahi olan iki “mən” və ya iki “ruh” arasında yox, vahid insanın iki istəyi arasında gedir. Ola bilər ki, iki istək bir-birinə müqavimət yox, yardım göstərsin.

NƏFS VAHİDDİR

Qurani-kərimin müxtəlif ayələrində insanın vahid nəfsdən yaradıldığı bəyan olunur: **“Odur sizi vahid nəfsdən xəlq edən.”**¹ Bu ayədə nəfs hansı mənada işlənmişdir? Söhbət əmmarə və ya ləvvamə nəfsdən, yoxsa insanın şəxsiyyətindən gedir? Ayədə insanın ilk yaranışda bir şəxsdən yaranıb çoxaldığı bildirilir. Ərəb ədəbiyyatı baxımından “vahidə” kəlməsi qadın cinsində olduğundan bəziləri elə güman edirlər ki, ilk insan həzrət Həvva olmuşdur. Onlar öz fikrini sübut etmək üçün “Əraf” surəsinin həmin ayəsinin davamını dəlil göstərirlər: **“Onun özündən zövcəsini yaradan da odur.”** Guya həzrət Adəm həzrət Həvvadan yaradılmışdır. Hansı ki, “zövcə” kəlməsi kişiyə yox, qadına aiddir. Həmin səhv ərəb dili ilə lazımı qədər tanışlıq olmamağından irəli gəlir.

Nəfs kəlməsi Quranda bəzi yerlərdə ruh mənasında işlədilmişdir. “Zumər” surəsinin 42-ci ayəsində oxuyuruq: **“Allah öləcəkləri**

¹ “Əraf” surəsi, ayə: 189.

zaman insanların nəfsini tamamilə çıxarır.” Bu ayədə nəfs dedikdə ruh nəzərdə tutulur. Bu sözün düzgün mənasını anlamaq üçün diqqətli olmaq lazımdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu söz bəzən cism, bəzən ruh, bəzən insan, bəzən də əmmarə və ya ləvvamə meyllər mənasında işlədilir. İnsanın öz istəklərini cilovlaya bilmədiyi halı əmmarə nəfs, günahdan peşmançılıq çəkdiyi hal ləvvamə nəfs, kamala çatmış halı isə mütməinnə nəfs adlanır.

Nəfs ilə əqlin düşmənçiliyi dedikdə əqlani qüvvə ilə nəzarətdən çıxmış nəfsani istəklər arasında olan təzad nəzərdə tutulur. İnsanın daxilində olan meyllər heç bir hədd-hüduzsərhəd tanımır. Əqlin işi kamilliyin ziddinə olan ifratın qarşısını almaqdır. Əql ilə nəfsin düşmənçiliyinin əsl mənası da məhz bundan ibarətdir. İnsanın daxilində iki müstəqil varlığın savaşı yanlıs təsəvvüddür.

NƏFSİN TƏRBIYƏSİNDƏ MƏQSƏD

Nəfsin tərbiyəsi dedikdə nəfsani bəlalardan qorunmaq nəzərdə tutulur. Nəfs bağbanın əkdiiyi cavan ağac kimidir. Bağban gecəgündüz onun qulluğunda durur, onu zərərverici həşəratlardan qoruyur. Nəfs də ağaca bənzəyir. İnsan bağban kimi ona qulluq etməlidir. Əxlaq alimləri bu işi “təxliyə” adlandırırlar. Yəni insan özünü nəfsin bəlalarından qurtarmalıdır. Ağac torpağa əkilib səmaya tərəf baş qaldırdığı kimi nəfs də ucalığa doğru can atmalıdır. Nəfsə belə bir yüksəliş üçün güc lazımdır. Bu gücü əldə etmək üçün bəlalardan qorunmaq zəruridir. Bu proses təzkiyənin, yəni tərbiyənin təxliyə adlanan ilk mərhələsidir.

Növbəti mərhələdə insan nəfsin sağlamlığı üçün zəruri olan şeylərdən faydalanmalıdır. Məhz bu mərhələdə nəfsin pərvaz etməsi üçün lazımı enerji əldə edilir.

Unutmaq olmaz ki, cism ruhun miniyidir. Ruh nə qədər ki bu dünyadadır cismin köməyi ilə hərəkət edir. Ona görə də bəladan qorunmaq və enerji əldə etmək cismə də şamildir. Xəstə cism ruhu mənzilə çatdırmaq iqtidarında deyil. Bədən nə vaxtsa çürüyəcək olsa da onun dünya həyatında olan rolu müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Mənzilə çatdıqdan sonra ondan ayrılmaq olar. Amma həmin mərhələyədək bədənle yoldaşlıqdan başqa çarəmiz yoxdur.

Avtomobilə hərəkət etməyi qərara alan insan onun nasazlığını aradan qaldırmalıdır. Əks təqdirdə insan yarı yolda qala bilər.

NƏFSİN İNKİŞAFININ AMİLLƏRİ VƏ ONUN QARŞISINI ALAN MANEƏLƏRİ

Konkret olaraq qeyd etmək olar ki, nəfsin bəlası günah, xoşbəxtliyi isə Allahı yad etməkdir. “Ənfal” surəsinin 24-cü ayəsində buyurulur: **“Ey iman gətirənlər, sizə həyat verəcək şeyə dəvət edən Allahın və peyğəmbərin dəvətini qəbul edin”**. Amma bu dəvətlər yalnız diri qəlblərə təsir edir. “Yasin” surəsinin 11-ci ayəsində buyurulur: **“Sən yalnız o kəsi qorxuda bilərsən ki, qəlbində Allah qorxusu olsun.”** Bəli, ruhən diri olmayan insana nəsihətin heç bir təsiri yoxdur. Allah qorxusu olmayan qəlb ölüdür və peyğəmbərin «nəsihət dəvası» onu dirildə bilməz.

Nəfsin təzkiyəsi o qədər əhəmiyyətlidir ki, Allah bunu bəyan etməkdən ötrü on bir dəfə and içir. Qurani-kərimdə heç bir məsələnin bəyanında bu qədər and içilməyib: **“And olsun günəşə və onun işığına; and olsun günəşin dalınca getməkdə olan aya; and olsun onu (yeri) cəlvələndirən gündüzə; and olsun onu örtən gecəyə; and olsun göyə və onun binasını qoyana; and olsun yerə və onu döşəyə; and olsun nəfsə və onu nizama salana; sonra da ona xeyrini və zərərini ilham edənə!”**¹

Ey insan, əgər sən qurtuluş və səadətə nail olmaq istəyirsənsə, bil ki, bu iş yalnız nəfsi tərbiyələndirmək yolu ilə mümkündür. Əvvəlcə onu bəlalardan uzaqlaşdır, sonra isə gücləndir! Nəfsi güclənməsinə səbəb olan ən mühüm amillərdən biri Allahı çox zikr etməkdir. Gün ərzində bir yox, beş dəfə namaz qılmağın vacibliyi təkrar zikrin faydası ilə əlaqəlidir. “Taha” surəsinin 14-cü ayəsində oxuyuruq: **“Məni yad etmək üçün namaza dur.”** Məqsədə çatmaq istəyən insan üçün Allahı təkrar-təkrar zikr etmək ümumi bir üsuldür. Məsələn, dünya çempionu olmaq istəyən pəhləvan öz arzusu miqdarında məşq edir. Kamilliyə çatmaq istəyən insan da bu sayaq «tər tökməlidir». Qəlbin iştirak etdiyi ibadət və zikr insan nəfsini paklaşdırır. Əlbəttə, qəlbin iştirak etmədiyi dil ibadəti və əyilib-düzəlmələrin heç bir faydası yoxdur.

¹ “Şəms” surəsi, ayə: 1-8.

İnsanı təzkiyə dirildir. Təzkiyə isə Allahı xatırlayıb günahdan uzaqlaşmaqla əldə edilir. Nəfsin tərbiyəsi və ruhun təkamül yolu Allah tərəfindən peyğəmbərlər vasitəsi ilə ixtiyarımızda qoyulmuşdur. Bu yolu tanıyıb məqsədə doğru hərəkət etmək üçün Allahdan yardım alacağımıza ümid edirik.

ÜÇÜNCÜ DƏRS

NƏFSİN TƏKAMÜL VƏ TƏNƏZZÜLÜ

NƏFSİN İNKİŞAFI VƏ SÜQUTU

Mövzumuz nəfsin tərbiyəsidir. Qeyd etdik ki, bu söz Qurandan götürülmüşdür. Ayələrdən məlum olduğu kimi nəfs üçün onu həm ucalığa, həm də tənəzzülə aparın yollar vardır. O, həm təkamül, həm də süqutmə xüsusiyyətinə malikdir.

Nəfsin necə inkişaf etdiyini və ya necə süquta uğradığını gözlə görmək qeyrimümkündür. Başqa sözlə, bu hiss üzvlərinin duya biləcəyi proses deyil. Orqanizmin xəstəliklərini hiss etmək mümkün olduğu halda ruhun xəstəliklərini hiss etmək mümkün deyil. Nəfsin xəstəliklərini tanımaq yalnız yüksək ruhi dərəcə vasitəsilə onu müşahidə etməklə mümkündür. Bu ruhani halət «hüzuri elm» (Allahın insanın qəlbinə əta etdiyi elm nuru) adlanır. Təkamülün müəyyən dərəcəsinə çatanlar bunun nə demək olduğunu asanlıqla anlaya bilərlər. Hüzuri elm vasitəsi ilə nəfsin vəziyyətini dərk edə bilməyənlər ayə və hədislərdən yardım almalıdırlar.

Qurani-kərimdə buyrulur ki, nəfs də bədən kimi çirklənə bilər. Çirkinlikdən təmizlənməmiş nəfs inkişaf edə bilməz. Toxumun cücərməsi üçün ilkin şərtlər lazım olduğu kimi, nəfsin də inkişafı üçün müəyyən şərait lazımdır. Çürük ağac meyvə verə bilmədiyi kimi xəstə nəfs də irəli addım ata bilməz. Ağacın od tutub yanması və ya quruması üçün təkcə xarici təsir rol oynamır. Elə bir şərait yarana bilər ki, ağac öz içindən yanar. Afrika və Avstraliyadakı meşə yanğınları buna bir nümunədir. Bəzən elə ağaclarla rastlaşmaq olur ki, od tutub alovlanmadığı halda bu ağacın gövdə və yarpaqları yanmış ağac tək qəralır. Bu halı yaradan havadakı və torpaqdakı ifrat quruluqdur.

İnsanın nəfsi də belədir. Bəzən o içindən od tutub alışır. “Bəqərə” surəsinin 24-cü ayəsində buyrulur: **“Yanacağı insanlar olan oddan qorxun.”** Bu elə bir oddur ki, kənardan qığılcıma ehtiyacı yoxdur. “Huməzə” surəsinin 6-7-ci ayələ-rində oxuyuruq: **“O, Allahın alışdırdığı oddur; elə bir od ki, qəlbləri bürüyür.”**

Xaricdən gələn od insanın cismini yandırır. Qəlbi yandıran od isə nəfsin xəstəliyindən doğan oddur.

NƏFSİN TƏKAMÜLÜ

Nə qədər ki insan özü nəfsin təkamül mərhələsinə çatmayıb bu işin həqiqi mənasını dərk edə bilməz. Anadan kor doğulmuş insana bir ömür rənglərdən danışsaq da heç nə anlada bilmərik. İnsana bir şeyi anlatmaq üçün o insanın idrakında zəif də olsa nümunə olmalıdır. Bu nümunə olmadan deyiləni təsəvvür etmək mümkün deyil. Nəfsin kamalını “dadmamış”, ona “toxunmamış” insan nəfsin təkamülünü anlamaqda acizdir. İnsana tanımadığı bir meyvəni tərif edəndə həmin şəxs bu meyvənin turş və ya şirin olması barədə sual verir. Onun təsəvvüründə “turş” və “şirin” anlayışları olduğundan bu anlayışlar vasitəsi ilə deyiləni dərk etmək istəyir. Bəs bu dadlardan xəbərsiz olan insana danışmağa dəyərmidi?! Bütün bu ləzzətlərdən xəbərsiz insana məlumat verməklə təşviq etmək olar. Nəfsin kamilliyini anlatmaqda ayə və hədislər bu işi görür.

Bəli, adi insanlar üçün ibadət və duanın ləzzəti anlaşılmazdır. Amma bu ləzzəti cüzi də olsa dadanlar “Xəmsi-əşərə” duasında zikr olunduğu kimi belə deyəcək: “İlahi, Sənin zikrinin ləzzətindən başqa olan bütün ləzzətlərdən tövbə edirəm.”

Əlbəttə ki, ləzzət ümumi məfhumdur və onun müxtəlif nümunələri vardır. Biz ləzzət məfhumunu anlasaq da onun bəzi nümunələrindən xəbərsizik. Bir çox insanlar Allahla ünsiyyətin ləzzətindən tam xəbərsizdir. Belələrinə ləzzət məfhumunu anlatmaq olmasa da bu ləzzətin dəyərini izah edib təşviq etmək mümkündür. Hər bir insanın nəzərinə çatdırılmalıdır ki, cismani ləzzətlərdən daha üstün ruhani ləzzətlər vardır. Qurani-kərimdə insanları behişt nemətlərinə çatmaq üçün təşviq edərkən bu üsullardan istifadə olunur. Məsələn, insanlar dünyadakı şərəbdən xəbərdar olduğu üçün Quran buyurur: **«Təqvalılara vədə verilən rəngi və qoxusu dəyişməyən sudan, dadı dəyişməyən süddən, içənlərə ləzzət verən şərəbdən və baldan arxlar...»**¹ Dünyadakı şərəb insanın əqlini başından çıxarıb onu dərddə düşür etdiyi halda,

¹ “Mühəmməd” surəsi, ayə: 15.

behişt şərabı tamamilə zərərsizdir. “Vaqiə” surəsinin 19-cu ayəsində oxuyuruq: **“Onu içəndə başları ağrımaz və ağılları azalmaz.”** Əgər dünyadakı süd və bal bir müddətdən sonra dadını dəyişirsə, behiştəki bal və süd heç zaman tamını itirmir. Quran insanlara tanış mənələrdən istifadə etməklə onları axirət həyatına həvəsləndirir.

ALLAHA YAXINLIQ

“Allaha yaxınlıq” ifadəsinin mə’nasını daha aydın dərk etmək üçün bəzi maddi və hissi anlayışlardan istifadə etmək olar. Yaxınlıq iki mənada işlənir. Birinci mənaya qaşla gözünlə yaxınlığını misal göstərmək olar. İkinci mənaya misal olaraq isə biri Kərbəla, digəri Məşhəddə yaşayan iki dostun qəlbən yaxınlığını göstərə bilərik. Əgər birinci mənada məkan yaxınlığı nəzərdə tutulursa, ikinci mənada mənəvi yaxınlıqdan söhbət gedir.

İnsan böyük şəxsiyyətlərlə mənəvi yaxınlıqdan zövq alır. Məsələn, ölkə başçısı televiziya vasitəsi ilə hər hansı qəsəbə əhlinə öz məhəbbətini bildirirsə həmin bu qəsəbə əhli bundan mə’nəvi yaxınlıq hissi keçirərək qürur duyur. Amma elə insanlar da var ki, onlar yalnız Allahla yaxınlıqdan ləzzət duyurlar. Necə ola bilər ki, gec-tez torpaq əsiri olacaq insanla yaxınlıqdan ləzzət alan şəxs varlıq aləmini bir “ol” deməklə ən gözəl şəkildə yaratmış mərhəmətli Allahla ünsiyyətdən ləzzət duymasın?! Əsl iftixar bəşəriyyətin səadətini təmin etmək qüdrətində olan böyük Yaradana yaxın olmaqdır. Həqiqi səadət odur ki, qüdrətli məbud insana nəzər salıb onu öz mərhəmətinə qərq etsin.

Tövhid maarifinin mehvəri Allaha yaxınlıqdır. Bütün peyğəmbərlərin təlimləri bu mehvər ətrafında toplanmışdır. Hətta büt-pərəstlər də Allahla yaxınlığa can atmışlar. “Zumər” surəsinin 3-cü ayəsində buyrulur: **“Biz bütlərə yalnız Allaha yaxınlaşmaq üçün ibadət edirik.”** Ayə Məkkə müşriklərinin dilindən deyilir. Demək, hətta yolunu azanlar da bu yaxınlığa can atır. Həzrət Əli (ə) buyurur: *“Görmədiyim Allaha ibadət etməzdim.”*¹ Əlbəttə, söhbət adı göz yox, bəsirət gözü ilə görməkdən gedir. Həzrət Əli

¹ “Biharul-ənvar”, 4-cü cild.

(ə) “Nəhcül-bəlağə”də bu məsələyə toxunur: “Gözlər Onu aşkar dərk etməz, amma qəlblər Onu iman həqiqəti vasitəsi ilə anlayar.”

İNSANI NƏFSİN TƏRBIYƏSİNƏ SÖVQ EDƏN AMİLLƏR

İnsanı Allaha yaxınlaşmağa sövq edən amillərdən biri Qurani-kərimdəki təşviqlərdir. Behiştəki bağlardan, hurilərdən, süd və bal axan çaylardan danışan ayələr bu qəbildəndir. Quran nəfsinə nəzarət edib onu kamala çatdıranlara misilsiz nemətlər vəd edir. Amma Quranda təşviqdən əlavə təhlükədən xəbər verən ayələr də vardır. İnsana xatırladılır ki, nəfsinə nəzarət etməyənləri müxtəlif bəlalar gözləyir. Allah-təala insana xəbərdarlıq edərək buyurur ki, ey insan, əlli il ömür sürdükdən sonra səni peşman edəcək günahlardan uzaq ol.

Əgər bağımızda bir ağac əkib neçə illər zəhmətini çəksək onun quruması bizi məyus edər. İnsanın vücudu Allahın yer üzündə əkdüyü ağaca bənzəyir. Bu ağaca lazımı tərzdə qulluq edilməsə çətin ki bəhrə verə.

İnsanda nəfsin tərbiyəsinə maraqlı oymaq üçün müxtəlif ayələrdə cəhənnəm əzabından danışılır. “Nisa” surəsinin 56-cı ayəsində oxuyuruq: **“Ayələrimizi inkar edənləri oda yaxacaq və əzabı dadsınlar deyə yanmış dərilərini yenisi ilə əvəz edəcəyik.”** “Nəbə” surəsinin 40-cü ayəsində buyurulur: **“Sizi yaxın olan əzab ilə xəbərdar etdik. O gün insan öz əlləri ilə göndərdiyi əməllərə baxar və kafir olan kəs deyər: «Ey kaş torpaq olaydım.»»** Bəli, elə bir gün gələr ki, bəziləri «öz vücud ağacları»ndan bəhrə götürə bilməz. Belə insanları həsrət və peşmançılıq bürüyər. Şübhə yoxdur ki, onlar özləri-özlərini müsibətə salarlar. “Yunis” surəsinin 44-cü ayəsində buyurulur: **“Allah heç vəchlə kimsəyə zülm etməz, amma insanlar özləri-özlərinə zülm edirlər.”** Allah-təala insanı gözəl biçimdə yaratmış və ona səadət yolunu göstərmişdir: **“Öz aranızdan sizə peyğəmbər gəlmədimi ki, ayələrimi sizə oxuyub bu gündü görüşdən xəbərdar etsin?”¹**

¹ “Ənam” surəsi, ayə: 130.

CƏHƏNNƏMİN YARANIŞ FƏLSƏFƏSİ

Allah-təala cəhənnəmi yaratmasaydı nə olardı? Cəhənnəmin yaradılması zəruri idimi?

Əslində, behişt və cəhənnəm bir ipin iki ucu kimidir: biri varsa, o biri də olmalıdır. İnsan azaddır və bu iki sonluğu zəruri edən də insanın azadlığıdır. Behişt doğru yolu seçmiş azad insanın mükafatı, cəhənnəm isə şər yolu seçmiş azad insanın cəzasıdır. İnsanın azad şəkildə seçim aparması üçün onun qarşısında ən azı iki yol olmalıdır. Əgər qarşıda daim yalnız bir yol varsa insanın azadlığının heç bir mənası yoxdur. Əgər qarşıdakı yollardan yalnız biri ilə getməyə imkan varsa insan yenə də azad deyil. Çünki bu iki halda insan iradəsindən asılı olmayaraq addım atır.

Allah-təala insanı azad, muxtar yaratmışdır. Həm yaxşılığa, həm də pisliliyə meyl onun daxilindədir. Yaxşılığı seçən yaxşılığa, pisliliyi seçən pisliliyə çatmalıdır. Əgər bu iki qrup insanın aqibəti eyni olsaydı, ilahi ədalətdən danışmağa dəyməzdi.

Demək, insanın qarşısında iki yol var. Bu yollardan biri onu Allah xəlifəsi məqamına, digəri ən alçaq səviyyəyə aparır. Birinci yol gecə ibadələri, bəndəlik, ilahi əmrlərə itaətdən ibarətdir. Bu yolun sonu behişt, misilsiz nemətlər və nəhayət, “Allahla görüş”dür. “Saleh bəndələr üçün hazırlananları nə bir göz görmüş, nə bir qulaq eşitmiş, nə də bir qəlb duymuşdur.”¹ “Qaf” surəsində buyrulur: **“Onlar üçün istədikləri hər şey vardır.”**

İkinci yolun sonu cəhənnəm, ilahi əzab, yandırıcı od, ən alçaq mərtəbəyə süqutdur. Bu yolun sonuna çatmış insan elə peşman olur ki, hətta **“kaş torpaq olaydım”** deyir.²

İnsan iki yol ayrıcındadır; bir yol kamal və sonsuz səadətə, digəri isə alçaqlıq və bədbəxtliyə aparır. İnsan bu məqamda olduqca ehtiyatla qədəm götürməlidir. Məhz bu ehtiyatlılıq “təqva” adlanır.

¹ “Biharul-ənvar”, 8-ci cild.

² “Nəbə” surəsi, ayə: 40.

Bəli, Allah-təala insanı yaratmış və yaxşılıqla pisliyi ona tanıtmışdır: **“And olsun nəfsə və onu nizama salana, sonra da ona günahkarlığı və pərhizkarlığı ilham edənə.”**¹ Doğru yolu seçənlər mükafata, yanlış yolu seçənlər isə cəzaya çatacaqlar: **“Yaxşı iş görənlər on qat artıq mükafata çatacaq, pis iş görənlər həmin qədər (günahları qədər) cəzalandırılacaqlar və onlara zülm edilməz.”**²

¹ “Şəms” surəsi, ayə: 7-8.

² “Ənam” surəsi, ayə: 160.

DÖRDÜNCÜ DƏRS

KAMİLLİYİN ZİRVƏSİ ALLAHA YAXINLIQDIR

KAMİLLİK FITRİ İSTƏKDİR

“And olsun nəfsə və onu nizama salana, sonra günahkarlığı və pərhizkarlığı ona ilham edənə, onu təmizləyən kimsə mütləq nicat tapacaq, onu bulaşdıran kimsə isə mütləq zərərə düşəcək.”¹

Yuxarıdakı ayələrdən məlum olur ki, nəfs həm tərəqqi edə bilər, həm də süquta uğraya bilər. Əgər təzkiyə və tərbiyə olunsa inkişaf edib bəhrə verir, yox əgər başlı-başına buraxılsa zəifləyib məhv olar. Amma bütün insanlar fitrətən kamillik istəyindədirlər. Naqisliyi sevən insan tapmaq qeyrimümkündür. Kimsə inkişafdan qalmaq, geriləmək istəmir. Kamilliyə, inkişafa meyl insanın daxilində qoyulmuş böyük ilahi nemətdir. Bu meyl olmasaydı insan yerindən tərpənməz, hərəkətsiz qalardı. İnsanı hərəkətə gətirən mühərrik məhz bu daxili istəkdir. Kainatı yaratmaqda Allahın məqsədi budur ki, insan öz iradə və istəyi ilə kamilliyə ucalсын. Elə bu səbəbdən də insanın firətində belə bir meyl yerləşdirib.

İnsan bəzən əməli işdə kamilliyin nədə olduğunu səhv salır. Necə ola bilər ki, insan bir yolun cəhənnəmə apardığını bildiyi halda istedad, güc, var-dövlətini bu yola sərf etsin? Əksinə, hamı çalışır ki, öz vəziyyətini daha da yaxşılaşdırsın. Sadəcə olaraq kamillik və tənəzzül etməkdən yaxa qurtarmağı hərə bir şeydə görür. Amma bu, göz yumulası səhv deyil və insanı əbədi bədbəxtliyə apara bilər. Belə bir səhvdən nicat tapmaqdan ötrü Allah-təala insana əql verib. Əql yalnız ilahi vəhydən kömək almaqla doğru yolu tanıya bilər. Vəhyin köməyi olmadan əql də həqiqəti tanımaqda acizdir. Beləliklə də Allah-təala insanlara doğru yolu göstərmək üçün peyğəmbərlər göndərmiş və onlara müjdə verməklə və qorxutmaqla yanlış yoldan çəkəndirmişdir. “Bəqərə” surəsinin 213-

¹ “Şəms” surəsi, ayə: 7-10.

cü ayəsində buyurulur: “Allah bəşarət verən və xəbərdarlıq edən peyğəmbərlər göndərmişdir.”

Bəzi kamilliklər hamı üçün aydındır. Məsələn, mübahisəsiz qəbul olunan kamilliklərdən biri elmdir. Hamı gözəl başa düşür ki, elm kamal, savadsızlıq isə nöqsandır. Buna görə də hamı elmə hörmətlə yanaşır və hər hansı bir yolla öz biliyini artırmaq istəyir. Heç kim nadan olmağa can atmır, əksinə nadanlıqdan qaçır.

Kamilliyin digər bir nümunəsi qüdrət və gücdür. Zəiflik, acizlik insan üçün nöqsan hesab olunur. Bütün insanlar fitrətən qüdrətli olmağa can atır. Allah-təalanın ən qəti və ən yəqin kamal sifətlərindən biri də qüdrətdir.

İnsanın fitrətən can atdığı şeylərdən biri də səadət və xoşbəxtlikdir. Bədbəxtlik arzusunda olan insan tapmaq çox çətindir. Əqli başında olan şəxs əzab-əziyyətdən ardınca qaçmır. Bütün bəşəriyyət səadət, ləzzət, rahatlıq, sakitlik sorağındadır. Belə ki, Allah-təala insanın fitrətində kamilliyə meyllə yanaşı kamillik nümunələrinə də meyl qoymuşdur.

ALLAHA YAXINLIQ KAMİLLİK ZİRVƏSİDİR

Bəs kamilliyin zirvəsi nədir? Nə zaman insanı tam kamil hesab etmək olar? İlahi peyğəmbərlərin təlimlərinə əsasən tam kamillik Allaha yaxınlıqdır. Bütün peyğəmbərlər bu nəzəriyyəni təlim etmişlər. Eləcə də, Allaha yaxınlıq fitri bir ehtiyacdır. Qeyd etdik ki, hətta müşriklər və bütperəstlər də Allaha yaxınlığa cəhd etmişlər.¹ Bu da məlum oldu ki, insan özündə Allaha yaxınlığın heç olmazsa ən aşağı mərtəbələrini hiss etməsə, bu yaxınlığın həqiqi mənasını dərk edə bilməz. Amma bu qaranlıqdan çıxmaq mümkündür.

Biz yaxınlıq dedikdə adətən məkan və ya zaman yaxınlığını təsəvvür edirik. Görənsən Allahla bu cür yaxınlıq mümkündürmü? Allaha zaman və məkanca yaxınlaşmaq olarmı?

Allah-təala üçün zaman və məkan anlayışları mövcud olmadığından Onunla belə bir yaxınlıq qeyrimümkündür. Bəziləri elə güman edirlər ki, Allah göydədir və insan göyə qalxarsa, Allaha

¹ “Zumər” surəsi, ayə: 3.

yaxınlaşar. Bu fikir Allah haqqında məlumatsızlıqdan doğur. “Nəcm” surəsinin 7-9-cu ayələrində İslam Peyğəmbərinin meracına işarə ilə buyurulur: **“O lap uca üfüqdə idi; sonra yaxına gəldi və aşağı endi, iki yay məsafəsində, yaxud ondan da yaxın oldu.”** Allah cism olmadığından Onun maddi məkan baxımından Peyğəmbərlə yaxınlığı tam məntiqsiz bir fikirdir. Hansı ki, həmin ayələri dəlil gətirərək Allahın göydə olduğunu iddia edənlər var. Ayədə isə heç şübhəsiz ki, məkan və zamanca yaxınlıq nəzərdə tutulmamışdır.

ALLAHA YAXINLIĞIN MƏNASI

Bə'zi nəzər sahibləri tərəfindən Allahla yaxınlıq məsələsinə dair verilmiş müəyyən təriflər zahirən düzgün görünsə də, eysiz deyildir. Onların fikrincə əvvəl insanın vücudunda çoxlu nöqsan və çatışmazlıqlar mövcud olur. İnsan yaşadığı dövrdə bu çatışmazlıq və naqislikləri vicdana çevirdikcə Allaha yaxınlaşır. Mütləq kamillik yalnız Allah olduğundan insan öz naqisliklərini kamilliyə çevirə-çevirə həmin mütləq kamilliyə doğru hərəkət edir. Məsələn, insan öz elmini artırdıqca Allaha yaxınlaşır.

Yuxarıdakı nəzəriyyəni araşdırıb qiymətləndirdikdə görürük ki, heç də hər sifətin güclənməsi insanı ilahi məqama yaxınlaşdırmır. Məsələn, bədənin qüvvə və çəkisinin artımı inkişaf hesab olunsa da, bu inkişafın ilahi kamilliklə heç bir əlaqəsi yoxdur. Ağırliq qaldırmaqda, güləşdə dünya çempionu adı qazananları Allaha yaxın hesab etməyə heç bir əsasımız yoxdur.

Bəziləri iddia edirlər ki, insanın elmi artdıqca o, Allaha yaxınlaşır. Bütün elmlərdə belə bir xüsusiyyət varmı? Unutmaq olmaz ki, İslam dinində bəzi elmlərin təhsili haram buyurulmuşdur. İslam isə yalnız insanı Allahdan uzaqlaşdıran şeyləri haram buyurur. Deməli, yuxarıda zikr olunmuş xüsusiyyət heç də bütün elmərə şamil deyil.

Allaha yaxınlığa aparan amillər barəsində olan rəvayətlərin mütaləsi bizə həqiqəti tapmaqda kömək edə bilər. Mərhum Kuleyninin “Üsuli-kafi”də, Şeyx Bəhainin “Ərbəin”də nəql etdiyi bir rəvayət əxlaq alimləri arasında məşhurdur. İmam Sadiq (ə) nəql edir ki, həzrət Peyğəmbər (s) buyurmuşdur:

“Allah-təala buyurur: Mənim dostlarımdan birinə hörmətsizlik edən şəxs Mənə qarşı müharibə elan etmişdir. Mənə yaxınlaşmaq üçün ən gözəl vasitə vacib buyurduqlarıma əməl etməkdir. Bəndəm müstəhəb işləri yerinə yetirməklə Mənə o qədər yaxınlaşar ki, onu sevərəm. Onu sevən zaman ona eşidən qulaq, görəni göz, danışan dil, işləyən əl olaram. Əgər məndən bir şey istəsə ona əta edərəm.”

Allahın Öz bəndəsinə qulaq, göz, dil, əl olması olduqca maraqlı görünür. Necə ola bilər ki, Allah insanın dili ilə danışsın? Araşdırmalar göstərir ki, rəvayətin əsl mənası zahiri mənasından fərqlidir. Zahiri mənadan belə çıxır ki, Allah qulaq, göz, dil və əl olur. Allah maddi olmadığından belə bir iş də mümkün deyil.

Rəvayətin əsl məna və məqsədi Allahın öz bəndəsinə olduqca yaxınlaşdığını göstərməkdir. Rəvayətdə nəzərdə tutulan bəndə elə bir məqama çatmışdır ki, Allah daim onun yaxınlığındadır. Belə bir insan daim Allahın lütf və inayətindən bəhrələnir. Adi insanlar Allahın xüsusi lütfündən təsadüfən bəhrələndikləri halda rəvayətdə nəzərdə tutulan insan ilahi lütfə qərq olmuşdur.

Hər bir insan öz həyatında az-çox Allahın inayətini, yardımını hiss edir. Allahın öz bəndələrinə inayətlərindən kitab tərtib olunsa bu kitabın cildləri sayə-hesaba gəlməz. Gözlənilməz halda çətinliyin aradan qalxması, hər hansı bir işin düzəlməsi Allahın lütf və inayətindən danışır. Müəllif şahid olduğu bir neçə hadisəni nəzərinizə çatdırır:

Uzun illər Nəcəfdə olmuş tələbə İrana gəldiyi zaman deyirdi: «Atamla anam ixtilaf üzündən ayrıldıqlarından anamı tapa bilmirdim.» Bu tələbə Məşhədə gedib imam Rızanı (ə) ziyarət edir və imamdan anası ilə görüş istəyir. Tələbə deyirdi ki, imamı (ə) ziyarət edib bayıra çıxanda anamla rastlaşdım!

Allah evinin ziyarətindən qayıdan bir şəxs belə nəql edirdi: “Rəcəb ayında Məkkədə “ümrə” əməlini yerinə yetirməyin böyük savabı var. Amma Mədinədə şəri çətinliyim olduğu üçün Məkkəyə gedə bilmirdim. Müqəddəs bir torpaqda oduğum halda “ümrə”ni əldən vermək mənə ağır gəlirdi. Rəcəbin qurtarmasına iki-üç gün qalırdı. Həzrət peyğəmbərin (s) ziyarətinə gedib dua etdim ki, bu səfərə getməyim üçün şərait yaratsın. Səhəri gün oteldə məni çağırıb, “hazırlaş, maşın gözləyir, Məkkəyə gedirsən” dedilər!

“Ərəfə” duasında oxuyuruq: “Ya Rəbb, Öz tədbirinlə məni öz tədbirimdən ehiyacsız et. Öz ixtiyarınla məni öz ixtiyarımdan ehiyacsız buyur.” Bu duada məqsəd o deyil ki, insan tənbellik üzündən öz işlərini Allaha tapşırınsın. Məqsəd ilahi inayət və yardımdan faydalanmaqdır. Qurani-kərimdə buyurulur: **“Allaha təvəkkül edən üçün Allah kifayətdir.”**¹ Allaha təvəkkül edən bəndə öz vəzifələrini yerinə yetirdiyi halda qəlbən inanır ki, əsil müvəffəqiyyət yalnız Allahın yardımı ilə mümkündür. O, əmindir ki, Allahın iradəsi, istəyi olmadan göstərilən səy əbəsdir. Belə insan həm çalışır, həm də Allaha təvəkkül edir: **“İşlərimi Allahın ixtiyarına verirəm.”**²

“Üsuli-kafi”dən nəql etdiyimiz rəvayətdə də məqsəd Allahın iradə və istəyini hər şeydən üstün tutan bəndənin məqamını işıqlandırmaqdır. Belə bəndə danışarkən, dinləyərkən, baxarkən, iş görərkən əsil hərəkətverici kimi Allahı tanıyır. Rəvayətin sonunda buyurulur ki, bu bəndə nə istəsə ona verilər. Duaları qəbul olan belə insanlara “müstəcəbüd-dəvə” deyilir.

YAXINLIQ, YOXSƏ YAXINLIĞIN ƏSƏRLƏRİ?!

Deyilənlər Allahla yaxınlıq yox, olsa-olsa onun əsərləri idi. Yaxınlığın əsəri nişanəsi odur ki, Allah öz bəndəsinin istədiyini verir. Əgər əsər budursa, əsəri yaradan necədir? Qısaca bunu demək olar ki, əsərin yaradıcısı vəsfə gəlmir. Elə vəsfə gəlmədiyindən də yalnız onun əsərlərindən danışmaqla kifayətlənirik.

Əsl yaxınlıq isə Fironun arvadı hərətə Asyanın Allahdan istədiyi yaxınlıq idi. Asya sadə bir mömin yox, yüksək mərifət əhli idi. Bu əzəmətli qadın hətta çarmıxa çəkilən zaman bir olan Allahı inkar etmədi. O, belə dua edir: **“Pərvərdigara, behiştə Öz yanında mənə bir ev ver.”**³ Əslində Asya nə behişt, nə də behiştəki evləri nəzərdə tutur. Asya Allaha yaxın məqam diləyir.

Bu məqamlar, həqiqətlər ifadə olunduqları kəlmələrin qəliblərinə yerləşmir. Həqiqət ifadə edildiyi sözdən çox-çox ucadır. Bu

¹ “Tələq” surəsi, ayə: 3.

² “Ğafir” surəsi, ayə: 44.

³ “Təhrim” surəsi, ayə: 11.

mövzunu araşdırarkən rastlaşdığımız təbirlərin zahiri yox, əsil mənasına diqqət yetirmək lazımdır. “Şəbaniyyə” münacatında deyilir: “Pərvərdigara, ümid və intizarımı Səndən başqa hər şeydən tamamilə üzməyi mənə nəsib et və Sənə doğru aşkar nəzər yetirməkdən ötrü qəlbimin bəsirətini aç ki, (qəlbimin bəsirəti) nur pərdələrini yarmaqla Sənin dərğahının əzəmətini dərk etsin və ruhum müqəddəs izzət nuruna qovuşsun!”

Bəli, insanın ruhu inkişaf edib elə bir kamala çata bilər ki, nuraniyyət mədəninə qoşular, ilahi dərğahda yerləşər. Belə insan artıq özünü unudur və yalnız şüa saçan nur mədəninə görünür. Belə bəndə özünü mütləq pak vücuda bağlı hiss edir. Ariflər bu mərtəbəni “fəna məqamı” adlandırırlar. Bəli, bəndə öz Allahında fani olub “mən”ini itirə bilər.

Elə bir aşiq təsəvvür edin ki, öz məşuqunun eşqi ilə vurnuxur. İllər uzununu çalışır ki, heç olmaya bir dəfə uzaqdan da olsa məşuqunu görüb səsini eşitsin. Qəfildən gözünü açan aşiq özünü məşuqun ağışında görərsə, bundan da böyük ləzzət duya bilərmi? Həzrət Əli (ə) və digər imamlar (ə) “Şəbaniyyə” münacatında Allahdan belə bir məqam istəyiblər. Bəli, aşiq yalnız məşuqa qovuşduğu zaman rahatlıq tapar. Nəfsini tərbiyələndirən bəndə heç şübhəsiz bu böyük səadətə - Allahla yaxınlığa çatacaqdır.

BEŞİNCİ DƏRS

KAMİLLİYİN SİRRİ BƏNDƏLİKDİR

KAMİLLİYİN ZİRVƏSİ

İslam təlimlərindən aydın olur ki, insanın ruhu həm təkamül, həm də tənəzzül imkanına malikdir. Kamilliyin me'yarı Allaha yaxınlıqdır. Allaha yaxınlaşma mərtəbələrində addım-addım ucalan insanın ruhu da kamilləşir. Kamilliyin zirvəsinə çatmış insan üçün özü ilə Allah arasında heç bir pərdə qalmır. İlahi nura qovuşmuş insanın diqqəti hər şeydən kəsilir və yalnız Allaha yönəlir. Ariflərin “fəna” adlandırdığı bu məqama çatanlar özünü yaddan çıxarır. Bu insan Allahdan qeyri bütün bağlılıqlardan azad olur. Və həqiqi səadəti yalnız Allaha yaxınlıqda görür. O, anlayır ki, mütləq varlı Allah, başqa hər nə varsa fəqirdir. “Nəhl” surəsinin 75-ci ayəsində buyrulur: **“Heç bir şeyə gücü çatmayan qul ilə infaq edən şəxs birdirmi?”**

Fəna məqamını dərk etmək bir qədər çətindir. İnsan üçün ən çətin və ən uca mərtəbə odur ki, tam asılı olduğunu dərk etsin. Asılılığın bu sayaq dərki kamillik zirvəsində mümkündür. Əgər insan belə bir mərifətə çatarsa Allahdan asılılığını tam hiss edər və kamilliyin ən ali zirvəsinə nail olar. Belə bir mərifət isə yalnız “hüzuri elm”lə (Allahın insanın qəlbinə əta etdiyi elm nuru) əldə edilə bilər.

İLAHİ MƏQAMA ÇATMAQDA BƏNDƏLİYİN ROLU

Maraqlıdır ki, qeyd olunan məqama hansı yolla çatmaq olar? Ayə və rəvayətlərdən məlum olur ki, insan bu məqama yalnız ibadət yolu ilə çata bilər: **“Cin və insanları Mənə ibadət etməklərindən ötrü yaratdım.”**¹ İnsan Allahın nəzərdə tutduğu ibadət vasitəsi ilə məqama nail ola bilər. Ayədə kamillik üçün ikinci yol göstərilməyib. Amma nəzərə almaq lazımdır ki, ayədə işlədilmiş ibadət kəlməsi fiqh elmində nəzərədə tutulmuş ibadətdən fərqlənir. Ayədə elə bir ibadətdən danışılır ki, bu ibadət Allahın razılığını qazanmaq məqsədi ilə görülmüş bütün işləri özündə birləşdirir.

¹ “Zariyat” surəsi, ayə: 56.

“Yasin” surəsinin 60-61-ci ayələində oxuyuruq: **“Ey Adəm övladı, Məgər sizdən əhd almadımı ki, şeytana ibadət etməyəsiz? Axı o sizin açıq-aşkar düşmənidir! Mənə ibadət edin, doğru yol budur!”** Bir sözlə, insan yalnız bir yolla kamala yetişə bilər və bu yol Allaha ibadətdir. Allaha ibadət sayılmayan bütün başqa işlər şeytana itaət hesab olunur. “Zariyat” surəsinin 56-cı ayəsində işlədilmiş **“yalnız”** kəlməsi bir daha göstərir ki, bəşəriyyət üçün hədəf və bu hədəfə aparan yol birdir.

ALLAHIN BİZİM İBADƏTİMİZƏ EHTİYACI VARMİ?

“Allah insanı ibadət üçün yaradıb” dedikdə nə nəzərdə tutulur? İnsanların ibadətinə, səcdəsinə Allahın ehtiyacını var? İnsan özünə qarşı ehtiram görəndə qəlbi açılır. Görən Allah da ehtirama möhtacdır mı?

Bütün bu suallar Allahı tanıyan insan üçün öz qənaətbəxş cavabını tapmışdır. Allah mütləq kamal sahibi və mütləq ehtiyacsızdır. İnsanın yaradılması və ibadət edib-etməməsi Allaha bir şey artırır-əskiltmir. Tənhalıqdan əziyyət çəkmək naqis vücuda xas sifət olduğundan yaranışı Allahın tənhalığı ilə də əlaqələndirmək olmaz. Həzrət Əli (ə) “Nəhcül-bəlağə”də buyurur: *“Allah məxluqu onun ibadətindən ehtiyacsız, itaətsizliyindən amanda olduğu halda yaratdı.”*

Allah insanın ibadətindən ləzzət almadığı kimi, onun üsyanından da əziyyət çəkmir. Allahitanıma bəhslərində oxuyuruq ki Allahın sifətləri özünəməxsusdur. Yəni əgər eyni bir sifət Allahda və insanda varsa bu sifətlər arasında fərq vardır. Məsələn, Allahın elmi insanın elmindən fərqlənir. İnsanın elmi “hüsuli”, yəni öyrənməklə əldə edilmişdir. Amma Allahın elmi “hüzuri”dir, yəni Allah zətən alimdir. İnsanın qüdrəti, gücü inkişaf etmiş əzələlərdən ibarətdirsə, cism olmayan Allahın qüdrəti tamam başqa məzmundadır.

Allahın razılığı və qəzəbi də insanın razılıq və qəzəbindən fərqlənir. Əgər insan razı qalanda şadlanırsa, Allah şadlanmaq halından çox uzaqdır. “Ərəfə” duasında oxuyuruq: “Pərvərdigara, Sənin rizayətin müqəddəsdir və heç bir səbəbə bağlı deyil. Belə deyil ki, əvvəl Sənin rizayətin mövcud olmayıb, Sən onu sonradan xəlf etmişsən, o ki, qaldı mən Sənin rizayətinə səbəb olum.”

Allahın qəzəbi də belədir. Bu qəzəb onun halını dəyişmir. Allah üçün hal dəyişməsi qeyrimümkün olduğundan insan bu halı dəyişməkdə acizdir.

BƏNDƏLİK MƏQAMINA NAIL OLMAĞIN YOLU

Qeyd etdik ki, kamilliyin zirvəsi Allaha yaxınlıq, bu zirvəyə aparan yol isə ibadət və bəndəlikdir. Bəndəliyin mənası Allaha bəndə, yəni qul olmaqdır. Kamillik odur ki, insan Allahın iradəsi olmadan heç nəyə qadir olmadığını anlasın. Nə qədər ki, Allahla bəndə arasında pərdələr mövcuddur, həqiqəti dərk etmək qeyrimümkündür. Allaha bağlı olduğunu qəlb gözü ilə görən insan bütün hərəkət və fəaliyyətində Onun təsir qüvvəsini hiss edir.

Belə bir məqama çatmaq üçün ilk addım insanın özünü Allahın iradəsinə tabe etməsidir. Adi insanlar öz iradəsini müstəqil bilir. Belə ki, çoxlarının istəyi Allahın istəyindən fərqlənir. Nə qədər ki, insan üçün iki iradə mövcuddur, o, özünü azad hiss edir. Allahlıq iddiasına düşən Firon da özünü azad bilirdi. Fironun adı bəndələrdən fərqi azadlıq hissində ifrata varması idi. Əlbəttə ki, bu azadlıq həqiqi azadlıq deyil. Həqiqi azadlıq Allaha qul olub başqalarının əsarətindən çıxmaqdır. İnsanın öz nəfsinə və özü kimi insanlara tabe olub Allahın qanunlarına itaət etməməsi bu günkü dünyada azadlıq hesab olunsada, həqiqətdə əsl əsarətdir. Amma Allah insana buyurur: “Səni azad yaratdım, başqalarına qul olma!” Söhbətimizdəki azadlıq da məcazi mənada daşır. “Allahın istəyinin mənə dəxli yoxdur” deyən insanın özünə elə gəlir ki, o azaddır. Bəndəlik odur ki, insan həqiqəti, yəni hər şeyin Allah iradəsindən asılı olduğunu anlayır. Nəfsin azadlığı bəndəliklə bir araya sığmır. Bəndəlik yolunda irəliləyən insan nəfsini cilovladıqca kamal məqamına yaxınlaşır. Kamillik zirvəsinə çatdıqda isə nəfs unudulur və insan Allahın iradəsi ilə “nəfəs alır”.

Əgər bəndəlik məqamına çatmaq istəyiriksə, bizi bədbəxtliyə sürükləyən nəfsani istəkləri bir kənara qoyub Allahın istəklərini mehər seçməliyik. Şəriətdəki vacib əməllər və haramlar ilahi istəyin təcəssümüdür. Bu hökmlərə əməl etməklə insan Allah iradəsinə təslimini möhkəmləndirir.

BƏNDƏLİK BUXOV DEYİL

İslam təlimlərinə əsasən, bəndəlik buxov və məhdudiyət demək deyil. Bəndəlik o deyil ki, insanın heç bir şəxsi nəzəri olmasın. Bəndəliyin müxtəlif mərtəbələri vardır. Həzrət Əli (ə) buyurur: “İbadət üç növdür: qulların ibadəti, tacirlərin ibadəti, azad insanların ibadəti. Bir qrup insan Allaha cəhənnəm əzabı qorxusundan ibadət edirlər - bu, qulların ibadətidir. Digər bir qrup Allaha behişt tamahı ilə ibadət edir - bu, tacirlərin ibadətidir. Bir qrup da var ki, Allaha pərəstişə layiq olduğu üçün ibadət edir - bu, azadların ibadətidir.”

İslam bu ibadətlərin heç birini rədd etmir. Əsas məsələ Allahın iradəsinə tabe olmaqdır. Əlbəttə ki, əsl bəndə Allahı ibadətə layiq bilərək azadanə ibadət etməlidir. Bir hədisdə buyurulduğu kimi, Allaha cəhənnəm qorxusu və behişt tamahı ilə yox, Onu ibadətə layiq bilərək pərəstiş etmək lazımdır. Belə abid əsl aşıqdır. Onu Allah qarşısında vadar edən mərifət və məhəbbətdir. Belə insan Allaha tərəf bir addım atdıqda, Allah ona on addım yaxınlaşır. Belə bəndə gecənin qaranlığı və gündüzün işığında Allahla ünsiyyətdən ayrılır.

BƏNDƏLİYİN MƏRTƏBƏLƏRİ

Qeyd etdik ki, insanı yaranış hədəfinə çatdıracaq yeganə yol bəndəlikdir. “Şəbaniyyə” münacatında məsum imamların istədiyi məqam həqiqi bəndəlik məqamıdır. Allahın dərğahında izzət nuruna qovuşmaq istəyənlər Onunla öz aralarında olan rabitəni gücləndirməlidirlər. Əlbəttə, insanın varlığının özü Allahla rabitədir. Sadəcə olaraq biz bunu dərk etmirik. Belə bir dərk etmə hüzzuri elm vasitəsi ilə mümkündür. Bunu dərk etməyən insan özü kimi kimdən və nədənsə asılı olan min bir vücuda bağlanır. Amma Allaha bağlanan kəs bütün səmərəsiz bağlılıqlardan azad olur. Bu mərtəbəyə qalxmış bəndə Allahdan qeyrisini görmür və Ondən qeyrisinin ətəyindən yapışıb kömək istəmir.

Bəndəliyin digər bir mərtəbəsində insan Allaha ibadət edir, iradəsini Allahın iradəsinə tabe edir. Bu bəndə anlayır ki, Allah onun səadət şərtlərini daha yaxşı bilir. Deyilənləri dərk edərək yerinə yetirilən ibadət şəksiz ki, qəbuldur. Allah yalnız insanın

xeyri üçün nəyi isə vacib, nəyi isə haram buyurur. Bunu anlayan insan vacibə əməl edib haramdan çəkinir. Amma bu ibadət Həzrət Əlinin (ə) buyurduğu ibadət deyil. Çünki bu mərtəbədəki bəndə öz xeyirini düşündüyü üçün Allahın iradəsinə tabe olur. Belə itaət həkimin göstərişinə itaət kimidir. Xəstə həkimin sevdiyi üçün yox, öz sağlamlığını qorumaq istədiyi üçün ona itaət edir. Belə bir ibadət “azadanə” olmasa da qəbuldur. Amma bu ibadətdə özünəpərəstiş əlamətləri var. Onu tacirlərin ibadətinə aid etmək olar.

Hürr insanlar isə ibadət zamanı özlərini düşünmürlər. Onlar üçün ən mühüm məsələ məşuq qarşısında boyun əyməkdir. Məsum imamlar məhz bu sayaq ibadət etmişlər. Onlar Allahı ibadətə layiq bildikləri üçün ona səcdə edirlər. İmam Zeynüləbidin (ə) belə dua edir: “Xudaya, məni təkrar-təkrar cəhənnəmə aparıb oda çəksən də məhəbbətindən əl götürməyəm.” Məsumların mərifəti ilə bizim mərifətimiz arasındakı fərq aydın görünür. İstəyimiz həyata keçməyəndə necə də dilxor olur, naşükürlük edirik! Allah insana Onun xəlifəsi olmaq istedadını vermişdir. Bu məqama çatan insan Allahdan qeyrisini görmür, Allahdan qeyrisini köməyə çağırır.

Belə bir məqama çatmaq arzusunda olub çalışan insanlar üçün mümkündür. İnsan aşağı mərtəbədən başlayıb addım-addım yuxarı qalxmalıdır. İlk addımda öz iradəmizi Allahın iradəsinə tabe edib nəfsin istəyini yox, Allahın istəyini yerinə yetirməliyik. Növbəti addımda öz razılığımızı Allahın razılığına tabe edib onun razılığına fədakarlıqla çalışmalıyıq. Kamillik zirvəsinə çatmaq üçün təkrar-təkrar səy göstərmək lazım gəlir. İnsan hər bir söz, hər bir hərəkətdən qabaq Allahın razılığını düşünməlidir. Bir dəfə nəfsi azad buraxmaq insanı xeyli geri atır. Amma çox-çox səy göstərənlərin işini Allah öz öhdəsinə götürür, öz zikri ilə bəndənin qəlbini işıqlandırır. Bəli, Allahın lütfünün nazil olduğu məqam vardır. “Sad” surəsinin 82-83-cü ayələrində oxuyuruq: **“Şeytan dedi: And olsun Sənin izzətinə müxlis bəndələrimdən savayı hamısını azdıracağam.”** Qurani-kərim təsdiq edir ki, yalnız Allahı görənlər, yalnız Allahdan istəyənlər, yalnız Allahın iradəsi və razılığına tabe olan xalis bəndələr vardır. Onlar danışarkən, dinləyərkən, baxarkən, iş görərkən, hətta düşünərkən Allahın razılığını əsas götürürlər. Belə bəndənin həyatının hər dəqiqəsi ibadətdir. İbadət

təkcə namaz və oruc deyil. Namaz və orucu ibadət edən bəndənin Allah iradəsinə tabe olmasıdır. Əgər bir insan namaz qılıb oruc tutmaqla Allahı yox, bir başqasını razı salmaq istəyirsə belə namaz və oruc ibadət sayılmır. Əksinə, Allahı razı salmaq üçün bir insanın acı sözünə səbr edən bəndə üçün bu səbr ibadətdir. Bəli, insan qəlbindən bütün bütələri qovub yalnız Allaha pərəstiş edə bilər. “Ənam” surəsinin 79-cu ayəsində buyrulur: **“(İbrahim dedi) mən, həqiqətən, müvəhhid olaraq üzümü göyləri və yeri yaradan şəxsə tərəf döndərmişəm və mən müşriklərdən deyiləm.”** Həmin surənin 162-ci ayəsində oxuyuruq: **“De ki, namazlarım, ibadətlərim, diriliyim və ölülüyüm aləmlərin Rəbbi olan Allah üçündür.”**

ALTINCI DƏRS

ÖZÜNƏPƏRƏSTİŞ SÜQUT AMİLİDİR

ƏVVƏLKİ MÖVZULARA BİR BAXIŞ

Mövzumuz Quran və İslam baxımından nəfsin tərbiyəsi məsələsi idi. Qeyd etdik ki, ayə və rəvayətlərə görə nəfsin tərbiyəsində məqsəd Allaha yaxınlaşmaqdır. Eləcə də, bu yaxınlığa bəndəlik yolu ilə çatmaq olar.

Deyildi ki, insanın kamilliyi ixtiyaridir, yəni onun öz ixtiyarındadır. İxtiyari işdə isə insanın qarşısında hökmən iki və ya daha artıq yol olmalıdır ki, seçim aparmaq mümkün olsun. Buna görə də Allah insanın qarşısında iki yol - xeyir və şər yollarını qərar verib və əvvəlcədən bu iki yolu öz bəndəsinə tanıtdırıb. İnsanın təkamül və tənəzzülü onun öz ixtiyarındadır. İnsanın doğru yolu seçməsi üçün Allahın onu hidayət etməsi zəruridir. Amma insanın özünün təkamül istəyi yoxdursa onun kamilləşməsi qeyrimümkündür. Şeytan isə insanı daim süqut yoluna sürükləyir. O, insanın alçaq məxluq olduğunu sübuta yetirəcəyini vəd edir: **“And olsun izzətinə, onların hamısını azdıracağam.”**¹

Kamillik zirvəsinə çatmış insan Allahla özü arasında olan bütün pərdələri qaldırır. Bu məqama çatmış insan dərk edir ki, Allahdan uzaqlıq miskinlik, Allaha yaxınlıq isə ehiyacsızlıqdır. Belə bir məqam Allaha yaxınlığın zirvəsidir. Bu məqama nail olmuş bəndə üçün Allahın iradə və istəyindən kənar şəxsi iradə və istək yoxdur. Belə bir məqama çatmayan insana üçün onu dərk etmək mümkün deyil. Belə bir ali məqama çatmaq hər insana müyəssər olmasa da, zirvə nöqtəsini daim diqqət mərkəzində saxlamaq lazımdır ki, doğru yol itirilməsin. Məsələn, insan bir dağın zirvəsinə çıxma bilməsə də, zirvəni gözdən itirməyibsə ona doğru hərəkət edə bilər.

¹ “Sad” surəsi, ayə: 82.

ƏN DƏRİN SÜBUT

Əgər kamilliyin zirvə nöqtəsi hər şeyi Allahdan bilməkdirsə, süqutun son nöqtəsi insanın hər şeyi özündən bilməsidir. Yəni kamil insan üçün Allahın iradə və istəyi hər şeydən üstündürsə, naqis insan üçün hər şeydən üstün öz şəxsi iradə və istəyidir. Naqis insan hamını özünə tabe etməyə çalışır. O belə bir əqidədədir ki, kimsəyə təslim olmamalı, kimsənin sözünü dinləməməlidir. Bəli, hər addımda öz acizliyini görən insan elə bir həddə alçala bilər ki, bilərəkdən və ya bilməyərək öz acizliyini inkar edər. Bəli, insan bəzən günəşlə üz bəüz durduğu halda gözlərini yumub onu inkar edir. Hər an Allahın mərhəmətinə şahid olan bəndənin Onu inkar etməsi mümkündür. Bu nahaq inkarın əsl səbəbi eqoizm, özünəpərəstişdir. Əlbəttə ki, özünəpərəstişin də mərtəbələri vardır. Bu çirkin sifətin son həddinə alçalmış insan özünü Allah hesab edir. Nəfsinə uymuş Firon dedi: **“Sizin ən böyük rəbbiniz mənəm.”**¹ Həzrət Musa (ə) Fironun yanına gedib ona Allaha iman gətirməyə dəvət edəndə Firon Allahın kimliyi və harada olduğu və Musanın peyğəmbərliyi barədə sual verdi. Musa (ə) buyurdu ki, Allah mənə möcüzələr verib. Sonra möcüzəli əsa və işıqlı əlini Firona göstərdi. Əsanın əjdahaya çevrildiyini görən Firon dəhşətə gəldi və Musadan düşünmək üçün möhlət istədi. Sonra həqiqəti axtarırmış kimi uca bir bürc tikdirib həmin bürcdən səmada Allahı axtarmağa başladı. “Ğafir” surəsinin 36-37 surəsində oxuyuruq: **“Ey Haman (vəzir), mənim üçün üstü açıq bir qəsir tik, bəlkə, o yollara yetişəm; göylərin yoluna və Musanın Allahına tərəf boylanıb baxam. Doğrusu, mən onu çox yalançı zənn edirəm.”** Firon Allahı göydə axtarsa da tapa bilmədi və üzünü camaata tutub “özümdən başqa Allah tanımıram” dedi. Həzrət Musa (ə) Firona xitabən buyurdu: **“Yəqin ki, sən bunların göylərin və yerin Rəbbi tərəfindən nazil olduğunu bilirsen.”**² Ayə diqqəti bu nöqtəyə yönəldir: Firon əmin idi ki, Allah var və Musa bir Allahın elçisidir. Bununla belə, həqiqəti inkar edir, Musanı yalançı

¹ “Naziət” surəsi, ayə: 24.

² “İsra” surəsi, ayə: 102.

adlandırır. Deyilənlər insanın nə dərəcədə alçala bildiyinə bir sübutdur. Bəli, insan həqiqəti bildiyi halda, öünəpərəstiş ucbatından bu həqiqəti inkar edə bilər. Əlbəttə ki, gözünü yummaqla günəşi inkar edənlər çox deyil. Amma Quran bildirir ki, belələri var və gələcəkdə Firon dan da artıq alçalanlar ola bilər.

YÜKSƏLİŞ VƏ SÜQUTUN MƏRTƏBƏLƏRİ

Yüksəliş və süqut insanın qarşısında açılmış iki yoldur. Allahın iradəsini üstün tutanlar yüksəliş, öz iradəsini üstün tutanlar süqut yolunun yolçusu olur. Yüksəliş yolunu tutanlar Allahın istəyini özləri üçün daha faydalı bilərək Ona təvəkkül edirlər və bu məqama çatmış insan öz vücudunu Alahın varlığına bağlı bilir. O, anlayır ki, bütün kainat Allahın iradəsi ilə hərəkət edir və Allah nəzərini çəkərsə, aləm məhv olar. “Yasin” surəsinin 82-ci ayəsində oxuyuruq: **“Bir şeyi iradə etdiyi, istədiyi zaman Allahın əmri yalnız “ol” deməkdir, o da olar.”**

Yüksəliş yolunun ziddi olan ikinci yol insanın tənəzzül, süqut yoludur. Bu yolun yolçusu öz istəyini hər şeydən üstün tutur və nəhayətdə Allahlıq eşqinə düşür. O, bütün dünyanı özünə səcdəyə çağırır. Yüksəliş zirvəsi ilə süqutun son nöqtəsi arasında saysız-hesabsız mərtəbələr vardır. Xalis bəndəlik məqamına çatmamış istənilən bir insanda tövhid və şirk, xeyirlə şər qatışıq haldadır. Allaha, peyğəmbərlərə və qiyamət gününə iman gətirən insanların əksəriyyəti bu haldadır. Onların imanında cüzi də olsa şirk ləkələri vardır. Bu şirk insanı cəhənnəmə aparmaq gücündə olmasa da təhlükəlidir. İnsanın özünə diqqətsizliyi həmin şirk gücləndirə bilər. Mərifətli insanlar isə daim bu məsələyə diqqətlidirlər.

Məşhur İslam alimi mərhum Şeyx Ənsari vəsiyyətində rica edir ki, ömür boyu qıldığı bütün namazların qəzasını qılıb təzələsinlər. Çox maraqlıdır! Yaxınlarından biri soruşur ki, ağa, məgər sizin qəza namazınız var? Şeyx Ənsari buyurur: “Mən namazdan çox ləzzət alırdım. Qorxuram ki, bu ləzzətlər niyyətimə təsir göstərsin, namazlarım Allaha yaxınlığa görə yox, ləzzətə görə olsun!” Bu sözlər bəzilərinə nağıl kimi də görünə bilər. Amma unutmayaq ki, çoxlarını nadan vəziyyətdə saxlayan onların həqiqətə nağıl kimi yanaşmasıdır. Şeyx Ənsari kimi şəxsiyyətlərin böyüklüyü ondadır ki, ən incə məsələlər də onların nəzərindən yayınmır.

ŞİRK VƏ GİZLİ KÜFR

Şeyx Ənsari namazdan aldığı ləzzətdən ehtiyat edirdi. Hansı ki, əksər abidlərin arzusu belə bir ləzzətə çatmaqdır. Əgər mərifət əhli ilə sadə abid arasında bir bu qədər fərq varsa, mərifətlə cəhalət arasındakı fərqdən danışmağa dəyməz. Şeyx ehtiyat edirdi ki, namazdan aldığı ləzzət onunla Allah arasında pərdə ola. Əgər doğrudan da həmin ləzzət insanın ilahi niyyətinə xələl gətirərsə, gizli şirk hesab olunar. Belə bir şirk insanı cəhənnəmə aparmasa da, təkamül yolunda maneədir. “Yusuf” surəsinin 106-cı ayəsində oxuyuruq: **“Onların çoxu ancaq şərikin qoşaraq Allaha inanırlar.”**

Hər halda, bu qəbildən olan şirklər gizli və zəifdir. Eləcə də övliyələrdən savay əksər insanlarda mövcuddur. Əgər özümüzdə diqqət etsək bir çox ibadətlerimizdə bu mənfi halı müşahidə edirik. Əksəriyyətimiz çox təsadüfən namazımızı qəlbin iştirakı (hüzuri-qəlb) ilə qılırıq. Qəlbin iştirak etmədiyi namaz tam faydasız olsaydı, yəqin ki, çoxumuz namazdan uzaqlaşardıq. Amma Allaha xatir görülən iş gizli şirkə malik olsa da səmərəsiz deyil. Təkamülə üz tutmuş yolçuların dərəcələri müxtəlifdir və hər dərəcənin öz gizli şirkə var. Şeyx Ənsari kimi şəxsiyyətlər bizim həsrətində olduğumuz ibadət ləzzətindən xoflanırlar. Bir daha qeyd edək ki, gizli şirk Allahın qəzəbinə səbəb olan şirk deyil. “Nisa” surəsinin 48-ci ayəsində buyrulur: **“Allah ona şərikin qoşanları bağışlamaz.”** Ayədə nəzərdə tutulan şirk insanın bütün saleh əməllərini puça çıxaran şirkdir. “Nur” surəsinin 39-cu ayəsində oxuyuruq: **“Kafirlərin əməlləri düzənlikdəki ilğıma bənzər, susayanlar onu su bilib yaxınlaşdıqları zaman orada heç nə tapa bilməzlər.”** Küfr və şirkin ali mərtəbəsi Firon idi. Amma adi insanlarda müşahidə olunan şirkin zəif bir halıdır və insan bu halın güclənməməsi üçün diqqətli olmalıdır.

Şirkin gizli formasını daşıyan insan Firon kimi Allahlıq iddiası etmir. Amma onda da Firon kimi insana sərf eləməyən həqiqətə qarşı inkarçılıq mövqeyi müşahidə edilir. “Küfr” “örtmək” mənasını verir. Kafir həqiqətin üstünü örtən insana deyilir. Əgər biz əhəmiyyətsiz də olsa bildiyimiz həqiqəti inkar ediriksə hansısa səviyyədə küfrə yol veririk. Bu küfr zəif halda qorxulu olmasa da

nəzarətsiz buraxılıb güclənərsə imanı kökündən qoparar. Ona görə də imanlı insan nəfsinə qarşı çıxmaqla gizli küfrü daha da zəiflətməlidir. Gizli küfr bir növ kiçik Firondur. Bu kiçik Firona meydan verən şəxs bir gün özünü Allah da hesab edə bilər.

SÜQUTUN KÖKÜ ÖZÜNƏPƏRƏSTİŞDİR

Bütün küfrlərin əsası öünəpərəstişdir. İnsan gizli və ya açıq küfrün hansı mərtəbəsindədirsə həmin mərtəbəyə uyğun öünəpərəstişə düşəndir. Gördüyümüz işin təkamülə və ya tənəzzülə apardığını təyin etmək üçün bu işin kimin istəyi ilə görüldüyünü müəyyənləşdirməliyik. Allahın istəyi ilə görülən iş isə insanı təkamülə, nəfsin istəyi ilə görülən iş süquta aparır. Bəzi mərtəbələrdə öünəpərəstiş o qədər gizli ola bilər ki, nəzərdən yayınar.

Hər halda nəfsin hiylələrinə qarşı diqqətli olmaq lazımdır. Nəfs bəzən öünəpərəstişi gizləmək üçün yalançı məntiqlə müəyyən dəlillərdən istifadə edir. Hələ ilk yaranışda Adəmə səcdə etməkdən boyun qaçıran İblis Adəmə səcdənin yanlış addım olmağını dəlil gətirmişdi. Nəfs də müxtəlif elmi məsələlərlə insanı aldada bilər.

Yaşadığımız dövrdə öünəpərəstişə yoluxub imanını əldən verən çox şəxsiyyətlər görmüşük. Onlar elmi dəlillər gətirərək öz yanlış fikirlərinə həqiqət donu geyindirməyə çalışırlar. Hətta uzun illər dini mərkəzlərdə təhsil alanlar arasında da nəfsin hiyləsinə aldananlar tapılır. Qırx il dini elmlərlə məşğul olan alim “iman yəqinlə bir araya sığmır” iddiası ilə çıxış edir. O, Qurana istinad edərək Quranın ziddinə hökm çıxarır. Guya, insan yalnız bilmədiyi məsələyə iman gətirə bilər. Hansı ki, Allah-təala açıq-aşkar şəkildə inam məsələsində zənn və gümanı məzəmmət edərək insanları yəqinliyə çağırır. Quran inam məsələsində şübhəni eyb kimi tanıtdıraraq yəqinliyi olmayanları zəif düşüncəli hesab edir. “Nəml” surəsinin 66-cı ayəsində oxuyuruq: **“Olsun ki, onların axirət haqqında elmləri yetərsizdir.”**

İMAN VƏ YƏQİNİN ƏLAQƏSİ

Peyğəmbər və məsum imamlar öz dəvətlərində şək-şübhədən qurtularaq yəqinlik əldə etmək məsələsinə xüsusilə təkid etmişlər. “Biharul-ənvar”ın 70-ci cildində belə bir rəvayət nəql olunur: “Bir

gün sübh çağı peyğəmbər məscidə daxil oldu. Məsciddə gördüyü gəncin pərişanlığı onun diqqətini cəlb etdi. Həzrət (s) cavandan soruşdu: “Sübhü necə açdın?” Cavan ərz etdi: “Sübhü yəqinlik halında açdım.” Həzrət buyurdu: “Yəqinliyinin əlaməti nədir?” Cavan ərz etdi: “Sanki nemətə qərq olmuş behişt əhlini və əzaba düçar olmuş cəhənnəm əhlini görürəm, gözümün yuxusu ərşə çəkilib.” Peyğəmbər ona dua etdi: “Allah səni bu halda sabit saxlasın.”

Bəli, Allah Öz bəndələrindən yəqinliyə çatmış iman istəyir. İnsan behişt və cəhənnəmi görürmüş kimi iman gətirməlidir. Yəqinliyin də dərəcələri vardır: elmül-yəqin, eynül-yəqin, həqqül-yəqin. Bütün bu deyilənləri çox gözəl bilən bir alim “iman yəqinlə bir araya sığmır” deyir! Aman nəfsin əlindən!

Bu ziddiyyətin sirri nədir? Yalnız və yalnız özünəpərəstiş! “Casiyə” surəsinin 23-cü ayəsində buyurulur: **“Həva-həvəsini özünə tanrı edəni və öz elmi ilə zəlalətə düçar olmuşu, qulağı və qəlbi möhürlənmiş və gözüne pərdə çəkilmiş gördünmü? Onu Allahdan başqa kim hidayət edəcək?!”**

ALİM YOLUNU AZA BİLƏRMİ?

Əsas məsələ nəfsə tabe olmaqda, həvəs ardınca getməkdədir. Hər kəs, hətta alim olmasına baxmayaraq özünü Allahla bir edib nəfsini özünə tanrı edərsə Allah onu yolundan azdırar. Təbiidir ki, Allahın kimsə ilə düşmənçiliyi yoxdur. Sadəcə olaraq nəfs ardınca getməyin təbii nəticəsi zəlalətdir. “Yunis” surəsinin 44-cü ayəsində buyurulur: **“Allah insanlara əsla zülm etməz. Lakin insanlar özləri-özlərinə zülm edərlər.”** Allah-təala peyğəmbərlər vasitəsi ilə insanlara lazımınca xəbərdarlıq etmiş, nəfsin cilovunu buraxacaqları təqdirdə süquta uğrayacaqlarını bildirmişdir. Bu xəbərdarlıqları qulaqardına vuranların zəlaləti əvvəlcədən bildikləri təbii nəticədir. Allah və Onun göndərdiyi peyğəmbərlər nə qədər mərhəmətli olsalar da özü-özünə mərhəmət etməyən insana çarə yoxdur. “Nəcm” surəsinin 29-cu ayəsində oxuyuruq: **“(Ya Muhəmməd!) Bizim zikrimizdən üz döndərüb dünya həyatından başqa bir şey istəməyən kimsədən üz çevir.”** Belə insanlar bütün qapıları özləri öz üzlərinə bağlayırlar. Allahın və peyğəmbərin onları qorxutmasının heç bir faydası yoxdur. “Yasin”

surəsinin 10-cu ayəsində buyurulur: **“Onları qorxutsan da, qorxutmasan da heç bir fərqi yoxdur, iman gətirməyəcəklər.”**

“Mən Corc Buşa məsum imamlardan çox inanıram” deyən şəxsdən nə gözləmək olar?! Belə insanı doğru yola necə gətirmək olar? Nəsihət, həqiqətən, qorxan insana təsir edir. Allahdan qorxmayan şəxsi hidayət etmək qeyrimümkündür.

YEDDİNCİ DƏRS

İNSANİ ŞƏXSİYYƏT AXTARIŞINDA

QƏFLƏT İNSANLIĞA ZİDDİR

Əvvəlki mövzularda qeyd etmişdik ki, insan özünü tərbiyələndirməkdə azaddır və ağac kimi bağbana möhtac deyil. Eyni zamanda insan tərbiyə yolunu özü seçir.

Fəlsəfədə sübut edilib ki, ixtiyari hərəkətin əsasını elm və agahlıq təşkil edir. Azad insan düşüncəsində təsəvvür və müəyyən olunmuş işi görür. Deməli, tərbiyə də elm və agahlıqdan asılıdır. İnsanın tərbiyə haqqında təsəvvürü yoxdursa onun tərbiyələnməsi də qeyri-mümkündür. Allaha yaxınlığa doğru təkamül fəaliyyətinə başlamaq üçün ilkin şərt agahlıq və bu işdə ilkin düşmən agahlığın ziddi olan qəflətdir. Qafil insan nəinki öz ilahi məqamından, hətta coğrafi mövqeyindən də xəbərsizdir. Məhz bu səbəbdən Qurani-kərim insanın bir çox məhru-miyyətlərinin səbəbini onun qəfləti ilə əlaqədar olmasını bildirir. “Əraf” surəsinin 179-cu ayəsində buyurulur: **“Şübhəsiz ki, biz cinlərin və insanların çoxunu cəhənnəm üçün yaratmış olduq. Onların qəlbləri var, amma anlamaz, gözləri var, amma görməz, qulaqları var, amma eşitməzlər. Onlar heyvan kimidirlər, bəlkə də, daha çox zəlalətdədirlər. Qafillər də məhz onlardır.”** Ayədən görüldüyü kimi, çoxlarının cəhənnəmə vasil olmasının üç xas səbəbi var: qəlbləri olduğu halda həqiqəti anlamırlar, göz-ləri olduğu halda həqiqəti görmürlər, qulaqları olduğu halda həqiqəti eşitmirlər. İslam dinində qəlb, göz və qulaq agahlıq, tanıma, mərifət vasitəsi hesab olunur. Demək, insanın bədbəxt-çiliyinin ən mühüm səbəblərindən biri bu vasitələrdən düzgün istifadə edilməməsidir. Bu duyğu üzvləri hər bir heyvanda da var. Sadəcə olaraq heyvani istəklər yolunda istifadə olunur. İnsanı heyvandan fərqləndirən onun daxilindəki kamillik meylidir. Əgər insan da heyvan kimi həmin üç alətdən kamillik yox, nəfsani istək-lərinə çatmaq üçün istifadə edərsə heyvandan heç bir fərqi olmaz. Belə insan, bəlkə, heyvandan da pisdır. Çünki onun əql kimi daxili peyğəmbəri var.

ÖZÜNDƏN XƏBƏRSİZLİK

Belə bir sual yaranır ki, yuxarıda zikr olunmuş ayədə söhbət mütləq qəflətdən gedir, yoxsa sadəcə qəflətdən? Sözsüz ki, məqsəd ani bir qəflət deyil. Çünki insan, adətən, bir çox şeylərdən agah olmur. Hər hansı bir şüurlu varlığın hər zaman hər şeydən agah olması çətin məsələdir.

Ayədə məqsəd mütləq qəflət də deyil. Yəni şüurlu bir varlıq bütün həyatı boyu tam qəflətdə ola bilməz. Yalnız koma vəziyyətində olan insan tam qəflətdə hesab oluna bilər. Demək, ayədə zikr olunmuş qəflət xüsusi bir qəflətdir. İnsanı heyvan səviyyəsinə, hətta ondan da aşağı səviyyəyə endirən səbəb nədir? Əqlə əsasən deyə bilərik ki, insan yalnız öz insanlığını unutduğu zaman belə alçala bilər. Amma bu cavab qənaətbəxş deyil. İnsan bir çox xüsusiyyətlərinə görə heyvanla müştərəkdir. Yemək, içmək, yorğunluq, cinsi ehtiyac həm insanda, həm də heyvanda müşahidə edilir. Bu meylləri heyvani, təbii, maddi meyllər adlandırma bilərik. Ağahlıq dedikdə bu sayaq təbii işlərə diqqət nəzərdə tutulmur. Çünki bu növ ehtiyaclara heyvanlar da diqqət yetirir. Ən alçaq insanlar, hətta kafirlər də yeməyi-yatmağı yaddan çıxarmır. Demək, qəflət bu sayaq işlərə aid deyil. Aydınlaşdırmalıyıq ki, insanı insan edən nədir? Məhz insanı insan edən xüsusiyyətlərdən qafil olanlar heyvana çevrilir. Bəs insanlıq xüsusiyyətləri hansılardır? Bəzən belə deyirlər ki, insani xüsusiyyətlər insanın maddi yönünün ziddi olan ilahi yönüdür. Allahdan qəflətin nəticəsi insanlığı unutmaktır. Qurani-kərimdə buyrulur: **“Allahı unutduqlarına görə özləri özlərinə unutturulanlar kimi olmayın!”**¹ Ayədən məlum olur ki, insanlıq Allahla bağlı bir məfhumdur. Allahı unudan özünü unudur. Allahı unutmağın cəzası özünü unutmaktır. Maraqlı bir nəticəyə gəlirik: deməli, insanlığını unutmayan kəs Allahını unuda bilməz. Ekzistensializmin banisi məsihi keşişi Kyerkeqoron belə bir fikri vardır: “Əgər insan Allahı unutsa, insanlığını da unutmuşdur.” Onun bu fikrinin dini mənbələrdən götürüldüyünü düşünürük.

¹ “Həşr” surəsi, ayə: 19.

Bəziləri elə düşünür ki, yeyən, içən, yatan, əylənən varlığa insan deyilir. Əslində isə bu heyvana aid olan xislətdir. Bu təsəvvürdə olan elmlər doktoru ilə ən avam insan arasında heç bir fərq yoxdur. “Cümə” surəsinin 5-ci ayəsində buyrulur: **“Tövratın elminə sahib olduqdan sonra ona əməl etməyənlərin məsəli kitab daşıyan uzunqulağın məsəli kimidir.”** Bəli, heyvan da acıyır, yeyir, istirahət edir, suya girib yuyunur, hətta özünə ev də tikir. Amma bəzən insan heyvandan da alçaq səviyyəyə enir. Əgər heyvan öz ehtirasını yalnız öz növündən və müxalif cinsdən təmin edərsə, XXI əsrin insanları nəinki öz həmcinsi, hətta heyvanla da yaxınlıq edir. Ədalətdən dəm vuran qərb və Amerika isə bu sayaq rəzil təmayülləri azadlıq hesab edir. Sual olunur: öz həmcinsi ilə yaxınlıq edən insan, yoxsa bu işdə ölçü gözləyən heyvan daha alçaqdır?! “Əraf” surəsinin 176-cı ayəsində oxuyuruq: **“Onun məsəli it məsəli kimidir ki, üstünə cumsan da, cummasan da dilini çıxarar.”** Həzrət Əli (ə) buyurur: “Fikri-zikri otlamaq və yemək olan insanın nəyi heyvandan üstündür?”¹

ŞƏXSİYYƏT SAHİBİ OLMAQDA AXİRƏT İNANCININ ROLU

Həyatı yalnız maddi və heyvani istəklərin təmin edilməsindən ibarət olmasını hesab edən insan yalnız həmin məsələlərə diqqət göstərir və öz insani şəxsiyyətindən qəflətdə qalır. Hansı ki, insanı heyvandan fərqləndirən ondakı ilahi ruhun mövcudluğudur. Bu ruha əhəmiyyət verən insan heyvanlıqdan uzaqlaşır. İnsan öz şəxsiyyətini anlamaq üçün daxilindəki ilahi yönümü araşdırmalıdır. Həzrət Əli (ə) buyurmuşdur: *“Allah rəhmət etsin haradan gəldiyini, harada olduğunu və haraya gedəcəyini bilən insana.”*² Bu üç suala cavab tapan insan özünü dərk edər. Əslində bu sualların cavabı dinin əsasını üsulidən təşkil edir: tövhid, nübüvvət və məad.

Din insanın səadətini təmin etmək üçün göndərilmişdir. Xoşbəxt olmaq istəyən kəs həmin suallara cavab tapmalıdır. Allahla rabitəsi olmayan insan özünü tanıya bilməz. Əslində insanlıq Allahın feli,

¹ “Biharul-ənvar”, 33-cü cild.

² “Əsfar”, 8-ci cild, səh: 355.

Allahdan asılılıq, vücudən Ona bağlılıq deməkdir. Əlbəttə ki, bu məsələləri dərk etmək üçün dərin fəlsəfi mövzuları araşdırmaq lazım gəlir. Allahı tanıdıqdan, Onun feli olduğumuzu bildikdən və Ondən xilqətə gəldiyimizi anladıqdan sonra belə bir sual yaranır ki, varlıq aləminin yaradılmasında məqsəd nədir? Bu sualın cavabı məəd mövzusunu araya gətirir. Demək, iki suala cavab tapılmalıdır: başlanğıcımız haradandır və yaranışda məqsəd nədir? Qurani-kərimdə Allaha və qiyamət gününə (məəd) etiqađ yanaşı zikr olunur: **“Yaxşılıq odur ki, bir şəxs Allaha və axirət gününə iman gətirsin.”**¹; **“Allaha və axirət gününə iman gətirib, saleh əməl edənlər üçün heç bir qorxu yoxdur.”**²; **“Allahın məscidlərini yalnız Allaha və qiyamət gününə iman gətirənlər abad edə bilərlər.”**³; **“Elə bir qövm tapa bilməzsən ki, Allaha və qiyamət gününə inandıqları halda Allahın müxalifləri ilə dostluq edələr.”**⁴

Varlıq aləminin başlanğıcı Allah, son məqsəd isə qiyamət günüdür. Bəs son məqsəd olan qiyamət haradır? Qurani-kərimə görə qiyamət elə bir yerdir ki, onun behişt və cəhənnəmi var. Həm Allahla görüş, həm də əbədi əzaba çatacaq yerdir. Bəs insan cəhənnəm və əzabdan qurtulub, behişt və Allahla görüşə nail olmaq üçün nə etməlidir? Başlanğıc və son arasında insana hansı həyat proqramı təqdim olunur? Bu suallara cavab tapmaq üçün yeganə yol dinə müraciət etməkdir. Peyğəmbərlərin göndərilməsində də məqsəd insana doğru yolu göstərməkdir. Din Allahın peyğəmbərlər vasitəsi ilə insanlara təqdim etdiyi həyat proqramıdır.

İslam peyğəmbərinin birinci vəsisi Həzrət Əli (ə) “Nəhcül-bəlağə” kitabında dünya həqiqətini insanlara anlatmağa səy göstərir. Həzrət (ə) buyurur: “Dünya keçid yeridir”; “Ağah olun ki, dünya qalacaq yer deyil və nə də siz onun üçün xəlq olunmusunuz.”

¹ “Bəqərə” surəsi, ayə: 177.

² “Maidə” surəsi, ayə: 69.

³ “Tövbə” surəsi, ayə: 18.

⁴ “Mücadilə” surəsi, ayə: 22.

Qeyd etdiyimiz kimi, insanın özünü tanıması üçün dinin üç əsasını - tövhid, nübüvvət və məadı tanıması zəruridir. Bu üç əsasdən xəbərdar olmaq insanı qəflətə düşür edir. Hətta insan bu həqiqətlərin biri barəsində kifayət qədər mə'lumatı olmazsa küfrə düşə bilər. "Yunis" surəsinin 7-8-ci ayələrində buyrulur: **"Bizimlə qarşılaşacaqlarına ümidvar olmayan, dünya həyatına bel bağlayıb ayələrimizdən qafil olanların düşəcəkləri yer oddur."** "Qaf" surəsinin 22-ci ayəsində oxuyuruq: **"Sən bundan qafil idin. Daha bu gün (qiyamət günü) pərdəni gözündən götürdük. Bu gün sənin gözün sərrast görür."**

Bəli, insan öz fəaliyyətini Allaha doğru istiqamətləndirmək üçün mə'lumata ehtiyacı var. Bu mə'lumat və ağıllıq üç həqiqətin dərk olunmasından ibarətdir: Allah, qiyamət günü və qurtuluş yolu.

SƏKİZİNCİ DƏRS

QƏFLƏTDƏN QURTULUŞ

ÖTƏN MÖVZULARA BİR NƏZƏR

Qeyd olunduğu kimi bütün fəsadların, azğınlıqların əsası insanın qəflətidir. Bu Quran ayələri ilə sübut olundu. Aydın oldu ki, söhbətimizin mövzusu olan qəflət mütləq qəflət deyil. İslam dinində qəflət dedikdə insanlığın həqiqətinə e'tinasız yanaşmaq insani şəxsiyyətdən xəbərsizlik nəzərdə tutulur. İnsan maddi, fizioloji cəhətdən digər canlılardan fərqlənmir və onun təbii ehtiyacları heyvanlarla üst-üstə düşür. İnsan öz maddi yönümünə çox diqqət yetirir. Acıyan dərhal yeyir, yorulan dərhal yatır və s. Amma insan öz ruhani yönümünə, xoşbəxtliyini təmin edəcək zərurətlərə maraqlı deyildir. Halbuki, onun əsl şəxsiyyət kimi formalaşmağı, ən mühümü isə axirət səadəti məhz bundan asılıdır.

İnsanlığın həqiqətini aydınlaşdırmaq bir qədər çətindir. Amma əksəriyyətimiz bilir ki, daxilimizdəki insani şəxsiyyət, heysiyyət bizi kamilliyə sövq edir. Belə bir şəxsiyyət hissi bütün yaranmışlar arasında yalnız insana məxsusdur. İnsan qədər ucalmaq mümkün olmadığı kimi, insan qədər alçalmaq da mümkün deyil. İnsan o qədər alçala bilər ki, hətta cəhənnəm oduna daxil olar. Amma digər canlılar cəhənnəmə aparacaq qədər alçaqlığa qadir deyillər.

İnsanlıqdan qafil olan şəxs, heç şübhəsiz ki, heyvani istəklər ardınca gedəcəkdir. Fikri-zikri yeyib-yatmaq olan insanın heyvandan heç bir üstünlüyü yoxdur.

İnsanın maddi yönümü, başqa sözlə, heyvani istəkləri onu kamilliyə aparan vasitə olmalıdır. Amma müasir dünyamızda müşahidə edirik ki, insanların böyük əksəriyyəti öz insanlığını özünün heyvani yönümü üçün, əqlini nəfsi, ruhunu cismi üçün vasitə qərar vermişdir. Ruhlar cismlərə hakim olmaqdan onun nəfsani istəklərinin əsarətinə altına düşmüşdür.

Belə bir qəflətdən qurtulmaq üçün insani şəxsiyyətimizə diqqət etməli, ondan agah olmalıyıq. Qeyd edildi ki, agahlıq əldə etmək üçün üç məsələyə diqqət yetirilməlidir: haradan gəlmişəm? (tövhid), haraya gedirəm? (məad), qurtuluş üçün nə etməliyəm?

(nübüvvət). Tövhid bütün varlıq aləmi və bəşəriyyətin Allahdan olmağını, məad insanın öz əqidəsi və əməli müqabilində əbədi cənnət ya cəhənnəmlə qarşılaşacağını, nübüvvət isə peyğəmbərliyin həqiqəti və bunun vasitəsilə insana təqdim olunmuş yaşayış proqramını anlayıb dərk etməkdən ibarətdir. Bu üç şeydən birindən qəflətdə olan insan tənəzzülə doğru gedir. Allah, Onun göstərişləri və Onun sorgu günündən xəbərsizlik insanı əzaba düçar edir.

QƏFLƏTDƏN AYILMAQ ÜÇÜN İLK ADDIM

Hər hansı bir məsələdən qəflət etməkdən qurtarıb həmin məsələ barəsində mə'lumat əldə edib ondan agah olmaqdan ötrü əvvəlcə diqqəti həmin məsələnin surətinə yönəltmək lazımdır. İnsan təsəvvürü olmayan bir şey haqqında sual verə bilmir. Məsələn, müxtəlif elm sahələrinə aid bir çox məsələlərdən tamamilə xəbərsizik. Amma insan deyirsə ki, filan məsələni bilmirəm, demək, məsələnin surətindən xəbərdardır. Elə məsələlər də var ki, insan həmin məsələlərin varlığından xəbərsizdir. Bu hal məsələnin surətindən xəbərsizlikdir.

İnsan uşaqlıq dövründən çıxanadək hətta bir sıra məsələləri təsəvvür də edə bilmir. Məsələn, üç yaşlı körpə tətbiqi riyaziyyatın anlayışlarından qəflətdədir. Körpə həmin anlayışları yalnız əqli inkişaf etdikdən sonra qavraya bilər.

İslamda dini etiqaadın üç əsasını təsəvvür etmək üçün müəyyən yetkinlik həddinə çatmaq lazımdır. Bu yaşa çatmayanlar həmin məsələlərdən tam qəflətdədirlər. Yalnız yetkinlik həddinə çatdıqdan sonra insan bu üç məsələni təsəvvür edə bilər və həmin mövzu barəsində onun zəhnində müəyyən suallar yaranar.

MƏSƏLƏNİN SURƏT BARƏDƏ TƏSƏVVÜR ƏLDƏ ETMƏK YOLU

İnsan zəhnində məsələnin surətini yaranması üçün əsas üç amil təsirlidir:

1. Fitri qavrayış;
2. Problemlər, çətinliklər;
3. Müəllimlər və peyğəmbərlər.

Bəzi insanlarda “haradan gəlmişəm və hara gedirəm” sualı müəyyən zehni inkişaf həddinə çatdıqdan sonra fitri şəkildə yaranır. Elə insanlar da var ki, həmin sual onların zehmində yalnız çətinliklərlə qarşılaşdıqları zaman əmələ gəlir. Amma başqa bir qrup insan yalnız müəllimin təsiri ilə uyğun sual ətrafında düşünürlər. Qurani-kərimdə hər üç hala uyğun nümunələr vardır.

Həzrət İbrahim (ə) birinci qrup şəxslərdəndir və bu məsələyə fitri surətdə üz tutmuşdur. O, səməyə nəzər salarkən varlıq aləminin yaradanı barədə düşünərdi. Həzrət (ə) düşünərdi ki, gün, ay, ulduz dünyanı necə yarada bilər? Həmin hal bəzən körpə uşaqlarda da müşahidə olunur. Bəzən körpələrdən “dünyanı kim yaradıb?” kimi suallar eşidirik.

Bəzi insanlar yalnız çətinliklə üzləşdikləri zaman yaranış barəsində fikirləşirlər. “Ənkəbut” surəsinin 65-ci ayəsində buyrulur: **“Onlar gəmiyə mindikləri zaman səmimi qəlblə Allahu çağırır, elə ki, quruya çıxdılar, yenidən Allaha şərik qoşurlar.”**

Qurani-kərimdə iki yerdə vurğulanır ki, peyğəmbərlər göndərilən zaman xalq çətinliyə salındı. Bu çətinlikdə məqsəd onların diqqətini Allaha yönəltmək idi. “Ənam” surəsinin 42-ci ayəsində buyrulur: **“Səndən qabaqkı ümmətlərə peyğəmbərlər göndərdiyimiz zaman o ümmətləri çətinliyə saldıq ki, bəlkə yalvarıb-yaxaralar.”** “Əraf” surəsinin 94-cü ayəsində oxuyuruq: **“Biz hansı ölkəyə peyğəmbər göndərdiksə, onun əhalisini sıxıntıya saldıq ki, bəlkə yalvarıb-yaxaralar.”** Çətinlik insanın yatmış fitrətini oyadır. Sıxıntıya düşmüş insan yardım axtardığı zaman Allah haqqında düşünməyə başlayır. Ətrafındakılardan ümidi üzölmüş insanın diqqəti Allaha yönəlir.

Nə fitri yolla, nə də çətinliklər vasitəsi ilə diqqəti ilahi həqiqətlərə yönəlməyən şəxs müəllim və peyğəmbərlərə ehtiyaclıdır. “Nəhcül-bəlağə”də peyğəmbərlərin göndərilməsinin səbəbi insanların yatmış fitrəti olması qeyd olunur: “Allah Öz peyğəmbərini onlara göndərdi ki, Allaha verdikləri fitri vədi tələb etsin və unudulmuş nemətləri xatırlatsın.” Hər bir insanın Allahla fitri bir əhdi vardır. İnsan bu əhdi unutduğundan xatırlatmağa ehtiyacı var. Quran buyurur ki, peyğəmbərlərin işi “təzəkkür”, yəni xatırlatmaqdır. “Təlaq” surəsində İslam peyğəmbəri haqqında

buyurulur: **“Həqiqətən Allah sizin üçün xatırladan kəs göndərmişdir.”** Həmin ayədə **“rəsul”** kəlməsi **“zikr”** sözü ilə ifadə olunmuşdur. Bəzi ayələrdə Quranın özü də zikr adlandırılır: **“Həqiqətən, Allah sizə zikri nazil etmişir.”**¹ Bəzən digər səmavi kitablar da zikr hesab olunur. Hər halda, peyğəmbərlər və səmavi kitablar ona görə zikr adlandırılır ki, onların işi insanların fitri yaddaşlarını oyatmaqla onları qəflətdən qurtarıb agah etməkdir.

Deməli, insanın təkamül hərəkətinə başlaması üçün onun qəflətdən çıxması lazımdır. Qəflətdən çıxmaq üçünsə zehndə növbəti suallar yaranmalıdır: Sənin yaradanın yoxdurmu? Qiyamət olmayacaqmı? Sorğu-sual yoxdurmu? Beləcə, Quran və peyğəmbər zehnlərdə müəyyən suallar doğururlar: **“Elə güman edirsiniz ki, sizi əbəs yerə yaratmışıq və Bizim hüzurumuza qayıtmayacaqsınız?”**² Özünə bu cür suallar verməyənlər tamamilə Allah, peyğəmbər və axirətdən qəflətdədirlər. Bəli, özünü yalnız cismdən və bu cismə qulluq etməkdən ibarət bilənlər var. Onları dünya həyatından başqa heç nə düşündürmür. Bu insanları qəflət yuxusundan oyatmaq üçün onlara agahlıq verilməlidir. Peyğəmbərlər zehnlərdə suallar doğurur və bu suallara cavab verirlər.

SONRAKI ADDIMLAR

Qeyd etdik ki, ilk növbədə zehndə müəyyən suallar yaranmalıdır. Lakin suallar yarandıqdan sonra bu suallara müxtəlif münasibətlər müşahidə edilir. Bəziləri bu suallara ciddi yanaşıb cavab axtarır, bəziləri isə **“hələ ki, bundan da vacib işlərimiz var”** deyərək bu məsələyə laqeyd yanaşırlar.

İlahi mərhəmətə nail olmaq üçün bu tip suallara ciddi münasibət göstərmək mühüm şərtidir. Allah-təala onun nemətlərinə ciddi yanaşanlar üçün bu nemətləri artırır. Bu, ilahi qanundur. **“İbrahim”** surəsinin 7-ci ayəsində buyurulur: **“Əgər şükr etsəniz, hökmən nemətlərimi artıraram.”** Peyğəmbərlərin göndərilməsi, onların zəruri suallar doğurması, eləcə də, həmin suallara cavab verməsi ilahi nemətlərdəndir. Bu nemətlərə ciddi yanaşanları Allah doğru

¹ “Təlaq” surəsi, ayə: 10

² “Möminun” surəsi, ayə: 115.

yola hidayət edir. Amma bu ilahi nemətə e'tinasızlıq göstərənlərin haqqı ilahi əzabdır. E'tinasızlıq göstərənlər arasında da fərqlər var. Bəziləri məsələnin ciddiliyini anlayaraq diqqətsizlik göstərilərsə, başqa biriləri məsələnin nə dərəcədə ciddi olduğunu anlamırlar. “Saffat” surəsinin 13-cü ayəsində buyrulur: **“Onlara nəsihət verildiyi zaman ibrət alırlar.”**

Hər hansı bir məsələyə məs'uliyətlə yanaşıb onun barəsində dəqiq mə'lumat əldə etməyin də müxtəlif mərhələləri var: məsələnin surətinə diqqət, məsələyə ciddi yanaşaraq onu aydınlaşdırma, yaranmış suallara cavabların qəbul edilməsi. Bəziləri bu yolda səhlənkarlıq ucbatından qənaətbəxş cavab tapmır, digərləri qənaətbəxş cavab tapdıqları halda tərslik göstərərək bunu izhar etmir, bir başqaları isə tapdıqları yanlış cavaba təslim olaraq azırlar. Üçüncü qism insanlara “mürəkkəb cahil” deyilir. Belə insanda iki cür cəhl var: biri məsələdən xəbərsizlik, digəri öz nadanlığından xəbərsizlik. “Bəsit cahil” isə bilmədiyindən xəbərdar olan şəxsə deyilir.

DIQQƏT!

Məlum oldu ki, hər bir kəsin Allah, qiyamət və nübüvvət məsələlərinə qarşı bəslədiyi münasibətində bir sıra xəterlər mövcuddur. İnsanın bu mövzulardan tam xəbərsizliyi və ya bu mövzulara ciddi yanaşmaması, bəzən də həqiqəti bilərəkdən inkar etməsi onun aqibəti üçün çox qorxuludur. “Zumər” surəsinin 45-ci ayəsində oxuyuruq: **“Allahın adı zikr olunarkən axirətə inanmayanların qəlbi sıxılır.”** Bəli, Allahın adından narahat olanlar da var. Maraqlıdır ki, bu narahatlıq insanların axirətə imansızlığından irəli gəlir. Görəsən, Allahla axirət inancı arasında hansı bağlılıq mövcuddur? Müasir dünyamızda özünü müsəlman, ziyalı, millətçi, hətta İslam mücahidi adlandırdığı halda sözünü Allahın adı ilə başlamaqdan çəkinənlər var. Cildlərlə kitab yazan müsəlman alimlərinə nədənsə öz kitablarını “Bismillahir-rəhmanir-rəhim”lə başlamaq ağır gəlir. Hətta bəziləri onlardan ötrü xoşagəlməz olan bu işə şəri don geyindirmək üçün öz yazılarını “bismillah”sız başlamış “Tövbə” surəsi ilə müqayisə edirlər. Belə insanların azğınlığını Allah daha da artırır. Bu barədə Qur'anda belə buyrulur: **“Onlar üz döndərdikdə Allah da onların**

qəlblərini döndərdi. Allah fasiq qövmü hidayət etməz. Açıq-aşkar dəlilləri gördükləri halda inad göstərənlərin qəlbi möhürlənər”¹; “Allah onların qəlblərini və qulaqlarını möhürləmiş, gözlərinə pərdə çəkmişdir.”² Bu insanlar öz nəfslərinə itaət edənlərdir. Onlar Allaha pərəstiş etmək əvəzinə özlərinə pərəstiş edirlər. Qəlbi möhürlənmiş insanı isə kimsə hidayət edə bilməz; “Allahın azdırdığı kəsə bələdçi yoxdur.”³

Allahın hidayət etmək istəmədiyi insanlar da olur. “Kəhf” surəsinin 28-ci ayəsində buyrulur: “**Qəlbini bizi yad etməkdən qəflətdə saxladığımız, nəfsinin istəklərinə uyan və işində ifrata uğrayan kəslərə itaət etmə.**” Bu sayaq qəlbi möhürlənənlər öz şəkk-şübhələri ilə fəxr edir. Hətta başqalarını da şəkkə salırlar. Onların nəzərində həqiqətə şübhə etmək nöqsan yox, hünərdir. Bəli, insan Allahın adını eşitməyə təhəmmül etməyəcək qədər alçala bilər. Bundan da böyük bədbəxtçilik ola bilərmi?! Bəzən nahaq qanlar axıtmış daş ürəkli cinayətkar mühakimə zamanı üzünü hakimə və salondakılara tutub “mən sizin hamınıza nifrət edirəm” deyir. Bu, həqiqətə nifrətin bir misalıdır. Unutmayaq ki, bu günkü mövqeyimizdən asılı olmayaraq nəfsimizi özbaşına buraxsaq. Həmin təhlükə ilə üzləşə bilərik. Bəs özümüzü necə qoruyaq? Axı biz nəinki məsələnin surətini anlamışıq, bəlkə doğru cavab əldə edib bu cavaba iman da gətirmişik. Hansı amil bizi yenidən heyvan səviyyəsinə endirə bilər? Məgər Allaha, axirətə iman gətirmək insanlıq mərhələsinə çatmaq deyilmə? Bilməliyik ki, gözümüzü əbədi olaraq yumanadək bu günkü əqidədə qalacağımıza heç bir zəmanət yoxdur. Yeganə çıxış yolu bizi azdıra biləcək amilləri tanıyıb, bu amillərin qarşısını almaqdır.

¹ “Səff” surəsi, ayə: 5.

² “Bəqərə” surəsi, ayə: 7.

³ “Rəd” surəsi, ayə: 33.

DOQQUZUNCU DƏRS

QƏFLƏTİN SƏBƏBLƏRİ

QƏFLƏTƏ SƏBƏB OLAN AMİLLƏRİN ƏQLİ CƏHƏTDƏN ARAŞDIRILMASI

Qeyd olundu ki, insanı uçuruma yuvarladan səbəb qəflətdir. Allahdan, məaddan və bəndəlik vəzifələrindən xəbərsizlik insanı heyvanlıq dərəcəsinə, bəzən ondan da aşağı alçaldır. Dinin əsaslarından xəbərdar olmayan insanın təkamül yolunda hərəkət etməsi qeyrimümkündür. İndi aydınlaşdırmalıyıq ki, insanda qəfləti doğuran və yaxud insanı qəflətdən çıxaran səbəblər hansılardır. Bu suallara cavab tapmaq üçün ayə və rəvayətlərdən istifadə edərək əqli araşdırma aparmağımız lazım gəlir. Əvvəla heç bir mənbəyə istinad etməmiş anlayırıq ki, müəyyən bir məsələyə diqqət yetirmək diqqətin başqa bir məsələyə yönəlməsindən irəli gəlir. Çox vaxt insan bir işə başı qarışdığından digər bir işi unudur. Ola bilər ki, işə tələsən insan yolda çoxdan arzuladığı dostu ilə rastlaşıb işə gecikdiyini yaddan çıxarsın. Başqa bir misal; fikri bayırda qalan şagird müəllimin dediklərini başa düşmür. Ümumiyyətlə, insan eyni zamanda iki məsələyə diqqət yönəldə bilmir.

İnsanı Allah, qiyamət və dini vəzifələrindən qəflətdə saxlayan onun diqqətinin başqa məsələlərə yönəlməsidir. Xüsusilə, nəfs istəkləri insanı əsas məsələdən uzaqlaşdırır. Bəzən insan ömrün elə bir çağında oyanır ki, artıq ölüm qapını kəsmişdir.

Ətrafımızdakı mənzərələr təbii olaraq insanın diqqətini cəlb edir. Bəzən insan bu cazibədarlığın təsirindən həyat əhəmiyyətli məsələləri unudur. İnsanın bu sayaq məstliyi, uyması haramdır. Allah spirtli içkiləri ona görə haram buyurmuşdur ki, bu içkilər insanın aqlını əlindən alır, onun diqqətini əsil hədəflərdən yayındırır. “Ğina” adlanan bir qrup musiqi də bu təsirə malikdir. İnsana öz şəxsiyyətini unutduran musiqilər haramdır. Bu qəbildən haram işlərə adətkar olan insan ilahi həqiqətləri dərk edib anlamaq qabiliyyətindən uzaq düşür. “Loğman” surəsinin 6-cı ayəsində oxuyuruq: **“Elə insanlar var ki, boş sözləri satın almaqla xalqı nadanlığa salıb Allah yolundan azdırırlar.”**

Amma heç də hər şey insana Allahı unutmur. Allahı unutmurmayan şeylər isə haram deyil. Bəzən insanın başı televiziya verilişlərinə, dostlarla söhbətə qatışdığından namazını unudur. Uyğun təzahürü iki cür izah etmək olar. İslamda bəzən yemək müstəhəb oruc tutmaqdan daha fəzilətli hesab olunur. Məsələn, müstəhəb oruc tutmuş şəxs bir möminə qonaq olarsa, möminin təklif etdiyini yeyib onu sevindirmək müstəhəb orucdan fəzilətlidir. Demək, adətən insanı ilahi düşüncədən ayıran yemək də ibadət hesab oluna bilər. Aydın olur ki, namazın vaxtını ötürən insanın həmin vaxt hansı işlə məşğul olması şərtidir. Dostlarla dünyəvi söhbətə məşğul olub namazı unutmaq əsl qəflətdirsə, avtomobil qəzasına uğramış şəxsi xəstəxanaya çatdırıb namazı azca yubatmaq xeyirxahlıqdır. Bu misallardan məlum olur ki, ağına-bozuna baxmadan bütün dünyəvi işləri zərərli bilmək olmaz. Bir qismini qəflətə düşür edən iş digər bir qismi üçün faydalı ola bilər. İşin nəticəsini insanın niyyəti müəyyən edir.

AYƏ VƏ RƏVAYƏTLƏRDƏ QƏFLƏTİN SƏBƏBİ

Qurani-kərimdə və dini rəvayətlərdə bildirilir ki, insanda qəflət doğuran əsas səbəblərdən biri var-dövlət və ailə-uşağa bağlılıqdır. “Münafiqun” surəsinin 9-cu ayəsində buyrulur: **“Ey iman gətirənlər! Mallarınız və övladlarınız sizi Allahı yad etməkdən yayındırmasın.”** İnsanda öz var-dövlətini qəpik-qəpik artırmaq həvəsi onu Allahdan və qiyamətdən qəflətdə saxlayır. Əgər insan bu bağlılıqda ifrata varmasa, var-dövlət və ailə-uşaq faydalı ola bilər. Qurani-kərim həmin nemətlərdən düzgün faydalanan insanları da yad edir: **“İnsanlar var ki, ticarət, alver onların fikrini Allahdan qəflətdə saxlamaz.”**¹ Demək, insan dünya həyatını elə yaşaya bilər ki, Allahın razılığını qazanar. Bəs bunu necə etməli?

Əgər dünya işləri insan üçün hədəf olarsa dünya onun qibləsinə çevrilir. Qibləsi dünya olan insanın Allahı yada salması imkansızdır. Amma insan Allahı və qiyaməti unutmadan dünya və onun nemətlərinə vasitə kimi də baxa bilər. Son məqsədi Allaha yaxınlaşmaqda görən insan üçün dünya nemətlərindən istifadə

¹ “Nur” surəsi, ayə: 37.

ibadətə çevrilə bilər. Yeyərkən, yatarkən, istirahət edərkən Allahı unutmayan insan üçün bu işlər heç də qorxulu deyil. Dünya nemətlərinə Allahın Öz bəndəsinə mərhəməti kimi baxan insan Allahı necə unuda bilər? Belə bir baxışla övlada məhəbbət qəflət yox, ibadət hesab olunur.

Əlbəttə ki, belə bir baxış yalnız özünü-tərbiyədən sonra mümkündür. Sadəcə olaraq bilməliyik ki, bu iş mümkündür.

DÜNYA QƏFLƏT, YOXSAL TƏAMÜL VASİTƏSİDİR?

Qeyd etdik ki, dünyaya baxış iki cürdür. İnsan dünyaya elə baxa bilər ki, daha da kamilləşər. Amma elə baxış da var ki, insanı qəflətdə saxlayar. Qurani-kərimdə dünyanın cazibədarlığı fitnə adlandırılır. “Fitnə” “imtahan” deməkdir. İmtahanın isə iki nəticəsi ola bilər: məqbul və ya qeyriməqbul. “Ənfal” surəsinin 28-ci ayəsində buyrulur: **“Bilin ki, var-dövlət və övladlarınız sizin üçün ancaq bir imtahandır.”** Bu imtahanda vəzifəsini layiqincə yerinə yetirən şəxs Allaha yaxınlaşır, qəflətdə qalan isə uçuruma yuvarlanır. Quran xəbərdarlıq edir ki, dünya sizi aldatmasın: **“Dünya həyatı sizi aldatmasın.”**¹ Quran əmr etmir ki, dünya nemətlərindən uzaqlaşaq. Sadəcə, xəbərdarlıq olunur ki, dünya hədəf yox, vasitədir. Həzrət Əli (ə) buyurur: “Dünya ona ibrət gözü ilə baxanları bəsirət sahibi, onun zinətlərinə aldananları isə kor etdi.”²

Demək, dünya həm bəsirət gözünü açmağa bilər, həm də kor edə bilər. Dünyaya vasitə kimi baxanların bəsirət gözü açılır. Dünyanı özünə qiblə edənlərin isə bəsirət gözü tutulur. Dünya eynək kimidir. Eynəkdən baxan həqiqəti, eynəyə baxan onun şübhəsini görür. Bu insan (eynəyə baxan) üçün eynək kömək yox, pərdədir. Əgər insan dünya və onda olanları Allahın neməti kimi qəbul etsə, onlara nəzər saldıqda Allahı xatırlayacaq. Allahı xatırlayan insan isə halal-harama diqqət yetirib olub, vəzifələrinə lazımınca əməl edəcək. “Ali-İmran” surəsinin 92-ci ayəsində oxuyuruq: **“Sevdiyiniz şeylərdən haqq yolunda sərf etməyincə yaxşılığa nail olmayacaqsınız.”** İnsan Allah yolunda sevdiyi şeylərdən

¹ “Loğman” surəsi, ayə: 33.

² “Nəhcül-bəlağə”.

sədəqə verməklə dünya malına məhəbbətdən yaxa qurtarmalıdır. İnsan var-dövlətə o qədər hərisdir ki, sədəqə verəndə də əzik, cırıq manatları verir. Təmiz və şax pulları sədəqə etməklə dünyaya olan qorxulu bağlılıqdan xilas olun. Əks təqdirdə dünyapərəstlikdən qurtulmaq çətin olacaq.

NƏFSİN PAKLAŞDIRILMASINDA DAVAMIYYƏTİN ROLU

Qəflətdən qurtarmaqdan ötrü insanın gündəlik proqrama ehtiyac var. Dua, Quran, zikir, namazdan ibarət olacaq bu proqramın vəzifəsi ardıcıl şəkildə Allahı xatırlatmaqdır. Allah-təalanın beş vaxtda namazı vacib etməsi də bu məqsədi daşıyır. Amma vacib namazlardan əlavə müstəhəb ibadətlərə də ehtiyac var. On yeddi rəkət namaz vacib, bu namazları əvvəl vaxtında qılmaq isə müstəhəbdir. Ən azı namazları əvvəl vaxtında qılmağa diqqət yetirmək lazımdır. Bu iş ilk əvvəl çətin görünərsə də az sonra davamiyyət nəticəsində adət halını alır və insan namazı əvvəl vaxtında qılmaqdan ləzzət alır. Bundan əlavə, müxtəsər də olsa, müstəhəb ibadətlər nəzərdə tutulmalıdır.

Məşhur “Üsuli-kafi” kitabında ibadət barəsində iki fəsil mövcuddur. Orada qeyd olunur ki, hətta ibadətdə də ifrata varmaq zərərliyədir. Bir gün ərzində on cüz Quran oxuyan insan elə yorula bilər ki, bir ay əlinə Quran götürməz. Amma hər gün eyni bir vaxtda orta həddə Quran oxumaq və bu işə fasilə verməmək daha faydalıdır. İbadətdə orta həddi gözləyərək ardıcıl, davamlı olmaq çox faydalıdır.

“Əhzab” surəsinin 41-42-ci ayələrində oxuyuruq:

“Ey iman gətirənlər! Allahı çox zikir edin. Sübh və şam Onu təqdis edib şə'ninə təriflər deyin.”

Yəni insan günün əvvəlində və sonunda Allahı davamlı şəkildə xatırlamalıdır.

Zikir təkcə dilə aid deyil. Əsil zikir Allahı qəlbə xatırlamaqdır. Ölbəttə ki, dil zikri qəlbə köməkçidir. Amma insanın fikri kənarında qaldığı halda dili zikir edərsə belə bir zikrın faydası yoxdur. Namaz da Allahı xatırlamaq üçündür. Allah-təala “Taha” surəsinin 14-cü ayəsində buyurur:

“Məni xatırlamaq üçün namaz qıl.”

Allahı və qiyamət gününü düşünmək özü də zikrdir. Gündəlik proqramda Allahı düşünmək üçün vaxt ayırmaq zəruridir. Qurani-kərimdə təfəkkür barəsində belə buyrulur:

“(Onlar) göylər və yer haqqında düşünərək belə deyərlər: Pərvərdigara, bütün bunları əbəs yerə yaratmamısan!”¹

¹ “Ali-İmran” surəsində, ayə: 191.

ONUNCU DƏRS

ALLAHI XATIRLAMAĞIN ŞƏXSİYYƏTƏ TƏSİRİ

“MAİDƏ” SURƏSİNİN 105-Cİ AYƏSİ

Qeyd olundu ki, Quran ayələrinə əsasən, eləcə də, əqli və təcrübi araşdırmalara görə insanın mə'nəvi cəhətdən tənəzzülə uğraması qəflətdən irəli gəlir. Bu qəflət insanın özündən və yaranış məqsədindən xəbərdar olmamasından ibarətdir. Təbii ki, bu qəflətin müalicəsindən ötrü diqqəti həmin məsələlərə yönəltmək lazımdır.

Qurani-kərimin “Maidə” surəsinin 105-ci ayəsi bu mövzunu işıqlandırır. Ayədə buyurulur: **“Ey iman gətirənlər! Nəflərinizi qorumaq sizin öz borcunuzdur. Siz doğru yolda olsanız, yolunu azanlar sizə heç bir zərər yetirə bilməzlər.”**

Mərhum Əllamə Təbatəbai yuxarıdakı ayənin təfsirində nəfs barəsində mə'rifət əldə etmək, bu mərifətin mərtəbələri, bu mərifətin ilahi mərifətlə sonuclanması barədə dəyərli fikirlər söyləyir. Təfsirə görə ayənin zahiri mənası budur ki, insan öz eyblərinə məşğul olub başqalarında nöqsan axtarmamalıdır. Bəzən insan bütün diqqətini ətrafdakılara yönəltdiyindən özündən xəbərsiz qalır. Əksərimiz insanların yaxşı xüsusiyyətlərini bir kənara qoyub, adətən onların eyblərinə diqqət yetiririk. Bizdən bir şəxs haqqında soruşulanda həmin şəxsin nöqsanlarından danışmağa üstünlük veririk. İnsan eyb axtara-axtara bir də onda ayılır ki, eyb axtarmaq onda xasiyyətə çevrilib. Deyilənlər ayənin zahiri mənasını təşkil edir. Amma bir az da diqqət etdikdə daha dərin mənalara üzə çıxır. Mərhum Əllamə diqqətimizi bəzi dərin incəliklərə yönəldir. Ayədə insanın özünə qarşı diqqətli olması ilə onun doğru yolu tutması, hidayəti arasında əlaqə mövcuddur. Demək, doğru yola yönəlmək üçün insanın özünə diqqət yetirməsi şərtidir. Yəni nəfsi tanımaq Allahı tanımaq üçün bir müqəddimədir.

NƏFSİ TANIMAQLA ALLAHI TANIMAQ OLAR

Həyat təcrübəsi nəticəsində bizim hər birimizə mə'lumdur ki, bə'zən başımız ətraf mühitə, dünyəvi məsələlərə və nəfsani

istəklərə elə qarışır ki, kim olduğumuzu, harada olduğumuzu, hansı hədəfdən ötrü yaradıldığımızı tamamilə unuduruq. Xüsusi ilə, bəzi əyləncəli oyunlar zamanı insan hər şey yaddan çıxır. Dində bu hal “ləhv” adlanır və islama görə bu sifət möminə yaraşmayan sifətlərdən hesab olunur. Ləhvin bəzi dərəcələri isə haram buyurulmuşdur. Bu cür halın əlaməti ondan ibarətdir ki, həmin vaxt insana özünü xatırlatdıqda narahat olur. Belə insanlar Allah, axirət, dini vəzifələri haqqında düşünməməklə qalmır, bu fikirləri unutturacaq mühitə can atır. Bu adam sanki özündən qorxur. Tənhalıqda öz şəxsiyyəti haqqında düşünə biləcəyi halda özü ilə təklikdə qalmaqdan qaçır. Bu insan artıq kənarında başını müxtəlif əyləncələrə qatmağa adət etmişdir. Bir çox azgınlıqların, günahların səbəbi məhz insanın özündən qaçmasıdır.

İnsan şüurlu varlıqdır. Elm və özünüdərketmə hissi onun zatında mövcuddur. Ona görə də vücudunda özünüdərketmə hissi az olan insan insaniyyətdən uzaqlaşır. Bu, onun özünə biganəliyindən irəli gəlir. Özünəbiganəlik haqqında qərbdə də müxtəlif nəzəriyyələr mövcuddur. Amma İslamda həmin məsələ daha dərin və əsaslı şəkildə araşdırılmışdır. İslam maarifi nəzərindən insan özünü həqiqət prizmasından qiymətləndirə bilsə ilahi mərifətə nail olar. “Biharül-ənvar”da nəql olunmuş məşhur hədisdə buyurulur: “Özünü tanıyan Allahını tanımışdır.” Bu hədis həm Həzrət Peyğəmbər (s), həm də Həzrət Əlidən (ə) nəql olunmuşdur. Buna diqqət yetirmək lazımdır ki, hədisdə “Allahı tanımağın yolu nəfsi tanımaqdır” deyilməyib. Bu iki məsələ (Allahı tanımaq və özünüdərketmək) bir növ cütlük təşkil edir, başqa sözlə, bir-birlərindən ayrılıqda mümkün deyil.

NƏFSİN KAMİLLƏŞMƏSİNDƏ ALLAHI TANIMAĞIN ROLU

Söhbətimizin xülasəsi olaraq deyə bilərik ki, bütün azgınlıqların və büdrəmələrin əsası qəflətdir; insanın özündən, öz şəxsiyyətindən, dini vəzifələrindən qəfləti! Özünü dərk edən insan daimi olaraq Allahdan asılı olduğunu anlayır. Anlayır ki, onun varlığı Allaha bağlı olmayacağı təqdirdə bir heçdir.

Qəflət xəstəliyinə yoluxmamaq üçün özümüzdə diqqət yetirmək və nəzarət etmək məqsədi ilə günün müəyyən bir vaxtında

“özümüzlə görüş” təyin etməliyik. Xəlvət bir guşədə özümüzdən soruşmalıyıq: sən kimsən? Haradasan? nə axtarırsan? aqibətin nə olacaq? Bu proqrama hər gün müntəzəm olaraq əməl edən insan hökmən irəli doğru addım atır.

Quran, peyğəmbər və məsum imamlardan nəql olunmuş hədislərdə Allahı zikr etməyə çox böyük əhəmiyyət verilir. Maraqlıdır ki, Allahı zikr etməyin insanın kamilləşməsində rolu nədən ibarətdir? Bu suala adətən belə cavab verilir ki, Allahı xatırlayan insan günaha yol vermir, vəzifələrini daha yaxşı icra edir. Əlbəttə ki, bu cavab doğrudur. Özünü Allahın hüsurunda hiss edən insan günaha cürət etməz, namazını əvvəl vaxtda və daha artıq diqqətlə qılar.

Amma bu deyilən faydalar çənənin yeməkdən götürdüyü faydaya bənzəyir. Yemək zamanı daim hərəkətdə olan çənə qüvvətlənməyə doğru inkişaf etsə də yeməkdə məqsəd çənənin inkişafı deyil. Həmçinin, Allahı xatırlamağın da daha böyük və daha mühüm faydaları vardır. Bunu da qeyd edək ki, Allahı düşünməklə günahdan uzaqlaşmaq heç də kiçik fayda deyil. Amma bundan da böyük faydaların olduğunu unutmamalıyıq. Nəzərdə saxlamalıyıq ki, insan kamillik üçün yaradılmışdır və bu sahədə nailiyyət daim Allahla əlaqədə olmağa bağlıdır. Allahla bağlılıq isə insanın qəlbi vasitəsi ilə gerçəkləşir və qəlbin işi Allahı düşünməkdir. Aparılan təhlildəki ardıcılıqdan aydın olur ki, insanın yaranış məqsədi olan təkamül üçün Allahı xatırlamaqdan başqa vasitə yoxdur. Ruhunu kamilləşdirmək istəyən insan yalnız Allahı zikr etməklə məqsədinə nail ola bilər. İnsan Allahı düşündükcə qəlbi və ruhu Allahın nuru ilə işıqlanır.

Daim zahirə diqqət edən insana elə gəlir ki, insanı uçuruma yuvarladan ən böyük səbəb günahdır. Amma anlamırıq ki, bütün günahların arxasında Allahın zikrindən qəflət dayanır. Bütün büdrəmələrin, çaşqınlıqların, günahların, pisliklərin ilkin səbəbi Allahdan qəflətdir. Eyni zamanda insanı ibadətə, saleh əmələ sövq edən də Allahın zikridir. Bütün deyilənləri təsəvvür və təsdiq etmək üçün ruhumuzu nurani etməli, nəfsimizi paklaşdırmalıyıq.

Fəlsəfi baxımdan Allahla insan arasındakı əlaqə səbəblə nəticə arasındakı əlaqə kimidir. Belə bir əlaqədə nəticənin dərk olunması səbəbin dərkidir. Yəni nəticə səbəbi dərk etmədən özünü dərk edə

bilməz. Nöqsanlı da olsa, belə bir bənzətmə var: insan çıraqla əlaqəli bir şölədir. Əlbəttə ki, Allah nəhayətsiz nurdur. Onun şölələri də nəhayətsizdir. Mənbəni dərk etmədən şöləni dərk etmək mümkün deyil. Biz Allahın müqəddəs zatının şöləliyik. “Hicr” surəsinin 29-cu ayəsində oxuyuruq: **“Mən ona surət verib ruhumdan üfürdüm.”** Buna görə də, ruhumuzun təkamülü yalnız Allahı xatırlamaqla mümkündür.

ALLAHI ÇOX ZİKR ETMƏK

Qurani-kərimdə zikrin kəmiyyəti barəsində “kəsir” (çox) və “şədid” (daha artıq) ifadələri işlədilmişdir. “Əhzab” surəsinin 41-42-ci ayələrində oxuyuruq: **“Ey iman gətirənlər! Allahı çox yad edin. Səhər-axşam Onu təqdis edib şə'ninə tə'riflər deyın.”** “Bəqərə” surəsinin 200-cü ayəsində buyrulur: **“Həcc mərasimini tamamlayıb qurtaranda (keçmişdə) ata-babalarınızı yada saldığınız kimi, hətta ondan daha da artıq şəkildə Allahı yad edin.”** Kəmiyyətcə çox zikr deyilməsi aydındır. Bəs şiddətli (Qur'anda işlədilən «şədid») zikr nədir? Görəsən, burada məqsəd zikri uca səslə deməkdirmi?

Ayədə həcc mərasimindən sonrakı vaxt nəzərdə tutulur. Mə'lumdur ki, insan vəzifəsini yerinə yetirdikdən sonra arxayınlaşdığı üçün şeytanın əlinə münasib fürsət düşür. Məsələn, əksər insanlar namazı bitirdikdən sonra dua etmək əvəzində ani olaraq ətrafa boylanırlar. Bu hal şeytanın vəsvəsesindən irəli gəlir. İki-üç dəqiqəlik namazdan sonra insanı bu sayaq yayındıran şeytan, təbiidir ki, uzun və ağır həcc əməlindən sonra daha fəal olur. Ehram halından çıxmış insan güzgüyə baxmağa, ətirlənməyə tələsir. Şeytan da bu vəziyyətdən məharətlə istifadə edir. Məhz bu səbəbdən də həcc əməllərini bitirənlərə ehram halından çıxdıqdan sonra Allah zikrini unutmamaqları tövsiyə olunur.

Aydındır ki, zikrin kəmiyyətindən əlavə şiddəti (dərindənliyi) də ola bilər. İnsan ən əziz adamını kənar bir şəxsi xatırladığı kimi xatırlamır. Məsələn, övladını xatırlayan valideynin ruhu təlatümə gəlir. Demək, zikrin çoxluğundan əlavə şiddəti də şərtidir. Okeanla dənizin ləpəsi eyni gücdə olmur. Allahın zikri okean dalğası tək əzəmətli olmalıdır. Biz demək istəmirik ki, Allahı zəif şəkildə xatırlamaq səmərəsizdir. Sadəcə olaraq insan mövcud vəziyyətlə

kifayətlənməyib, öz zikrini elə gücləndirməlidir ki, bütün vücudu lərzəyə gəlsin.

Adi insanlar, adətən, Allahı bir adı və bir sifəti ilə xatırlayırlar. Bir çoxları Allahı yalnız ruzi verən kimi yad edirlər. Amma elə insanlar da var ki, bütün kamal sifətlər Allahın zatında toplandığından diqqətlərini bu zata yönəldirlər. Belə bir diqqət fəqət bir ilahi sifətə diqqətdən qat-qat güclüdür. Həzrət Əli (ə) namaz zamanı Allahın zatına o qədər diqqət verərdi ki, ayağından ox çıxarılan zaman heç bir şey hiss etmədi. Qurani-kərimdə buyurulur ki, Həzrət Yusifin gözəlliyindən heyrətə gəlmiş Misir qadınları özlərinin də xəbəri olmadan meyvə kəsdikləri bıçaqla əllərini kəsdilər.

ŞƏHİD MÜTƏHHƏRİDƏN BİR XATİRƏ

Bu əhvalatı o böyük alim və dahi şəxsiyyətin yaxın adamları danışirlar. Deyirlər, bir gün mərhum Mütəhhəri övliyalardan birinin məhzərində olarkən mərifəti artırmaq yollarından söz düşür. Övliya Mütəhhəridən soruşur: «Namaz zamanı qəlbini kənar fikirlərdən necə qoruyursan?» Mərhum Mütəhhəri cavab verir: «Namazın əvvəlindən axırınadək dediyim sözlərin mənasına diqqət edirəm. Övliya buyurur: “Bəs Allaha nə vaxt diqqət edirsən?”

Olduqca uca mətləbdir! Elə bu söhbətdən aydın olur ki, adi insanlarla övliyalər arasında nə qədər fərq var. Hər halda çalışmalıyıq ki, öz zəif zikrimizə ilahi rəng verək və Allahdan istəyək ki, övliyalara nəsib etdiyi ləzzətdən bizə də daddırsın.

Bəzi insanlar namazda o qədər diqqətsiz olurlar ki, namaz qıldıqlarını yalnız namazı bitirdikdən sonra xatırlayırlar. Bir mərtəbə üstün olanlar namazın sözlərinə diqqət edir. Növbəti mərhələdə insan dediyi sözlərin məna dərinliyinə varır. Daha sonrakı mərhələdə əvvəlcə qəlb, sonra isə dil danışır. Hər bir insan daha yuxarı mərtəbəyə qalxmaq üçün səy göstərməlidir. İnsan özünü elə tərbiyə edə bilər ki, təkcə namazın sözlərinə yox, hətta ətrafdakı bütün şeylərə diqqət verdikdə Allahı xatırlayar. Məsələn, üzünə toxunan küləyi hiss edən insan ani olaraq Allahın qüdrətini yada salıb, duyduğu səriniyə görə Böyük Yaradana şükr edə bilər. Beləcə, insan Allahın zikrini artırmaq və dediyi hər bir sözün mə’nasını dərindən düşünməklə təhlükəli qəflətdən xilas ola bilər.

ON BİRİNCİ DƏRS

DİLİN ZİKRİ İLƏ QƏLBİN ZİKRİ

ÖTƏN MÖVZULARA BAXIŞ

Ötən bəhslərdən məlum oldu ki, ayə və rəvayətlərə, əqli və təcürbi dəlillərə əsasən, insanın süqutunun əsl səbəbi onun öz şəxsiyyətindən qafil olmasından ibarətdir. İnsani şəxsiyyətdən qəflət isə səbəb olur ki, insan digər üç şeydən qafil olur: O, hardan gəlib? hardadır? və haraya gedir? İnsaniyyətin həqiqətindən qəflət insanı süquta uğratdığı kimi, bunun ziddi olan özünüdərk və özünüqiymətləndirmə isə insanı kamilləşdirən amillərdir. İnsanın yuxarıda qeyd olunan üç suala diqqət yetirməsi elə onun özünədiqqəti və özünütanımasıdır.

Bütün diqqətlərin mərkəzində isə Allaha diqqət dayanır. İnsan özünü tanımaq üçün Allahla bağlılığını dərk etməlidir. Bu bağlılıqdan xəbərsiz insan özünü tanımaqda acizdir. Özünü və Allahla bağlılığını dərk edən insan Allahın “feli” olduğunu anlayır. Allah hikmət sahibi olduğu üçün Onun felində, yaratdığında da hikmət olmalıdır. Allahın dünya və insanı yaratmaqda məqsədini araşdırmaqla məad bəhsinə çatırıq. Bizi son məqsədə çatdıracaq yol nübüvvət bəhsini öyrənməklə daha da aydınlaşır.

Bütün deyilənlərdən bu nəticəyə gəlirik ki, insanı xoşbəxt edəcək ən əsas şərt Alahın zikridir. İnsanın “la ilahə illəllah” deməsinə Allahın heç bir ehtiyacı yoxdur. Sadəcə olaraq kamala çatmaq üçün Allaha qarşı daim diqqətli olmaqdan başqa bir yol yoxdur.

QƏLB, YOXSƏ DİL ZİKRİ

Sual oluna bilər ki, zikrin sözləri insanın diqqətini Allaha yönəldə bilərmi? Yoxsa həqiqi zikr dil yox, qəlb zikridir? İlk nəzərdən belə görünə bilər ki, əsl zikr qəlb zikridir və dil zikri qəlb zikrinə yol tapmaq üçün bir vasitədir. Amma bu müxtəsər cavab qənaətbəxş deyil. Əgər dil zikri faydasızdırsa, bu məsələyə təkid edən ayə və hədislərdə məqsəd nədir? Daim Allahı xatırlayan insanın dil zikrinə ehtiyacı yoxdurmu?

Sufilər arasında istər qəlb, istərsə də dil zikrində ifrata varma halları müşahidə edilir. Onlar dairəvi əyləşərək “zikr dairəsi” deyilən mərasim keçirirlər. Xüsusi avaz və hərəkətlərlə, uca səslə bir neçə saat ardıcıl eyni zikri təkrarlayırlar. Onlar bu zikri aşkar

zikir adlandırırırlar. Digər bir sufi firqəsi yalnız qəlb zikri ilə kifayətlənir. Namazın əvvəlindən axırınadək azca da olsa dillərini tərpətmirlər. Onlar iddia edirlər ki, dil zikri qəlb zikrini oyatmaq üçündür və insan qəlbən zikir edirsə, dil zikrinə ehtiyacı yoxdur.

Əhli-beyt maarifi nəzərindən yuxarıda qeyd olunmuş hər iki nəzəriyyə yanlışdır. Çünki ayə və rəvayətlərdə xüsusi zikrlər buyurulmuşdur. Bu zikrləri artırıb-əskilmədən demək lazımdır. Mərhum Əllamə Məclisi “Bihar” kitabında imam Sadiqdən (ə) belə bir rəvayət nəql edir: “Tezliklə elə günlər (gəcələr) gələr ki, aranızda sizi hidayət edəcək imam olmaz. Əgər “ğəriq” duası oxumasanız, o günlərin qaranlığından qurtulmazsınız.

Əbdullah ibni Sinan imamdan soruşur ki, bu hansı duadır? Həzrət buyurur: Dua belədir: Ya Əllahu, ya rəhmanu ya rəhimu ya muqəllibəl-qulubi səbbit qəlbi əla dinik.

Əbdullah ibni Sinan deyir ki, mən duanı təkrar edərkən “ya muqəllibəl-qulubi vəl-əbsar” dedim. İmam məni saxlayıb “necə dedimsə, elə də təkrar et” buyurdu.”

Hədisdən aydın olur ki, xüsusi dualarda bir kəlmə də olsun belə yerbəyer etmək olmaz. Namazda həmd və surəni dillə demək də dini zərurətlərdəndir. Namazda yalnız qəlb zikrini kafi bilmək yanlış düşüncədir. Cəmiyyətdə geniş yayılmış cahil bir fikir var: “Təki qəlb pak olsun, namaz əsas deyil.” Hicaba münasibətdə də həmin cahil ideya ilə üzləşirik. Bir çox xanımlar “hicab əsas deyil, təki qəlb düz olsun” deyirlər. Bu nadanları bir sualla oyatmaq istərdik: Ey dini əmrlərə qarşı çıxanlar! Doğrudanmı siz özünüzi qadir Allahdan elmlə sayırsınız?!

İnsan! Sənin özündən din ixtira etmək haqqın yoxdur. Biz Quran və rəvayətlərə müraciət edərək əməl yolunu öyrənməliyik. Eləcə də Allahı xatırlama, zikir mövzusunda adı gedən mənbələrdən göstəriş almalıyıq. İmam Sadiq (ə) buyurur: *“Atam çox zikir edərdi. Yolda getdiyi zaman, hətta camaatla ünsiyyətdə olduğu vaxt mən onun daim “la ilahə illəllah” dediyini eşidirdim.”* Məgər bütün rəvayətləri qulaqardına vurmaq olarmı?! Əgər o böyük şəxsiyyətlər dildə zikir etmişlərsə, dil zikrini faydasız adlandırmaq olarmı?! Unutmayaq ki, xeyrli aqibətə çatmaq üçün Əhli-beytə iqtidadan savayı yolumuz yoxdur.

DİL ZİKRİNİN BƏZİ FAYDALARI

Dil zikrinin bəzi faydalarına nəzər salaq:

Əvvəla ibadətdən bədənin hər bir üzvü faydalanmalıdır. Gözün ibadəti Quran ayələrinə baxmaqda, Kəbə evinə nəzər salmaqdadır. Qulağın ibadəti Quran ayələrini dinləməkdir. Əgər qəlb ilahi məhəbbətlə dolarsa, bu, onun üçün ibadət hesab olunur. Beləcə, dil üçün də ibadət nəzərdə tutulmuşdur və bu ibadət Allahın zikridir.

Dil zikrinin tərbiyəvi əhəmiyyəti də vardır. İnsan Allaha diqqətini artırmaq üçün dil zikrinə nail olmaq daha asandır. Dünya bər-bəzəyi ilə üz-üzə dayanıb, daim qəlb zikrinə məşğul olmaq olduqca çətinidir. İnsan mütalibə etməli, qazanc ardınca düşməli, din qardaşlarına yardım göstərməli, qohumlara baş çəkməli və sair gündəlik vəzifələrini yerinə yetirməlidir. Bu işləri yerinə yetirərkən daim düşünən insanın ardıcıl şəkildə Allahı xatırlaması müşkül məsələdir. Çoxları hətta namaz zamanı da gündəlik işlər barədə düşünlər. Bir sözlə, adi insanlar üçün dil zikri daha rahatdır. Dil zikrinə adət verən insan tədricən qəlb zikrinə də nail ola bilər. Demək, dil zikri diqqəti toplamaq üçün ən yaxşı vasitələrdəndir.

QƏLB ZİKRİNİN BƏZİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Qəlb zikrinin müstəsna faydaları hamıya mə'lumdur. İnsanın mənəvi yüksəlişi, təkamülünün əsası Allahın qəlbən xatırlanmasıdır. Həcc zamanı Kəbə evini təvaf edən (dolanan) insan üçün bu müqəddəs məkanı qəlbən təvaf etmək çox mühümdür. Əgər Kəbə evini təvaf edən şəxsin fikri dünyaya işlərində, alverdə qalarsa bu ziyarətin dəyərindən danışmağa dəyməz. Ayə və rəvayətlərdə bir çox ibadətlərin qəbulu üçün qəlbə iştirakı zəruri şərt hesab olunur. “Biharul-ənvar”da gecə ibadətlərinə işarə ilə buyurulmuş belə bir hədis var: “Nə çoxdur gecəni oyaq qalıb oyaqlıqdan başqa bəhrə görməyənlər.”¹ Həmin kitabın 96-cı cildində buyurulur: “Nə çoxdur oruc tutub, aclıq və susuzluqdan başqa bəhrə görməyənlər.”

¹ 87-ci cild.

Qəlb zikri haqqında birinci onu qeyd etməliyik ki, o, təkamül üçün əsas şərtidir. Qəlbinin iştirakı olmadan bir ömür dil zikri edən insan heç vəchlə kamala çata bilməz.

Qəlb zikrini dil zikrindən üstün edən xüsusiyyətlərdən biri onda rıyanın olmamasıdır. Riyakarlıq insanın bütün zəhmətlərini puça çıxarmağa qadirdir. Zahirən görünməyən ibadətlərdə riya mümkün deyil. Məsələn, insan qeyri ilahi niyyətlərlə, kiminsə xoşuna gəlmək üçün dilində zikr deyib, namaz qıla bilər. Amma qəlb zikri, oruc kimi ibadətlərdə riyakarlıq qeyrimümkündür. Nə oruc, nə də qəlb zikri gözə görünmədiyindən bu ibadətlər vasitəsi ilə yalnız Allahı razı salmaq olar. Məsələn, ulduzlu səmanı seyr etməklə qəlbində Allaha həmd oxuyan insanın bu böyük ibadətini kim hiss edə bilər?! Bəli, qəlb zikri bu sayaq ilahi səmimiyyətə malikdir.

Allah-təala bütün qəlbləri Özünə sarı yönəltməkdədir. Hər kəs səmimi qəlblə ibadət yolunda bir addım atarsa Allah ona qat-qat yardım göstərir. Sadiq bəndələrə qəflət üz verdikdə, Allah Özü bir səbəblə bu qəfləti aradan qaldırır. Bəzən belə bəndələr Allahın lütfü ilə başqalarını görmədiklərini görür və günahdan çəkinirlər. Bəli, məhəbub həqiqi aşiqi qəflətdən oyadıb onun diqqətini özünə cəlb edir!

QƏLB ZIKRİNİN NÖVLƏRİ VƏ DƏRƏCƏLƏRİ

Dil zikri üçün konkret zaman, məkan və miqdar təyin olunmamışdır. Bu baxımdan xüsusi şəraitə malik dualar dua kitablarında nəql olunmuşdur. İnsan istədiyi vaxt istədiyi qədər zikr edə bilər. Həmçinin, xüsusi dualara müraciət edə bilər.

Amma qəlb zikri haqqında dərin mütalibə və araşdırmalara ehtiyac var. Bu sahədə övliaların məsləhətləri çox faydalıdır. Bəzi sufilər qəlb zikri sahəsində bir sıra ixtiralar etsələr də, bu ixtiralar şəriətlə uzlaşmır. Ona görə də ayə və rəvayətlərdən istifadə etməyi lazım bilirik.

Qəlb zikrinin üç mərhələsi vardır. Onun birinci mərhələsi vacibləri yerinə yetirib, haramları tərک etməklə gerçəkləşir. “Üsulikafi”nin 2-ci cildində belə bir hədis nəql olunur: “Allahı daim zikr etmək ardıcıl olaraq **“Sübhanəllah”**, **“Əlhəmdulillah”** sözlərini dilə gətirmək demək deyil. Məqsəd Allahın təyin etdiyi vacib və haramlara riayət etməkdir.” Qəlb zikrinin ikinci mərhələsi şübhəli

və xoşagəlməz (məkrüh) işləri tərک etməkdir. Demək, zikrin bu mərtəbəsində insan çalışmalıdır ki, Allahın iradəsinə zidd hərəkət etməsin. Əslində zikrin bu mərtəbəsi elə təqvadır. Yada salaq ki, təqva Allahı narazı salacaq işlərdən çəkinməkdir. Təbii ki, hər bir işdə Allahın razılığını düşünmək elə onu xatırlamaqdır. Allahdan qəflətdə olan insan dini vəzifələrə lazımınca riayət etməkdə acizdir. Vacibə əməl edib haramdan çəkinmək ilahi zikrin başlanğıc mərhələsidir.

Qəlb zikrinin ikinci və üçüncü mərhələləri cənab Əbuzərin Həzrət peyğəmbərdən nəql etdiyi bir hədisdə bəyan olunur. Bu hədis həm şiə, həm də sünnü mənbələrində nəql edilmişdir. Bu hədisdə Əbuzər Həzrət Peyğəmbərdən ehsan haqqında soruşur. Sualı doğuran isə “Maidə” surəsinin 93-cü ayəsi olur: “İman gətirib saleh əməl edənlərə təqvalı olub, iman gətirərək saleh işlər görsələr, yenə təqvalı ikən iman gətirsələr və təqvalı ikən yaxşılıq etdikləri təqdirdər daddıqları (yeyib içdikləri) şeylərdən ötrü heç bir günah yoxdur. Allah yaxşı iş görənləri dost tutar.” Ayənin zahiri mənasından belə məlum olur ki, xeyirxahlar (möhsinlər) cərgəsinə qoşulmaq üçün əvvəlcə təqvalı olmaq lazımdır. Ayəni eşidən Əbuzər anladı ki, möhsinlik müttəqilikdən üstündür. Ona görə də Peyğəmbərdən (s) insanın möhsinlik sifəti olan ehsan haqqında soruşdu. Həzrət Peyğəmbər (s) buyurdu: “Ehsan odur ki, insan Allah xatirinə elə əməl etsin ki, sanki Onu görür. Sən Onu görmürsənsə də, O səni görür.”¹

Hədisdən aydın olur ki, qəlb zikrinin digər bir mərtəbəsi Allahın hüzurunda olduğunu daim nəzərdə tutmaqdır. Bu mərhələyə çatmış insan özü üzərində daim Allahın nəzərini hiss edir. Elə şüşələr var ki, bir tərəfindən o biri tərəf görünsə də, o biri tərəfindən əks tərəf görünür. İnsan özünü belə bir şüşə qarşısında hiss etməlidir; o, Allahı görməsə də, Allah onu görür. Həyatda belə bir şüşə qarşısında dayanmış insan hər bir an onu görə bilərlər deyə öz hərəkətlərinə nəzarət edir.

Qəlb zikrinin üçüncü mərtəbəsinə çatmış insan sanki Allahı görür. Bu hal insanda tez-tez təkrarlanarsa xarakter xüsusiyyətlə çevrilər. Həzrət Əli (ə) “görmədiyimə ibadət edəməmi” buyurur.

¹ “Biharul-ənvar”, 59-cu cild.

Aydındır ki, söhbət bəsirət gözü ilə görməkdən gedir. Həzrət öz buyurduğuna əlavə edir: “Gözlər Onu aşkar görməz, amma qəlblər Onu iman nuru ilə dərk edər.” (“Nəhcül-bəlağə”)

Demək, qəlb zkrinin üç mərhələsi mə'lum oldu: Əməldə Allahı xatırlamaq, özünü daim Allahın hüzurunda hiss etmək, bəsirət gözü ilə Allahı görmək.

SONSUZLUĞA DOĞRU

Əgər insan doğru yoldan azmasa, onun təkamülü üçün hər bir şərait yaradılmışdır. Şeytanın hiyləsinə uymayan insan həm dünya, həm də axirət səadətinə nail ola bilər. Təkamül və mənəvi yüksəlişin hədd-hüdudu yoxdur. İnsan üçün son təkamül nöqtəsi müəyyənləşdirilməmişdir. Məqsəd Allaha yaxınlaşmaqdır. Təkamül yolu sonsuzdur.

Elə bəndələr vardır ki, Allaha yaxınlığın ləzzətindən dünyanı unudurlar. Belə insanların nəzərində adi insanların həyatı uşaq oyununu xatırladır. Uşaqlar gün uzununu sevdikləri plastik oyuncaqlarla başlarını qatır, bəzən bu oyuncaqlara görə dalaşırlar. Adi insanların dünya həyatı, dostluğu, düşmənçiliyi, sevgisi və nifrəti uşaq oyununu xatırladır. Bütün həyatını doktor, professor, ayətullah adını almaq üçün sərf edənlər necə də gülünc vəziyyətdədirlər. Bir başqa qrup həyatının mənasını var-dövlət toplamaqda, dünyada qoyub gedilən qəsrlər ucaltmaqda görür. Bu sayaq həyat tərzinə dəyər verənlər insaniyyətin həqiqətindən qafildirlər. Allaha yaxınlığın ləzzətini dadan insan üçün bu ucuz şirinliklərin heç bir qiyməti yoxdur. Bu ləzzəti dadan məsum imamlar, o cümlədən imam Səccad (ə) belə dua edir: “Ey mənim ağam! qəlbim Səni xatırlamaqla dirilir.” İmamların (ə) dilindən qopmuş duaları oxumaq və düşünməklə insan bir çox həqiqətlərə nail olar və anlayar ki, bu dünyada maddi ləzzətlərdən qat-qat üstün olan ilahi ləzzətlər də mövcuddur.

Ya Rəbb! Qəlbimizdən qəflət pərdələrini qaldır, zikir xələtini boynumuza sal, görüşünü bizə nəsib et!

ON İKİNCİ DƏRS

QƏLB ZİKRİNƏ APARAN YOL

HƏR ŞEY İLAHİ ZİKR ÜÇÜN ƏSASDIR

Qeyd etdik ki, təkamül ağıl və iradə ilə gerçəkləşə bilər. Düşüncə, iradə, aqahlıqla əlaqəsi olmayan yüksəliş insani kamillik deyil. Kamillik aqahlıqdan asılı olduğu üçün bu yolda ən böyük maneə qəflətdir. Ona görə də təkamül yolunda hərəkətə başlamaq üçün qəflətdən çıxmaq lazımdır. Qəflətdən çıxmaq üçün bir neçə şeyə diqqət etmək zəruridir: Hər şeyin əvvəli olan Allaha, qiyamətə və yaşanılan ömrə diqqət. Deyildi ki, bu üç əsas arasında mehvər Allaha diqqətdir. Qeyd olundu ki, Allahı xatırlamağın, zikrin mərtəbələri var və ən birinci mərtəbə dil zikridir. Dil zikrini təsirli edən amil onun mənalara edilən diqqətdir.

Dil zikrindən sonra qəlb zikri gəlir. Onun da mərtəbələri var və o həqiqi bir zikrdir. İnsan qəlb zikrinə nail olmaq üçün çox çalışmalıdır.

Zikrin son hədəfi qəlb zikri olsa da adi insanlar əvvəlcə dil zikrinə nail olmalıdırlar. Dil zikrinin əsasını təşkil edən Allahın adları və sifətləri tədricən qəlb zikrinə aparan amillərdir.

Qəlb zikrinə çatmağın yollarından biri insanın rastlaşdığı hər bir şeyin Allahla dərəcədə əlaqəli olmağı barədə düşünməkdir. Əqli və təcürbi dəlillər vasitəsi ilə sübut olunmuşdur ki, bütün varlıq aləmi Allahın məxluqudur. İnsan gözəl rəsm əsəri ilə üzbəüz dayandığı vaxt onu çəkənin mahir bir rəssam olduğunu anladığı kimi, hər bir mövcuda baxdıqda da onun yaradanı haqqında düşünə bilər. Yalnız belə bir vərdiş ələ gətirməklə qəflətdən qurtulmaq olar. İnsanı bir şeydən qəflətdə saxlayan amil onun digər bir şeyə diqqət yetirməsidir. İnsan öz yaradanından da o zaman qafil olur ki, diqqəti hansısa digər mövcudlara yönəlir. Amma hər bir mövcuda Allahın məxluqu nəzəri ilə baxdıqda Allah onunla birgə yad olunur. Hər hansı sənət əsərinin gözəlliyinə heyran olmuş insan sənətkarın ünvanına afərin söyləyir. Əgər varlıq aləminə də lazımı diqqət yetirə bilsək Yaradana həmd oxumağı özümüzə borc bilərik. Axı bütün gördüklərimiz Allahın əzəmət, qüdrət, elm və hikmətinin əlamətidir.

Əlbəttə ki, Allahın övliyaları elə bir məqama çatmışlar ki, yalnız yaradanı görürlər. Onlar heç bir mövcuda müstəqil varlıq kimi

baxmırlar. Amma adi insanlar əsərə diqqət edərkən onun yaradıcısını xatırlamağa çalışmalı və bu yolla qəflətdən xilas olmalıdırlar.

İLƏHİ AYƏTLƏR BARƏDƏ TƏFƏKKÜR

Quranda və rəvayətlərdə istər ilahi nişanələr (ayətlər), istərsə də bu ayətlər barədə təfəkkürə geniş yer verilir. Söhbət əsəri görərkən diqqəti onun yaradıcısına yönəltməkdən gedir. Qurani-kərimdə “ayə”, “ayətullah” kəlmələri ilə tez-tez rastlaşmaq olar. Biz, adətən, “ayə” dedikdə Quran ayələrini nəzərdə tutsaq da, bu sözün lüğət mənası “nişanə” deməkdir. Quran insanı ilahi nişanələr barədə düşünməyə dəvət edir. “Nəhl” surəsinin 10-11-ci ayələrində oxuyuruq: **“Göydən sizin üçün su endirən Odur. O sudan siz də, içində (heyvanlarınızı) otardığımız ağaclar və otlar da içər. Allah onunla sizin üçün əkin (taxıl, bitki), zeytun, xurma, üzüm və bütün meyvələrdən bitirir. Doğrudan da, bütün bunlarda düşünən qövmlər üçün böyük bir nişanələr (ayətlər) vardır.”** “Ali-İmran” surəsinin 190-cı ayəsində isə belə buyrulur: **“Həqiqətən, göylərin və yerin yaradılmasında, gecə-gündüzün bir-birinin ardınca gəlib-getməsində ağıl sahibləri üçün mütləq dəlillər vardır.”** “Rum” surəsinin 23-cü ayəsində oxuyuruq: **“Gecə və gündüz, sizin yuxunuz onun nişanələrindəndir.”** “Ənbiya” surəsinin 32-ci ayəsində oxuyuruq: **“Göyü qorunub-saxlanılan tavan etdik. Amma onlar bu nişanələrdən üz döndərirlər.”**

Hər birimiz özümüzə soruşmalıyıq ki, Allahın əzəmətli nişanələri haqqında lazımınca düşünürük mü? Görən, kiçik bir toxum yoğun gövdəli ağaca necə çevrilir? Yağışın necə yağmasından, onun faydalarından xəbərdarıq mı? Əgər yalnız gündüz, ya da ki, hər zaman gecə olsaydı vəziyyət necə olardı? Bir gün yatmayanda olmazın əziyyətini çəkən insan yuxunun necə bir nemət olduğunu fikirləşirmi? Sonu olmayan göy aləmi və ondakı möcüzələr diqqətimizi cəlb edibmi? Quranda buyrulur ki, yer, göy, dağlar, dənizlər, günəş, ay, ulduzlar hər biri Allahın nişanəsidir. Bütün bunlar gözü qarşısında olduğu halda insan necə olur ki, Allahdan qəflətdə qalır?! Bu, ona oxşayır ki, bir şəxs ömür

boyu yanında oturmuş insanın divardan asılmış şəklinə baxıb şəkil sahibindən qəflətdə olsun.

ZAMAN VƏ MƏKAN

İnsana Allahı xatırladacaq ünsürlər arasında “zaman” və “məkan” xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Həm zaman, həm də məkan Allah tərəfindən yaradılsa da bəzən hər hansı müəyyən bir zaman və ya müəyyən bir məkan fəzilət və şərəfət baxımından üstünlük təşkil edir. Bütün yer üzünü Allah yaratsa da Kəbənin şərəfəti daha çoxdur. “Maidə” surəsinin 97-ci ayəsində oxuyuruq: **“Allah Kəbənin ziyarətini insanların dirçəlişi üçün vasitə qərar vermişdir.”** Bütün zamanlar Allaha məxsus olsa da, müəyyən olunmuş bə’zi zamanlar daha fəzilətli və daha şərəfətlidir. “İbrahim” surəsinin 5-ci ayəsində oxuyuruq: **“Allahın günlərini onlara xatırlat.”** Bəs hansı günlər Allah yanında “Allah günləri” hesab olunur? Bu suala “Qədr” surəsinin 3-cü ayəsi cavab verir: **“Qədr gecəsi min aydan xeyirlidir.”** Amma qədr keçəsindən başqa da şərəfətli vaxtlar var. Məsələn, “Qədir-xum” günü Quranda qeyd olunmuş əhəmiyyətli günlərdəndir: **“Bu gün sizin dininizi kamil edib, Öz nemətimi sizə tamamladım.”**¹ Demək, günəş, ay, ulduzlar kimi xüsusi zaman və məkanlar da insana Allahı xatırlada bilər. O cümlədən məscid, məscidin minarələrinin insana Allahı xatırlatması salması mümkündür. Hər hansı bir ziyarətgahı, onun günbəzini uzaqdan seyr etməklə Allahı xatırlamaq olar. Beləcə, bütün dini nişanələr Allahdan danışır. “Həcc” surəsinin 32-ci ayəsində buyrulur: **“Allahın nişanələrini bir şəxs uca tutursa, həqiqətən, bu, qəlbin paklığından irəli gəlir.”** Məhərrəm ayında dini mərasimlər insanların zehmində Allah və Onun övliyələrinin xatirəsini canlandırır. Qurani-kərimdə həcc ziyarətində yerinə yetirilən dini ayinlər də Allahın nişanələri kimi təqdim olunur. Hacıların Səfa və Mərvə arasındakı səyləri (gedişi) də bu nişanələrdəndir. “Bəqərə” surəsinin 158-ci ayəsində oxuyuruq: **“Həqiqətən, Səfa və Mərvə ilahi nişanələrdəndir.”** Cəmiyyətdə ilahi nişanələrin genişlənilib uca tutulmasına çalışanlar əslində insanlara Allahı xatırlatmağa çalışırlar.

¹ “Maidə” surəsi, ayə: 3.

İLƏHİ NİŞƏNƏLƏR

İlahi nişənlərdəndə biri də ruhani libasıdır. Bu libas onu geyinən şəxs üçün böyük iftixardır. Çünki, insan geydiyi ruhani libasla ətrafdakılara Allahı xatırladır. Sözsüz ki, xüsusi bir zəhmət çəkmədən yalnız öz libasıyla Allahı yada salmaq insana olunan ilahi bir lütfdür. Ruhani libasını görəndə insanın zəhnində ani olaraq məscid, Quran, dua və sair dini əlamətlər canlanır. Hətta ruhanilərə mənfi münasibətdə olanlar onlarla rastlaşarkən əvvəlcə Allahı xatırlayırlar. Şübhəsiz ki, Allahın nişənesini daşıyan insan öz mənəviyyatı ilə seçilməlidir. Ləyaqətsiz insanın ruhani libası geyməsi bu libas, eləcə də, din haqqında mənfi fikirlər doğurur. Ruhani libası geymək iftixardırsa, onun şənini layiq olmamaq böyük günahdır.

İLƏHİ NİŞƏNƏLƏRƏ MÜNƏSİBƏT

Diri qəlbli insanın mənəviyyatı dini nişənlərlə rastlaşdığı vaxt güclənir, Allaha diqqəti daha da artır. Bu nişənlərlə rastlaşarkən qəlbində biganəlik, mənfi münasibət hiss edən insan anlamalıdır ki, tənəzzülə doğru gedir. Dini ayətlərin müşahidəsindən duyulan sevinc hissi isə insanın təkamül yolunda olmasının əlamətidir və bu sevincə görə insan Allaha şükür etməlidir.

Amma bu nişənlərə nifrət edənlər də var. “Zumər” surəsinin 45-ci ayəsində oxuyuruq: **“Allah tək olaraq xatırlandığı zaman axirətə iman gətirməyənlərin qəlbləri sıxılır. Allahdan qeyrisi yad edildikdə isə onlar sevinərlər.”** Bəli, Allahın adını eşitməklə qəzəblənəcək qədər alçalmaq olarmış. Belələri Allahın adı çəkilərkən belələri narahat olur. Quranda belə bir hal axirətə imansızlığın əlaməti kimi göstərilir.

BİGANƏLİK NÜMUNƏLƏRİ

Bu günün özündə də elə insanlarla rastlaşırıq ki, millət və adət-ənənədən dəm vurur, keçirdiyi mərasimlərə dini büdcədən (beytul-maldan) pul xərcləyir, amma Allahdan və dindən söhbət düşəndə narahat olur. Onlar yalnız öz nəfsani istəklərinə çatmaq üçün özlərini dinə yaxın adam kimi göstəriirlər. Belələri dinə zidd mərasimlərə pul xərcləyir, növbə məscidə çatdıqda “qoy, məscid əhli özü çalışsın” deyir. Acı da olsa, aramızda hətta şəhid adından

narahat olanlar da var. Bu insanlar dini və mənəvi dəyərlər üçün çalışanlara təşəkkür etmək əvəzinə onlara mane olurlar. “Kəhf” surəsinin 57-ci ayəsində buyrulur: “Allahın ayələri ilə nəsihət edildiyi zaman üz çevirən və etdiyi əməlləri unudan kəsdən daha zalım kim ola bilər?” Belələri susuzluqdan dodaqları çat-çat olduğu halda təklif edilən suyu dağıdan xəstəyə oxşayırlar.

“Əraf” surəsinin 179-cu ayəsində oxuyuruq: **“Onların qəlbləri varkən anlamaz, gözləri varkən görməz, qulaqları varkən eşitməzlər.”** Belə xəstələr üçün ən gözəl dərman Allahın zikridir. Amma onlar öz dəvasından üz döndərir, zəlalətlərini artırırlar. Onların fikrincə artıq dindarlıq zamanı başa çatmış, insan “modernizə” olunmuşdur. Guya, kamilləşmə, həqiqət yolunda fədakarlıq, bəndənin yaradan qarşısında ibadəti köhnənin qalığıdır. Guya, bəşər tarixində quldarlıq dövrü başa çatmış və insan azad olmuşdur! Sual olunur: Yalnız Allaha itaət edən kəs azaddır, yoxsa nəfsinə və dövrün iyrenc əxlaqsızlığına qul olan kəs? Əsl Allah bəndəsi həqiqət yolunda canından keçir, amma zülmə baş əymir. Nəfsini özünə tanrı edənlər isə gündə min bir boyaya girərək insani şəxsiyyətini satır. Kimdir azad? Bu qəbil insanlar Allaha inanmır və bu inamsızlıq səbəbindən də din, mənəviyyat mövzusunda söhbətlərdən narahat olurlar. Onlar hər vasitə ilə dini mərasimləri aradan qaldırmaq, insanların düşüncəsini musiqi, rəqs, əxlaqsız filmlərlə məşğul etmək istəyirlər. Hətta etiqadlı insanları aldatmaq məqsədi ilə öz proqramlarında tez-tez “Allah” kəlməsini işlədirlər. Hətta bəziləri çox cazibədar səslə Quran oxuyub, əməldə Qurana zidd hərəkət edirlər. Məgər Quran yalnız gözəl səslə oxunmaq üçün mü nazil olub? Mənasını anlayıb əməl etmədən Quran oxumağın faydası nədir?! Bütün bunlar şeytan fitnəsindən başqa bir şey deyil.

İnsanlara dini təbliğ edən şəxs dinə biganə olmamalıdır. Xalqı Allah zikrinə çağıran ruhaninin əməli sözü ilə uyğun gəlməlidir. Ruhaniliyə peşə kimi baxmaq əsla düz deyil.

Bir sözlə, insan hər bir əsərə baxanda onun yaradıcısını xatırlamalıdır. Sudan ləzzət alan insan bu neməti bəxş etmiş Allahı unutmamalıdır. “Vaqiə” surəsinin 68-70-ci ayələrində buyrulur: **«Buludlardan suyu endirən sizsiniz, yoxsa biz? Əgər istəsək onu acı edərik. Bəs nə üçün şükr etmirsiniz?»** İnsan hər bir

məxluqa baxdıqda onun xaliqini düşünməklə qəflətdən qurtula bilər.

ON ÜÇÜNCÜ DƏRS

ZIKR ÜÇÜN ÜMDƏ MANEƏ

ÖTƏN MÖVZULARA BAXIŞ

Quran ayələrindən aydın oldu ki, insanın süqutunun əsl səbəbi qəflətdir. İnsanın özündən, öz insani şəxsiyyətindən qəfləti onu uçuruma aparır. İnsanın özündən xəbərsiz olması onun tövhid, məəd və nübüvvətdən qəflətdə olmasının nəticəsidir. Quran ayələri bu müddəanı təsdiqləyir: **“Allahı unudular və O da onlara özlərini unudurdu.”**¹ Digər ayələrdən məlum olur ki, özünə diqqətin səmərəsi hidayət və Allaha yaxınlaşmaqdır. Qeyd etdik ki, üç inanc arasında tövhid mehvər rolunu oynayır. Başqa sözlə, məəd və nübüvvətə inam tövhidə inamdan doğur. Allahı tanıyan insan anlayır ki, Allah hikmətsiz iş görməz və yaranış məqsədsiz deyil. Beləcə, Allaha diqqət yetirmək insanı məəd və qiyamətə də diqqət yönəltməyə sövq edir. Allahı tanıyan insan əmindir ki, nə vaxtsa sorguya çəkiləcəkdir.

İnsanın diqqət mərkəzində olmağı lazım olan üç əsasdan biri məəd, yəni axirət aləmidir. Axirət aləmi Allahın insan üçün nəzərdə tutduğu son mənzildir. Ayələrdə bildirilir ki, insanın əsl bədbəxtçiliyinin səbəbi qiyamət gününü unutmasıdır. Hesab gününə inanan insan əbədi cəhənnəm əzabına düşər olmamaq üçün saleh əməllər etməyə səy göstərir. Dünyanı əbəs bilməyən insan əməllərinə diqqət yetirir, öz insani şəxsiyyətini qoruyur.

UNUDULMUŞ BƏNDƏLƏR

“Muminun” surəsinin 115-ci ayəsində qiyamət gününü unudanlara işarə ilə buyrulur: **“Elə güman edirsiniz ki, sizi əbəs yerə yaratmışıq və hüzurumuza qayıtmayacaqsınız?!”** “Casiyə” surəsinin 34-cü ayəsində oxuyuruq: **“Bu günlə rastlaşacağınızı unuduğunuz kimi biz də bu gün sizi unuduruq.”** Bu o demək deyil ki, bəzi bəndələr Allahın yadından çıxacaq. Söhbət ləyaqətsiz insanların ilahi nemətlərdən məhrum ediləcəyindən gedir. Bəli, Allah Onunla görüşə inanmayanları Öz lütfündən məhrum edər. “Taha” surəsinin 124-126-cı ayələrində oxuyuruq: **“Hər kəs Məni yad etməkdən üz döndərsə həqiqətən yaşayışı çətin olar və**

¹ “Həşr” surəsi, ayə: 19.

qiyamət günü onu kor məhşur edərik. O, deyir: Pərvərdigara, məni nə üçün kor məhşur etdin, axı mən görürdüm. Ona buyurular: «Sənə ayələrimiz gəldikdə onları unuduğun kimi sən də unudulursan.» Ayədə həqiqəti anladıkları halda üz döndəranlər nəzərdə tutulur. Quran belə insanlara sıxıntılı həyat vəd edir. “Rəd” surəsinin 28-ci ayəsində buyurulur: “Ağah ol ki, qəblər yalnız Allahı zikr etməklə aram olar.” Allahı yaddan çıxaranlar ruhi sakitlikdən məhrum olur, daim iztirab çəkir. Bu sıxıntı dünya həyatını zəhərə döndərir. Axirətdə isə çətinliklər lap dözülməz olur. Dünya həyatında ilahi həqiqətləri görməməzliyə vuranlar axirət həyatına kor vəziyyətdə gətirilir.

Bəli, insan üçün ən böyük bədbəxtlik Allahın nəzərindən kənarda qalmasıdır. Səadət və kamala çatmaq istəyən insan öz yaranasına qarşı e'tinasız olmur. Allahı unudan isə özünü unudur. O, nə üçün yaradıldığını və səadətə aparacaq doğru yolu unutmaqla cəhənnəmə üz tutur.

ZİKRƏ DOĞRU BİR ADDIM

Yeganə çıxış yolu qəflətdən qurtulmaqdadır. Hər bir şəxsin ağahlıq dərəcəsi onun öz nəfsini tanımasından asılıdır. Ağahlıq insanın öz diqqətini haradan gəldiyinə, harada olduğuna və haraya gedəcəyinə yönəltməsidir. İnsan dünyanın bər-bəzəyinə aldanaraq bu uyğun məsələlərdən qəflətdə qaldıqca öz insani şəxsiyyətindən uzaqlaşır. Yalnız tövhid, nübüvvət və məad vasitəsi ilə kamilləşə biləcək insan qəflət doğuran səbəbləri tanımalıdır. “Ənam” surəsinin 68-ci ayəsində qəflət amilləri belə tanıtılır: **“Bizim ayələrimiz barəsində cəfəng danışan şəxsləri gördüyün zaman söhbət dəyişəndək onlardan üz çevir. Şeytan sənənin yadından çıxarsa, yadına düşəndən sonra zülmkar qövmə oturma.”** Ayədən məlum olur ki, qəflət səbəblərindən biri şeytandır. Quran şeytan dedikdə İblisdən olanları nəzərdə tutur. İblis isə Adəmə səcdə etməkdən boyun qaçıran şeytandır. Amma Qurani-kərimdə bütün şər mənəbləri, eləcə də, şər cinlər və şər insanlar şeytan adlandırılır. İnsanı təkamül, Allaha itaət yolundan sapdıran hər bir mövcud şeytandır. İblis bu şər qəbiləsinin rəisidir. Bütün şər qüvvələr onun məktəbində təhsil alır.

ZİKRİN AMİLLƏRİ VƏ MANEƏLƏRİ

Diqqət və zikrin əsas amillərindən biri Qurani-kərimdir. Bəzən Quran özünü zikr də adlandırır: **“Bu yalnız zikr və aşkar bir Qurandır.”**¹ Quranın zikr adlandırılmasının səbəbi onun oyadıcı, xatırladığı xüsusiyyətə malik olmasıdır. Qurana bağlanan insan qəflətdən qurtulur. Ağahlıq tapmaq istəyən insan Quranla ünsiyyət üçün xüsusi proqram hazırlamalıdır. “Qəmər” surəsində dəfələrlə təkrarlanan bir ayə var: **“Qəti olaraq, Qurani insanın nəsihəti üçün göndərdik; Görən, nəsihət götürən varmı?”**² Quran hər bir insanın istifadə edə bilməsi üçün olduqca sadə qərar verildi. Bir ayənin dörd dəfə təkrar olunmasında məqsəd yalnız və yalnız insanı qəflətdən qurtarmaqdır. Əlbəttə ki, yalnız Quranın mənalara diqqət edərək oxuduqda ağahlıq tapmaq mümkündür.

Quranla ünsiyyət, onu dinləyərkən mənalara diqqət etmək insana oyadıcı təsir bağışlayır. Əgər mənasız söhbətlərə qulaq asmaq Allahı unutturursa, Quran insana Allahı xatırladır. “Ənam” surəsinin 68-ci ayəsində buyrulur: **“«Zülmkar qövməyə oturma.»** Qurani-kərimdə ən böyük zülm şirk hesab olunur: **“Doğrudan da, zülm böyük günahdır.”**³ Şirk olduqca böyük günah hesab olunur: **“Allah Ona şəriklər qoşanları bağışlamaz.”**⁴

Qeyd olundu ki, şeytansifət adamlarla oturub, onların söhbətinə qulaq asmaq insanı qəflətə doğru aparır və zülm hesab olunur. Dini həqiqətlərə qarşı insanların zehində şübhə doğuran məclislərdə iştirak etmək yolverilməzdir haldır. Dövrümüzdə az da olsa belələrinə təsadüf edirik. Onların işi avamlarda şübhə doğuracaq suallar verməkdir: “Quran Allahın kitabıdır, yoxsa peyğəmbərin? Görəsən, Quranda səhv var ya yox?” Sonra da özləri öz suallarına şeytan-şeytan cavablar verirlər. Hətta Allahın göstərişlərinin təcrübədə sınaqdan keçirilməsini təklif edənlər də var. Quran belə insanlardan çəkinməyi tapşırır. “Nisa” surəsinin 140-cı ayəsində buyrulur: **“Əlbəttə, kitabda sizə nazil etmişdir ki, Allahın ayələrinin inkar edildiyini və onlara istehza olunduğunu**

¹ “Yasin” surəsi, ayə: 69.

² “Qəmər” surəsi, ayə: 17, 22, 32, 40.

³ “Loğman” surəsi, ayə: 13.

⁴ “Nisa” surəsi, ayə: 48.

eşitdiyiniz zaman onlar ayrı bir söhbətə girişməyincə onlarla oturmağın. Ona görə ki, siz də onların tayı olarsınız. Allah münafıqları və kafirlərin hamısını cəhənnəmdə bir yerə cəm edəcəkdir.”

MƏSXƏRƏÇİLƏR

Müsəlmanlar arasında da Quran ayələrini məsxərə edənlər tapılır. Onlar Quranın günahkarlar haqqında çıxardığı qərarlara istehza edərək deyirlər: “Axı indi modern bir əsrdir. Belə bir əsrdə şallaq vurmaq olarmı?! Bu cəzalar quldarlıq dövrünün əlamətləridir. Sivil dünyada insanı belə cəzalandırmaq olmaz!” Belə çıxır ki, bir atom bombası ilə bütöv bir şəhəri məhv etmək sivil, başqasının namusuna toxunana şallaq vurmaq isə vəhşilikdir. Demək, insanı elektrik stulunda oturtmaq mədəniyyət, şallaq isə mədəniyyətsizlikdir. Bir sözlə, Qurani-kərim buyurur ki, belə düşünən və belə danışan insanlarla yaxınlıq etməyin. Savadsızlıq ucbatından bu söhbətlərə uyub doğru yoldan azmaq qorxusu var. Müəllif şəxsən özü tanınmış bir ruhanidən “insanı eşşək kimi qırmaqlamaq olmaz” sözlərini eşidib. Hansı ki, bu ruhani Qurandan və Quranın “Nur” surəsinin 2-ci ayəsindən gözəl xəbərdardır. Bu söhbətdən on beş-iyirmi il ötüb. Bu gün eyni sözləri həmin ruhaninin şagirdləri təkrarlayır. Onlar bir tərəfdən Quranı qəbul etdiklərini iddia edir, digər tərəfdən Quranın hökmlərini köhnəlmiş sayırlar. Hansı ki, min dörd yüz il əvvəl nazil olmuş Quran aktual olaraq qalır. Quran puç sözlər danışanlarla yaxınlığı qadağan edir. Çünki təlqinin təsirini o hamıdan yaxşı bilir. Nahaq bir sözü şirin üslubda təkrar-təkrar eşidən insan bu sözlərə inanmağa başlayır. Təlqinin insana təsirindən xəbərdar olan şeytanlar da bu üsuldən istifadə edərək düşüncələri azaddır. Bu barədə mötəbər bir rəvayət vardır: “Danışanı dinləyən insan ona pərəstiş etmişdir. Danışan Allah kəlamı danışarsa Allaha, şeytan sözü danışarsa şeytana pərəstiş olunmuşdur.”¹ Bir sözlə, dinə rişxənd olunan məclislərdə iştirak etmək əsla olmaz.

¹ “Biharul-ənvər”, 72-ci cild.

“ZUMƏR” SURƏSİNDƏN İKİ AYƏ

Bəzən yuxarıda qeyd etdiyimiz həqiqətlərə qarşı hətta Quran ayələrindən də istifadə edirlər. “Zumər” surəsinin 17-18-ci ayələrində buyrulur: **“«O bəndələrimə müjdə ver ki, onlar sözü dinləyib, onun ən yaxşısına tabe olurlar.»** İnsanları azdırmaq qəsdində olanlar bu ayələri dəlil gətirərək iddia edirlər ki, bütün sözləri dinləmək Quran əmridir. Sual olunur: Haqq sözlə batili seçmək qüdrətinə malik olmayan insana Quran hər sözü dinləmək göstərişi verərmidi? Əgər Quran insanları doğru yola hidayət edərsə bu ayəni bütün adamlara aid etmək yanlışdır. Ayə haqqı batildən seçmək əzmində olan insanlara müraciət edir. Batil söhbətlər nadan və zəif əqidəli insanları bir anda çaşdırır. Ona görə də adi insanlar zəlalətə düşər olmamaq üçün belə söhbətlərdən qaçmalıdırlar. Quranda batil sözləri sadəcə dinləmək yox, bu sayaq söhbət edənlərlə yaxınlıq etməmək də tapşırılır. “Nisa” surəsinin əvvəldə qeyd etdiyimiz 140-cı ayəsinin sonunda buyrulur: **“Allah münafiq və kafirlərin hamısını cəhənnəmdə toplayacaq.”** Yəni bir qrup insan mömin olduğunu güman etsə də azgın insanlarla yoldaşlıq etdiklərindən qiyamət səhnəsinə münafiq kimi gətiriləcəklər. Çünki, Allah və din haqqında deyilən batil sözlərə itaətkarlıqla qulaq asmaq mömin sifəti deyil.

Bəs “Zumər” surəsinin uyğun ayələri kimi nəzərdə tutur? Bilməliyik ki, belə sözlərin qabağında yalnız güclü imana və dini savada malik şəxslər dayanıb bilər. Hər hansı batil sözə cavab vermək üçün iman və elmə ehtiyac var. Tutaq ki, Allaha, peyğəmbərə və məada iman gətirmiş bir şəxs şeytani məclisə düşür. Əgər o öz etiqadında tutarlı dəlillərə malikdirsə bu dəlillərə istinad etməklə özünü və olsun ki, bu məclisdəkilərin də bəzilərini şək-küşbhədən qurtaracaq. Amma qənaətbəxş dəlillərə malik olmayan şəxs üçün imanını itirmək qorxusu var. Müasir dövrdə kütləvi informasiya vasitələrindən dini həqiqətlər haqqında batil sözlərə yol verilir. Demək, sən şeytandan qaçsan da, o, məsələn, televiziya vasitəsi ilə sənə evinə daxil olur. Ona görə də hər bir müsəlman öz elmini artırmaqla özünü əks təbliğatlara qarşı hazır etməlidir.

Bəli, pis həmsöhbət və yoldaş insanı zəlalətə aparır. Həmsöhbətin tək-cə etiqadı yox, əxlaqı da mühüm şərtidir. Günahkar insanlarla yoldaşlıq insanı dini çərçivədən çıxarır, azğınlığa sövq edir. İstər etiqad, istərsə də əxlaq baxımından azğın insanlardan uzaqlaşın!

Yarımların yarından var intizarım,
Dua gözləyirəm, min qınaq gəlir.
Qəfəsdəki xəstə bülbül barədə
Nə düşünür qızılquş? - marağ gəlir!

Çox deyiblər yarı gör, özün danış,
Peyk sözündə ifrat, təfrit, aldanış.
Sən ha yalvar sözçüyə “düzgün danış”,
Ağzın açdı, lap yaxın iraq gəlir.

Dərdimin dəvası dost dilindədi,
Deməsin hər nə var Yar əlindədi,
Səbəbkər da təbib məsəlindədi,
Yerə deyər, göylərdən soraq gələr.

GƏNCLƏR QARŞISINDA MƏSULİYYƏT

Elə bir dövrdə yaşayırıq ki, əksər ölkələrdə təlim-tərbiyə adı altında gənclər azğınlığa sürüklənir. Gənclərin istirahəti üçün təşkil olunmuş əksər mərkəzlərdə onları əxlaqsızlığa aparan tədbirlər keçirilir. Tələbələrə mənəviyyatsızlıq təbliğ edən filmlər və konsertlər təqdim olunur. Görən, bu tədbirlər gəncliyə xidmət, yoxsa xəyanətdir? Belələrinə demək lazımdır ki, din bir yana dursun, heç olmaya dəm vurduğunuz milli adət-ənənələrə hörmət edin. Gənclər hər bir ölkənin sərmayəsi və gələcəyidir. Ölkənin gələcəyi üçün mənəviyyatsızlar ordusu hazırlamaq xəyanət deyilmi? Bu iş insanı şəxsiyyətin təminatı olan din və etiqada qəbir qazmaqdır. “Bəqərə” surəsinin 191-ci ayəsində buyrulur: **“Fitnə qətlədən daha pisdür.”**

Axı bəşəriyyəti zülmətdən çıxaran din hansı əsasla mədəniyyətə zidd təqdim olunur? Əgər Allah-təala insanlara din göndərib,

onlara insanlığı öyrətməsəydi insan mədəniyyət sözündən xəbərdar olardımı?! Amma bu gün mədəniyyət adı altında din və əxlaqa zidd olan filmlər çəkilir, kitab və qəzetlər çap olunur. “Nisa” surəsinin 140-cı ayəsini bir daha xatırlayaq: **“Allah-təala münafiq və kafirlərin hamısını cəhənnəmdə toplayacaq.”**

ON DÖRDÜNCÜ DƏRS

TƏFƏKKÜRÜN ƏHƏMİYYƏTİ

DİQQƏTLİ OLMAQDA TƏFƏKKÜRÜN ROLU

Ötən söhbətlərdə Quran ayələri və əqli dəlillərdən məlum oldu ki, bütün azgınlıqların əsas səbəbi insanın özündən, öz insani şəxsiyyətindən xəbərsizliyidir. İnsan azad bir varlıq olduğundan səadət yolunu özü seçməlidir. İnsan özünə qarşı diqqətli olub, öz yaranış məqsədini anlasa səadətə çata bilər. Amma öz şəxsiyyətini unudan insanın heyvan dərəcəsinə, hətta heyvandan da alçaq dərəcəyə alçılması mümkündür: **“Onlar heyvan kimidirlər, bəlkə, daha çox zəlalətdədirlər.”**¹

Qeyd etdik ki, qəflətin qarşısını almaq üçün onu törədən amilləri tanımaq lazımdır. İnsan öz diqqətini gücləndirmək üçün xüsusi bir proqram hazırlayıb bu proqrama əməl etməlidir. Bu proqram insana özünə, tövhid və məada qarşı diqqətli olmaqda kömək göstərməlidir.

Diqqətin müqəddiməsi tanımaqdır. İnsan tanımadığı bir şeyə diqqətli ola bilmir. Demək, tövhid, nübüvvət, məad inanclarına diqqətli olmaq üçün bu həqiqətləri tanımaq lazımdır. Qeyd edildi ki, bu üç həqiqət arasında tövhid, yəni bir Allaha etiqad mehvər rolunu oynayır. Demək, bura qədər haqqında danışdığımız bütün həqiqətlərin mərkəzində Allaha inam, Allahı tanıma dayanır. Allahı tanımayan insan üçün zikrin, duanın heç bir əhəmiyyəti olmayacaq. Allahı tanımadan nübüvvət və məad həqiqətlərinə diqqətli olmaq qeyrimümkündür. Bəs Allahı tanımaq üçün nə etmək lazımdır?

TANIŞLIĞIN MÜQƏDDİMƏSİ DÜŞÜNCƏDİR

Aksiomdan başqa heç bir bilik öz-özünə əldə olunmur. Tövhid, Allahın sifətləri və işləri, məad kimi biliklərə yiyələnmək üçün düşüncə və araşdırmalara ehtiyac var. Söz yox ki, məntiq və fəlsəfədə bütün nəzəri biliklərin aksiom üzərində qurulduğu bildirilir. Məntiqdə düşüncə məchulu əldə etmək üçün məlumlara doğru düzüm verməkdir. Demək, Allahı tanımaq üçün də təfəkkürə ehtiyac var.

¹ “Əraf” surəsi, ayə: 179.

Görəsən, Quran və rəvayətlərdə təfəkkür haqqında bir bu qədər danışılmasının sirri nədir? Qeyd etməliyik ki, düşüncə insanlığın açarındır. Düşünməyən insan heç vəchlə öz şəxsiyyətini tanıya bilməz. İnsani şəxsiyyətdən xəbərsiz insan isə kamala çatmaqda acizdir. İslamda düşüncəyə necə üstün bir qiymət verildiyini anlamaq üçün rəvayətə nəzər salaq: “Bir saat təfəkkür etmək bir ilin ibadətindən üstündür.”¹ Əlbəttə ki, söhbət hər hansı şeytani və batil bir məsələ ətrafında yox, insani şəxsiyyət haqqında düşünməkdən gedir. Belə bir düşüncə bir saat davam edərsə insanın həyata baxışını dəyişə bilər. Bir il davam edən düşüncəsiz ibadət isə insanın təkamülündə heç bir müsbət rol oynamaz. Amma mərifət əldə etmiş və agahlığa çatmış insanın bir il ibadəti nadan halda min il davam edən ibadətdən təsirlidir. Biz qəflət haqqında danışarkən hər növ qəfləti nəzərdə tutmamışdıq. İnsanı bədbəxt edən tövhid, nübüvvət və məaddan olan qəflətdir. Düşünmək də belədir. Allah, axirət və dini vəzifələri haqqında düşünən insan xoşbəxt ola bilər. Çünki bu düşüncələr qəfləti aradan aparır.

İLƏHİ SİFƏTLƏR VƏ FELLƏR BARƏDƏ TƏFƏKKÜR

Qurani-kərimin təfəkkürə barəsində olan bir sıra ayələri insana ilahi sifətlər və felləri xatırladır. Allahı tanımaq Onun sifət və fellərini tanımaqdan ibarətdir. Belə bir tanışlıqdan sonra insan Allahı başqa mövcudlardan fərqləndirə bilər. İnsan fitrətən Allahla tanış olsa da, bəzən başqa mövcudları Onunla səhv salır. Bütə pərəstiş edən Məkkə müşrikləri Allahı inkar etmir, sadəcə, Onu tanımaqda səhvə yol verirdilər. “Ənkəbut” surəsinin 61-ci ayəsində buyrulur: **“Əgər onlardan soruşsan ki, göyləri və yeri kim yaratmış, günəş və ayı kim ram etmişdir, qəti şəkildə deyəcəklər ki, Allah! Bəs niyə üz döndəririlər?”** Onların çoxu deyirdilər ki, biz bütlərə yalnız Allaha yaxınlaşmaqdan ötrü bir vasitə bilərək pərəstiş edirik. (“Zumər”, 3) Bu insanlar anlamırdılar ki, axtarıqları sifət bütlərdə yoxdur. Əgər onlar Allahı tanısaydılar, Allahın belə bir işə razı olmadığını bilərdilər. Amma ilahi sifətləri dəqiq tanıyan insan bu sayaq yanlışlıqlardan uzaq olur.

¹ “Biharul-ənvar”, 71-ci cild.

İLƏHİ NEMƏTLƏR BARƏDƏ TƏFƏKKÜR

Quran ayələrinin müəyyən bir qismi Allahın nemətləri barədə düşünməyi tövsiyə edir. Bu nemətlər barədə düşünüən insan ona verilmiş nemətlərə görə ibadət və təşəkkürü özünə borc bilir.

“Rum” surəsinin 21-ci ayəsindən oxuyuruq: **“Onun ayətlərindən biri də aramlığımız üçün sizə özünüzdən zövcələr yaratmasıdır. O, sizin aranızda dostluq və mərhəmət qərar verdi. Həqiqətən, bu işdə düşünüən qövm üçün böyük ibrətlər vardır.”** Ailə qurmazdan əvvəl müəyyən iztirablarla üzləşən insan möminə bir xanımla ailə qurduqdan sonra ruhən rahatlıq əldə edir. Bəzi alimlərin təbirincə tənha kəs “yarım insan”dırsa, ailə qurmuş şəxs “tam insan”dır. İnsan ailə qurmaqla yeni bir insaniyyət əldə edir. Bəli, o, ailə adlı bir nemətə çatır və Quran bu nemət barədə düşünməyi təklif edir.

Başqa bir ayədə oxuyuruq: **“Sizə qorxu və ümid üçün ildırım göstərməsi, göydən su nazil etməsi, bu su ilə ölmüş torpağı dirilməsi Onun qüdrəti nişanələrindəndir. Həqiqətən, bunda düşününlər üçün böyük ibrətlər vardır.”**¹ İnsan düşünürmü ki, baharın gəlişi ilə təbiət dirilməsə dünya nə kökə düşər? Qısa müddət quraqlığa düşər olmuş torpağı gözləriniz önündə canlandırın. “Vəqiə” surəsinin 68-70-ci ayələrində buyurlur: **“İçdiyiniz suyu görmürsünüzmü? Onu buluddan nazil edən sizsiniz, yoxsa biz? İstəsək onu acı edərik. Nə üçün şükr etmirsiniz?”** Doğrudan da, dünyanın bütün su ehtiyacı şor olsaydı, insan nə edə bilərdi?! “Nəhl” surəsinin 68-69-cu ayələrində oxuyuruq: **“Sənin Rəbbin bal arısına ilham etdi ki, dağlarda, ağaclarda, alaçılarda özünə yuva sal, bütün məhsullardan ye, sonra boyun əyərək Rəbbinin yolu ilə get. Qarınlardan insanlar üçün şəfa olan müxtəlif rənglərdə bal çıxır. Həqiqətən, bunda düşününlər üçün böyük bir dəlil var.”** Bal arısı tək kiçik bir mövcudda hansı xariqələr yaradılmışdır! İnsan gül şirəsinə bala çevirən fabriki yarada bilərdimi?! Əgər yarada bilsəydi, bu fabriki hansı ölçüdə olardı?!

¹ “Rum” surəsi, ayə: 24.

Bir sözlə, bütün faydalandıqlarımız ilahi nemətlərdir. Bir baxışla yüzlərlə nemət qeydə almaq olar. Bu nemətlərə qarşı kor olmayan insan ibadətdən həqiqi zövq alır.

ÖZÜN HAQQINDA DÜŞÜN!

Qurani-kərimin təfəkkürə dəvət edən bir sıra ayələrində insanın özünə diqqətindən danışılır. İnsan necə yarandığı, necə inkişaf etdiyini, necə tərbiyə olunduğu, həyat çətinliklərindən necə qurtulduğu barədə düşünməlidir. “Ali-İmran” surəsinin 13-cü ayəsində buyrulur: **“Həqiqətən, iki dəstənin üz-üzə durması sizin üçün bir nişanə idi. Bir dəstə Allah yolunda vuruşanlar, o biri dəstə isə qarşısındakı möminləri iki qat artıq görən kafirlər idi. Allah öz köməkliyi ilə istədiyini gücləndirər. Şübhəsiz ki, bu işdə ağıl sahibləri üçün ibrət var.”** Bu ayədə Bədr döyüşündən danışılır. Bu döyüşdə kafirlər müsəlmanlardan üç qat artıq idilər. Amma Allahın hökmü ilə iki qat artıq görünən müsəlmanlar qeybi yardımlar hesabına qalib gəldilər. Əlbəttə ki, bəsirət gözü açıq olanlar bu macərə vasitəsi ilə Allahı tanıya bilirlər. “Mursəlat” surəsinin 20-24-ci ayələrində buyrulur: **“Məgər sizi dəyərsiz sudan yaratmadıqımı? Sonra onu sağlam bir yerdə qərar verdik, müəyyən bir müddətə qədər. Gücümüz-qüdrətimiz çatdı, necə də qüdrətliyik; O gün vay halına təkzib edənlərin!”** Bu ayədə insanın bir zərrə sudan necə böyük qüdrətlə yaradıldığı onun nəzərinə çatdırılır. Aydın olur ki, öz yaranışı haqqında düşünən insan inkardan çəkinməyə məcbur olur. “Ənfal” surəsinin 26-cı ayəsində buyrulur: **“Yadınıza salın ki, bir zaman yer üzündə az və zəif idiniz. Adamların sizi qapıb-qaçırtmasından, ələ keçirməsindən qorxurdunuz. Allah sizə sığınacaq verdi, öz nüsrəti ilə sizi gücləndirdi və pak şeylərdən sizin üçün ruzi ayırdı ki, bəlkə şükr edəsiniz.”** Ayədə müsəlmanlara İslamın ilkin dövrü xatırladılır. Həmin dövrdə sığınacaqsız və müdafiəsiz müsəlmanlar qorxu içində üzülürdülər. Allah-təala qısa bir müddətdə bu zəifliyi qüdrətlə əvəz etdi. Haqqı tanıyan insanlar bu nemətlər müqabilində şükr etməyə bilməz.

YARANIŞ MƏQSƏDİ HAQQINDA TƏFƏKKÜR

Bir sıra ayələr insanı yaranışın hədəfi barədə düşünməyə dəvət edir. “Ali İmran” surəsinin 190-191-ci ayələrində buyurulur: **“Həqiqətən, göylərin və yerin yaradılmasında, gecə-gündüzün bir-birinin ardınca gəlib-getməsində ağıl sahibləri üçün qəti dəlillər vardır. Onlar ayaq üstə olanda, oturanda, həm də böyrü üstə uzananda Allahu zikr edər, yerin yaradılması barədə düşünərək deyirlər: Pərvərdigara, Sən bunları boş yerə yaratmayıbsan. Sən pak və müqəddəssən. Bizi od əzabından qoru.”** Bəli, düşüncə sahibləri bütün ətraf aləmi ibrət gözüylə seyr edirlər. “Ənbiya” surəsinin 16-17-ci ayələrində oxuyuruq: **“Biz göyü, yeri və onların arasında olanları oyun-oyuncaq yaratmadıq; Əgər oyun-oyuncaq etmək istəsəydik öz yanımızda edərdik. Biz isə bunu edən deyilik.”** Ayədə bildirilir ki, yaranış məqsədyönlüdür və insan bu məqsəd barədə düşünüb öz yolunu tapmalıdır. “Möminun” surəsinin 115-ci ayəsində buyurulur: **“Elə güman edirdiniz ki, sizi əbəs yerə yaratmışıq və bizim yanımıza qayıtmayacaqsınız.”** Ayədən məlum olur ki, məhz yaranış məqsədli olduğundan qiyamət sorğusu da zəruridir. Bu məsələlər barədə düşünməyən insan dünyanı puç biləcəkdir. Qərbdə özünə bir çox tərəfdar toplamış “nihilizm” cərəyanı dünyaya puç baxışın məhsuludur. Yaranış aləmi haqqında təhlil apararkən Allahu nəzərdən qaçıranlar heç bir nəticə əldə edə bilməzlər. Yaranışa məna verən onun Allahla bağlı olmasıdır. “Allahsız” dünya əvvəli və sonu olmayan puç təxəyyüldən ibarətdir. Dünyanı Allahsız düşünmək kuzəni öz-özünə yaranmış bilmək və ya kuzəcinin kuzəni min bir əziyyətlə düzəldib qurtaran kimi onu sındırdığına inanmaq kimidir. Allah-təala buyurur: **“Elə düşünürsünüz ki, sizi əbəs yerə yaratmışıq?”** Bəli, dünyanın yaradılışında hikmət var və o, öz yaradanına doğru qayıdacaq. Bütün bu həqiqətləri isə yalnız düşüncə yolu ilə əldə etmək mümkündür.

İNSANIN HEYVANDAN ÜSTÜNLÜYÜ

Qurani-kərimin əsrarəngiz mənaları təfəkkür soracağındadır. Yalnız təfəkkürlü məxluq bu mənalara anlayıb həqiqəti dərk edə bilər. Ağılı işə salmayanlar zahirən insan olsalar da həqiqətdə heyvandan fərqlənmirlər. Həqiqi insan beyni daim həqiqət axtarışındadır. “Ali İmran” surəsində buyurulduğu kimi, o, daim zikr edərək yaranış haqqında düşünür. Günəş, ay, ulduz və başqa nemətlər haqqında düşünən insan bu nemətlərin yaradıcısından qəflətdə qala bilməz.

Bəli, yalnız düşüncə yolu ilə qəflətdən qurtulmaq olar. Bu həmin düşüncədir ki, onun bir saati bir ilin ibadətindən üstün tutulur. Söhbət o düşüncədən gedir ki, insan Allah və Onun sifətlərini, yaranış məqsədləri haqqında düşünərək deyir: “Ey Rəbbim, bizi boş yerə yaratmısan.” Yaranışın məqsədli olduğunu anlayan insan ilk əvvəl varlıq aləminin bir parçası kimi özü haqqında düşünməyə başlayır. Nəhayət, məlum olur ki, varlıq aləminin yaranış məqsədi ilə insan arasında xüsusi bir əlaqə mövcuddur. “Bəqərə” surəsinin 29-cu ayəsində buyrulur:

“Bütün yer üzündə olanları sizin üçün xəlq etdi.”

Amma o da qeyd olunur ki, insan azad yaradıldı, səadət və ya bədbəxtlik yolunu seçmək onun öz ixtiyarına verildi. Demək, istər kamala çatan, istərsə də süquta uğrayan insan öz iradəsi ilə bunlara yetişir. “İnsan” surəsinin 3-cü ayəsində buyrulur:

“Ona doğru yolu göstərmişik; istər şükr edən olsun, istərsə də nankor.”

“Kəhf” surəsinin 29-cu ayəsində isə belə buyrulur:

“Haqq Rəbinizdəndir. Kim istəsə inansın və kim istəsə inanmasın.”

Yuxarıdakı mövzuda Qur’an təfəkkür vasitəsilə insanı məad inancına doğru sövq edir. İnsanın seçimini müəyyənləşdirib dəyərləndirmək üçün sorğunun gününün olması labüddür.

Beləcə, təfəkkür insanı pillə-pillə mərifətə çatdırıb onu öz insani vəzifələrindən xəbərdar edir. O, anlayır ki, insani şəxsiyyətlərini unudanları əzab gözləyir. Elə bu zaman əllərini dua üçün açıb Allahdan yardım diləyir. “Rum” surəsində oxuyuruq:

«Məgər onlar özləri düşünmələri ki, Allah göyləri və yeri, onların arasında olanları haqq olaraq müəyyən vaxt üçün yaratmışdır?»¹ Demək, axirətə inanmağın da yolu təfəkkürdür. İnsan düşünməli və kafirlərə vəd olunmuş əzabdan qurtulmaq üçün şəkk-şübhələrdən qaçmalıdır.

¹ “Rum” surəsi, ayə: 8.

ON BEŞİNCİ DƏRS

DÜNYA VƏ AXİRƏTİN MÜQAYİSƏSİ

DAVAMLİ TƏFƏKKÜR

İstinad etdiyimiz Quran ayələrindən məlum oldu ki, insanın süqutunun əsas amili qəflətdir və bu qəflətin çarəsi özünə və Allaha diqqətli olmaqdır. O da qeyd edildi ki, diqqət Allah, doğru yol və axirətə diqqətdən ibarətdir. Özünü tanıyan insan Allahını da tanıyır. Öz insani şəxsiyyətinə diqqətsiz olan insanın Allahı tanıması mümkünsüzdür. İnsan qəflətdən qurtulmaq üçün qəfləti törədən amillərlə tanış olmalıdır. Demək, bu amilləri aradan qaldırmaqla qəflətdən uzaqlaşmaq olar. Bu məqsədə nail olmaq üçün proqram tərtib etmək zəruridir.

İşarə edildi ki, diqqətli olmaq üçün Quran insanı düşüncəyə çağırır. İnsan gündəlik təfəkkür üçün proqram tərtib edərsə, öz diqqətini güclədirə bilər. Rəvayətlərdə buyrulur ki, bir saat təfəkkür bir ilin ibadətindən üstündür.

Amma insanı öz şəxsiyyətinə diqqətli edən düşüncə yaranış və yaradıcı haqqında olan düşüncədir. Mənasız düşüncələr insanı nəinki diqqətli etmir, əksinə, onun diqqətini həqiqətdən yayındırır.

Digər mühüm bir nöqtə təfəkkürün davamlı olmasıdır. Allah, Onun sifətləri və felləri kimi məsələlər bir anlıq düşüncə ilə həzm oluna bilməz. Hətta bu həqiqətləri qavradıqdan sonra onu unutmaq qorxusu da var. Dünyanın bər-bəzəyi, eyş-işrəti ilahi düşüncələrə qənim kəsilmiş təhlükələrdir. Dəyişkən təbiətli təfəkkürü zərərli düşüncələrdən qorumayan insan nə vaxtsa əqidəsində çaşa bilər. Belə təzahürlər dünyanın axır dövrləri üçün xüsusi ilə səciyyəvi bildirilmişdir. Rəvayətlərə görə həmin dövrün insanları sübhlər mömin, gecələr isə kafir olurlar. Yəni mühit mömin insanı bir neçə saat ərzində kafirə döndərmək gücünə malikdir. “Onlar mömin halda sübhü açar və kafir halda gecəyə çatarlar.”¹

Cinlər və şeytansifət insanlar gecə-gündüz pusquda durub insanın qəflət halını gözləyirlər. Ona görə də insan elə düşünməməlidir ki,

¹ “Biharul-ənvar”, 33-cü cild.

bir dəfə düşünüb dini həqiqətləri anlamaqla iş bitir, yox, əsla! İnsan ömrünün son anı, son nəfəsinədək yanılmaq, büdrəmək təhlükəsi ilə üzbəüzdür. O, hər an inamını itirməkdən qorxmalı və ilahi düşüncəni fasiləsiz olaraq davam etdirməlidir.

DÜNYA VƏ AXİRƏT HAQQINDA

Beləcə, insan təfəkkür mərhələsində bu nəticəyə gəlir ki, dünyanın yaranışı əbəs deyil. İnsanın yaranışında son məqsəd onun təkamül yolunu seçib, ilahi nemətlərə nail olmasıdır. Seçim insanın öz istək və iradəsindən asılı olduğu üçün o, azgınlıq yolunu seçib, ilahi qəzəbə də düşər ola bilər.

Araşdırılması mühüm olan mövzulardan biri “dünya və axirətin müqayisəsi” mövzudur. Dünya həyatından sonra axirət həyatının mövcudluğunu qəbul etdikdən sonra dünya və axirət həyatı haqqında düşüncələr təkamüldən ötrü yardımçı vasitə ola bilər. “Bəqərə” surəsinin 219-220-ci ayələrində buyrulur: **“Allah Öz ayələrini sizə bu cür açıqlayır ki, bəlkə dünya və axirət haqqında düşünersiniz.”**

Həmin düşüncələrin əhəmiyyətini nəzərə alaraq dünya və axirət həyatını müqayisə edirik

1. Dünya məhdud, axirət isə əbədidir. Qurani-kərimdə qeyd olunur ki, insan öz maddi varlığının təsiri altında maddi dünya həyatına meyllidir. Hansı ki, axirət həyatı bütün aspektlərdə dünya həyatından üstündür. “Əla” surəsinin 16-17-ci ayələrini oxuyuruq: **“Amma siz dünya həyatını üstün tutursunuz. Halbuki, axirət daha xeyirli və əbədidir.”** Ayədə göstərilir ki, axirət həyatını dünya həyatından üstün edən ən mühüm cəhətlərdən biri onun davamlı olmasıdır. Münasib bir misal çəkək: Tutaq ki, bir insan yüz illik ömrünün əvvəlindən son gününədək hər gün bir-birinin ardınca 9 rəqəmini müəyyən bir yerə qeyd etsin. Şübhəsiz ki, təsəvvürə sığmayacaq dərəcədə böyük bir rəqəm alınar. Amma bu rəqəm nəhayətsiz olmayacaq. Amma axirət həyatı nəhayətsizdir. Başqa sözlə, axirətin sonuncu “9”-u yoxdur!

Görənsən, insandan soruşulsaydı ki, yüz illik, yoxsa sonsuz bir həyatı istəyirsən, nə cavab verərdi? Hətta bir il rahat yaşayışı yox, iki il narahat yaşayışı seçəcəyimizə heç bir şübhə yoxdur. Etiraz etməyin. Bir il rahat yaşayışı seçmiş adamdan bir il sona çatdıqda

soruşun: “Seçimindən peşiman deyilsən?” Onda etirazınızı geri götürərsiniz. Bəs necə olur ki, bir il artıq yaşamaq üçün rahatlıqdan keçən insan əbədi həyata e'tina etmir? Bəlkə, o, heç bu barədə düşünmür? Yaxşı düşünelərdən isə bu barədə yeni qərarlar gözləmək olar.

2. Dünya ləzzətləri ağrı-acısız olmur. Axirət ləzzətlərinin üstünlüyü ondadır ki, bu ləzzətlərdə zərrə qədər də olsa ağrı yoxdur. Amma dünya həyatında hər bir ləzzət bir ağrı-acı ilə müşayiət olunur. Dadlı bir xörək hazırlamaq üçün insan hökmən əziyyət çəkməlidir. Əvvəlcə pul qazanmaq, sonra bazarlıq etmək, daha sonra bu xörəyi bişirmək lazımdır. Bəli, bir dadlı tikədən ötrü bir bu qədər əziyyət! Hələ siz bazardan aldığınız ərzaqların hansı çətinliklərlə hazırlandığına diqqət edin. Əkinçi, dəyirmançı, çörəkçi, qənnadçı, quşçu, maldar, qəssab bu ərzaqların başa gəlməsi yolunda nə qədər tər axıtmışlar! Bütün dünya ləzzətləri bu sayaq çətinliklə hasil olur. Hansısa bir sanatoriyada istirahət, elmi dərəcə almaq asanlıqla mümkün olurmu?

Amma axirət ləzzətləri belə deyil. Onlar həqiqi və saf ləzzətlərdir. Bu ləzzətlərlə yanaşı heç bir əziyyət duyulmaz. Bu ləzzətlər insanı yormaz, bezikdirməz. Əgər dünya şərəbı insanın əqlini əlindən alıb, onu heyvana çevirirsə, axirət içkilərindən heç bir mənfi təsir duyulmaz: **“İçənlərə ləzzət verən şərəbdən çaylar...!”**¹ **“O, nə baş ağrıdar, nə də ağı aparar.”**² “Hicr” surəsinin 48-ci ayəsində buyrulur: **“Orada heç bir əzab-əziyyət yoxdur.”**

Dünya nemətləri nə zamansa insanın əlindən çıxır və sona yetir. Amma behiştə ləzzətlər qoynunda olan insan narahat deyil ki, sabah nə olacaq. O, sabahından və əbədi gələcəyindən arxayındır. **“Həmişə orada qalarlar.”**³

¹ “Mühəmməd” surəsi, ayə: 15.

² “Vaqif” surəsi, ayə: 19.

³ “Mücadilə” surəsi, ayə: 23.

DÜNYA UŞAQ OYUNUDUR!

Deyilənlər Quran ayələri çərçivəsində idi. Əgər rəvayətlərə mürciət etsək, axirət aləmində insanı gözləyən nemətlərə heyran qalarıq. Rəvayətlərdə buyurulur ki, behişt ağaclarındakı meyvələri dərmək üçün hətta hərəkət etmək lazım gəlmir. İstənilən bir neməti zərrəcə əziyyət çəkmədən dadmaq olur.

Bəli, yalnız Allah insan üçün hazırladığı behiştə lazımınca tanıyır. Ona görə də buyurur: **“Siz dünya həyatını seçirsiniz. Halbuki axirət daha xeyirli və əbədidir.”**¹ Doğrudan da, əbədi axirət nemətlərini qoyub, müvəqqəti dünya nemətlərinə uymaq uşaq işidir. Şokoladı hər şeydən çox istəyən uşağa gülürük. Hansı ki, dünya şirinliyinə uymaqla özümüz gülünc vəziyyətə düşmüşük. Belə bir yanlış seçim yalnız cəhalətdən doğur. “Əhzab” surəsinin 72-ci ayəsində buyurulur: **“Həqiqətən, o, özünə zülm edən cahildir.”**

Dünya həyatı axirət həyatı ilə müqayisədə o qədər dəyərsizdir ki, müxtəlif Quran ayələrində “oyuncaq” adlandırılır. “Ali-İmran” surəsinin 185-ci ayəsində oxuyuruq: **“Əslində dünya həyatı aldadıcı matahdan başqa bir şey deyil.”** İnsan dünyanın yalanlarına uymamaq üçün çox diqqətli olmalıdır. Başqa bir ayədə buyurulur: **“Bu dünya həyatı oyun-oyuncaqdan və baş qatmaqdan başqa bir şey deyildir. Həqiqi yaşayış isə axirət aləmindədir. Ey kaş, bunu biləydilər.”**² Həqiqi həyat axtaranlar axirət ardınca getməlidirlər. Axirət elə bir aləmdir ki, orada nemətlər hüdudsuzdur. Hansı əsasla əbədi nemətləri dərd-qəm dolu dünya həyatına dəyişmək olar? İnsan sadəcə eşitməklə yox, yalnız dərk etməklə bu həqiqətə çata bilər. Axirət həqiqətini yalnız peyğəmbər və məsum imamlar tam dərk edə bilərlər. Adi insanlar isə tam dərk etməyə yalnız axirətə çatdıqda nail olur və həmin anda deyirlər: **“Ey kaş bu həyatım haqqında düşünmüş olaydım.”**³ Sözsüz ki, hansısa bir səviyyədə axirət həyatını dərk etmək olur.

¹ “Əla” surəsi, ayə: 16-17.

² “Ənkəbut” surəsi, ayə: 64.

³ “Fəcr” surəsi, ayə: 24.

Amma bu o qədər çətindir ki, çoxları axirətə yetişməyincə onun dünya həyatından nə qədər üstün olduğunu anlamayacaqlar. Bu fərqi yalnız kamala yetməklə tam hiss etmək olur.

DÜNYANIN PUÇLUĞU

“Yunis” surəsinin 24-cü ayəsində byurulur: **“Həqiqətən, dünya həyatının məsəli göydən nazil etdiyimiz suya bənzər ki, insanların və heyvanların qidası olan bitkilər onunla cücərib. Nəhayət, yer üzü gözəlləşib bəzəndiyi və sakinlər istifadəyə qadir olduqlarını güman etdikləri vaxt bir gecə və ya bir gündüzdə ona fərmanımız gələr, dünəndən heç bir şey yoxmuş kimi onu kökündən qoparılmış vəziyyətə gətirərik. Biz düşünən qövmlər üçün ayələrimizi bu cür açıq bəyan edirik.”** Bəli, dünya həyatı öz tərəvəti ilə insanı cəzb edən çiçək kimidir. Amma çox qısa müddətdə puç olacaq bu gözəlliyə aldanmaq olmaz. “Kəhf” surəsinin 45-ci ayəsində oxuyuruq: **“Onlara dünya həyatının bizim göydən nazil etdiyimiz, yerin bitkisinin qarışığı yetişdiyi su kimi olduğunu misal çək.”** Bəli, dünya həyatı qısa bir müddətdə quruyub çör-çöpə dönən və küləklər qoynunda sovrulub yoxa çıxan bitkiyə bənzəyir. Bütün bu məsələlər insanın diqqətini axirət həyatına yönəldir.

Sual oluna bilər ki, axirətin dünyadan üstün olduğunu anlayan insan nə etməlidir? Bütün işləri yarımçıq qoyub üzünü qibləyə ölümləni gözləməliyik? Yoxsa dünya nemətlərindən imtina edib ömrün sonunadək dağlarda ibadətə məşğul olmaq lazımdır?

SƏHV NƏTİCƏ ÇIXARMAQDAN QORUNUN!

İstər keçmişdə, istərsə də indi, istər müsəlmanlar, istərsə də qeyrimüsəlmanlar arasında belə bir fikir mövcud olmuşdur ki, behiştə nail olmaq üçün dünya nemətlərindən imtina etmək lazımdır. Bir çox insanlar belə dünyagörüşüə müvafiq olaraq cəmiyyətdən uzaqlaşmış və tənha yaşamışlar. Belə bir düşüncə tərzi sufilərdə də təsadüf olunur. Heç bir İslami mənbədə tərki-dünyalıq göstərişi yoxdur və tənhalığı seçən müsəlmanlar, heç şübhəsiz ki, həqiqətdən uzaq düşmüşlər. İslam dini dünyadan uzaqlaşmağa yox, ona qul olmamağa çağırır. Qurani-kərim dünya ləzzətlərindən daha üstün olan axirət ləzzətlərini önə çəkir və dünyaya bağlılığı

pisləyir. İnsanın nəzərinə çatdırılır ki, dünya möminlik, təkamül, behiştə çatmaq üçün bir vasitədir.

Sual oluna bilər ki, əgər dünya ləzzətləri faydalı deyilsə, bir bu qədər nemət nə üçün yaradılmışdır? “Əraf” surəsinin 32-ci ayəsində buyrulur: **“Allahın öz bəndələri üçün yaratdığı zinəti və təmiz ruziləri kim haram etmişdir?!”** Bəli, Allah özü buyurur ki, bu nemətlər insan üçün yaradılmışdır. Əgər yemək, içmək, evlənmək pis işlər olsaydı bu işlərlə behiştə rastlaşmazdıq. Sadəcə olaraq, dünya nemətlərindən istifadədə hədd gözləmək lazımdır. “Maidə” surəsinin 87-88-ci ayələrində oxuyuruq: **“Ey iman gətirənlər! Allahın sizə halal etdiyi pak şeyləri haram saymayın və həddi aşmayın. Həqiqətən, Allah həddi aşanları dost tutmaz. Allahın sizə ruzi etdiyi şeylərin halalını və təmizini yeyin və iman gətirdiyiniz Allahdan qorxun.”** Demək, ilahi hədləri pozmadan dünya nemətlərindən istifadə etmək olar. Yalnız o ləzzətlər haram buyrulur ki, insanın təkamülü qarşısında maneə törədir. Amma eyni zamanda insanın axirət evinə əliboş, savabsız getməməsi üçün dünya həyatına da ehtiyac var. İlahi hədləri pozmamalı şərtilə axirəti üçün savab qazanan insana dünya həyatı və dünya ne'mətləri faydalıdır. İbadət, təhsil, cihad və digər dini vəzifələri yerinə yetirmək üçün enerji və istirahətə ehtiyac var. Dünya nemətləri və dünya ləzzətləri zəruri enerjini əldə etmək və yorğunluğu aradan qaldırmaqdan ötrü bir vasitədir.

Əlbəttə ki, bəzi dünya nemətlərindən imtina etmək lazım gəlir. Məsələn, üzüm gözəl və halal bir nemətdir. Amma şərab haqqında bu sözləri demək olmaz. Haram ləzzətlər ardınca gedənlər axirət əzabını unutmamalıdır. Əslində hər bir halal nemət və ləzzət insana Allahu xatırlatmalıdır. Susamış insan bir stəkan bulaq suyu içərkən Allahu yada salıb, Ona şükr etməklə savab da qazana bilər.

Dünyada maddi olmayan ləzzətlər də var. Məsələn, insan nəfsini tərbiyə etməklə ibadətdən böyük ləzzət ala bilər. Əslində, dünya nemətləri içərisində olan ən üstün ləzzət namazdan duyulan ləzzətdir. Allah bu ləzzəti yalnız saf bəndələrinə hədiyyə olaraq daddır. “Səcdə” surəsinin 17-ci ayəsində oxuyuruq: **“Heç kəs bilməz ki, onlara etdikləri əməllərin əcri olaraq gözlərini işıqlandıracaq necə şeylər gizlədilmişdir.”** Bəli, ibadətdən aldığı bir anlıq ləzzəti bütün dünyaya dəyişməyən bəndələr var.

Ey Rəbbimiz, Öz tövfiqini biz günahkar bəndələrə nəsis et!

ON ALTINCI DƏRS

İSLAM NƏZƏRİNDƏ DÜNYA ÖTƏN MÖVZULARA BİR BAXIŞ

Quran ayələrindən məlum oldu ki, qəfləti aradan qaldırmaq yollarından biri təfəkkür, ilahi ayətlər və yaranışın məqsədi haqqında düşünməkdir. Təfəkkür üçünsə mühüm mövzulardan biri dünya ilə axirətin müqayisəsidir. Qurani-kərim axirəti həqiqi həyat, dünyanı isə oyuncaq kimi tanıtdırır.

Əgər insan ayrı-ayrılıqda dünya və axirətin xüsusiyyətlərinə nəzər salıb sonra onları müqayisə edərsə, axirət həyatının üstünlüyünə əmin olar. Maddi mövcud olan insanın maddi dünyaya meyl göstərməsi təbiidir. Dünyanın bər-bəzəyi insanı çox tez çaşdırır. Qəlb isə eyni zamanda iki mövzuya diqqətli ola bilməz. Dünyaya könül verən insan heç vəchlə axirət haqqında düşünə bilməz. “Əhzab” surəsinin 4-cü ayəsində buyrulur: **“Allah heç kəsin daxilində iki qəlb yaratmayıb.”**

Qeyd edildi ki, axirətə çatmaq üçün dünya ləzzətlərindən imtina etmək yanlış fikirdir. Belə düşünən insanların dağlara, meşələrə çəkilib tənha yaşamaqdan başqa çarəsi yoxdur. Həzrət İsanın (ə) ardıcılığının belə bir yol (“röhbəniyyət”) seçdiyi tarixdə məşhurdur. Onlar öz fikirlərini belə əsaslandırırıldı ki, cəmiyyətdən uzaqlaşan insan günah söz, günah səs, günah mənəzərdən və günahkar insanlardan uzaqlaşır. Tənhalıqda Allahu düşünmədən ötrü münasib şərait mövcuddur.

Əlbəttə ki, belə bir baxış müsəlmanlar arasında da təsadüf edilir. Sufi firqələri düşüncələrini qeyriilahi xəyallardan uzaqlaşdırmaq üçün cəmiyyətdən kənarlaşırlar. Onlar iddia edirlər ki, insan maddi həyatın rəngarəngliyindən uzqlaşdıqca Allaha yaxınlaşır.

Bu gözün, bu könlün əlindən aman,
Bu göz gördüyünü qəlbə hopdurur.
Ey kaş ki, bir xəncər ola poladdan,
Çalam gözə, biləm qəlb azad durur.

İSLAM TƏRKİ-DÜNYALIĞA ZİDDİR

Əvvəlki söhbətlərdə qeyd olunmuş kimi, Quran və Əhli-beyt röhbanıyyəti, yəni cəmiyyətdən uzaqlaşmış ibadətə məşğul olmağı rədd edir. “Hədid” surəsinin 27-ci ayəsində Həzrət İsanın (ə) röhbanıyyət yolunu seçmiş ardıcılıqları tənqid olunur: **“Rahibliyi onlara Biz vacib etməmişdik. Lakin onlar Allahın razılığını qazanmalı olduqları halda rahibliyi icad etdilər.”** Ayədən məlum olur ki, tərki-dünyalıq yanlış bir yoldur. Həzrət Peyğəmbər (s) buyurur: “Mənim ümmətimdə röhbanıyyət yoxdur.”¹ Rəvayətə görə Osman adlı birisi oğlunun ölümündən sarsılaraq evi tərk edib məscidə pənah gətirmişdi. Əhvalatı eşidən Peyğəmbər (s) Osmana dedi: “Allah-təala röhbanıyyəti bizə yazmamışdır. Mənim ümmətimin röhbanıyyəti Allah yolunda cihaddır.”²

Bəziləri din alimlərindən gileylənirlər ki, onların tərki-dünya olmadan dünyaya aldanmamaq göstərişi ziddiyyətlidir. Onların fikrincə cəmiyyətə çıxan insan hökmən dünya bər-bəzəyinin təsiri altına düşür. Bəli, nəfsi qorumaq çətin bir işdir. Amma buna baxmayaraq dünyaya qul olmamaq şərti ilə onun nemətlərindən istifadə etmək ən doğru yoldur. Sadəcə, insan dünyaya onu kamilliyə aparacaq körpü kimi baxmalıdır.

HƏZRƏT ƏLİNİN (Ə) DÜNYANI MƏZƏMMƏTİ

Həzrət Əli (ə) “Nəhcül-bəlağə” kitabında dünyanı o qədər məzəmmət edir ki, bu kitabı “dünyanı məzəmmət kitabı” adlandıran olsa təəccüb etməyə dəyməz. Bu kitabda çox az xütbələrdə bu məzəmmətlə rastlaşırıq. Həzrət (ə) buyurur: “Dünya sizin nəzərinizdə “səlm” ağacının qurumuş yarpağından, qoyun qırxarkən yerə düşən zərrədən də kiçik və dəyərsiz olmalıdır.” Başqa bir yerdə buyurur: “Ey Allahın bəndələri, sizə sizi atmış dünyadan uzaqlaşmağı vəsiyyət edirəm.” Elə bu xütbənin davamında oxuyuruq: “Görmürsünüzmü ki, dünya əhli dəyişkən halda gündüzdən gecəyə, gecədən gündüzə çıxırlar? Biri üstündə yas qurmuş ölü, o biri baş sağlığı verilən kəs, digəri giriftarçılıq içində yıxılmış xəstə, bir başqası xəstə yoluxmağa

¹ “Biharul-ənvar”, 70-ci cild.

² “Biharul-ənvar”, 8-ci cild.

gedən şəxs, kimi can verən adam, kimisi ölüm ardınca gəzən dünyagir, bəzisi də Allahın yaddan çıxardığı qafil!”

Bəlkə də, Həzrət (ə) bu mövzu barəsində buyurduğu ən maraqlı kəlam budur: “And olsun Allaha, sizin dünyanız mənim gözümdə cüzam xəstəliyinə tutulmuş insanın əlindəki donuz sümüyü tək alçaqdır!” Cüzam xəstəliyinə tutulmuş insan görmüsünüzmü? Onun sifəti o qədər çirkin olur ki, baxanlarda ikrah doğurur. İndi murdar donuzun ölüsünün sümüyünü əlində tutmuş cüzam xəstəni təsəvvür edin! Belə bir mənzərədə cazibədarlıq varmı? Həzrət (ə) dünyaya belə bir münasibətdə olduğunu bildirir.

HƏZRƏT ƏLİNİN (Ə) BUYURDUQLARININ TƏFSİRİ

Dünya haqqında deyilən bu sözlərdən sonra necə edək ki, Allahın razılığını qazana bilək? Bu suala elə “Nəhcül-bəlağə”nin özündən cavab tapmaq olar.

“Nəhcül-bəlağə”də nəql olunur ki, bir kişi Həzrət Əlinin (ə) hüzurunda dünya haqqında pis danışdı. Bu şəxs özü dünya əhli olduğu halda zahirdə dünyadan şikayətlənirdi. Həzrət Əlinin (ə) bu kişiyyə cavabı çox maraqlıdır. O buyurur: “Həqiqətən, dünya onunla düz danışan üçün düzlük evi, onu düz anlayan üçün əmin-amanlıq yeri, ondan azuqə yığanlar üçün qüvvə mənbəyi, ibrət götürənlər üçün nəsihət sarayıdır. Dünya ilahi mərhəmət qazanılan və qazancı behişt olacaq ibadət və bəndəlik yeri, mələklərin namaz məkanı, ilahi vəhyin nüzul yeri və Allah dostlarının ticarət məkanındır. Dünya insanları özündən uzaqlığa çağırır özünü və əhlinin fəna olacağını xəbər verdiyi halda onu kim qınaya bilər?”

Əgər dünya olmasaydı insanlar hansı savabla behiştə gedərdi? Dünya Allah dostlarının təkamül yeridir. Həzrət buyurur: “Dünya ona baxan insanı agah, onun zinətinə aldananı kor etdi.” Bəli, dünyaya bəsirət gözü ilə baxanlar ondan faydalanır, nəfsinə uyanlar isə zərəərə düşür. Dünyadan dərs almayan insan, çətin ki, kamillik mərtəbəsinə ucala.

DÜNYAYA İKİLİ MÜNASİBƏT

Axirət nemətlərinə qovuşmaq istəyənlər üçün dünya həyatından başqa vasitə yoxdur. Həzrət Peyğəmbər (s) buyurur: “Hər kəs “la ilahə illəllah” desə, behiştə onun üçün bir ağac əkilər.”¹ İnsanı behiştə aparacaq savablar bu dünyada qazanılır. Bu dünyada xeyir iş görməyən insan heç vəchlə behiştə nail ola bilməz. Behiştə almaq üçün sərmayəni yalnız bu dünyada qazanmaq olar. İnsanın dünyadan başqa əkin yeri yoxdur.

Bəli, dünya axirəti qazanmaq vasitəsidir. Hər birimiz axirət azuqəsini məhz dünyada yığmalıyıq. Səhvimiz ondadır ki, bəzən elə bu dünya üçün yaradığımızı zənn edirik. Səhv dünyanı məqsəd bilməkdir.

Dünyanı məqsəd bilmək odur ki, məsələn, insan maşınının şüşəsinə bir ləkə düşən kimi qaçaraq onu təmizləsin. Belə insan unudub ki, maşını nə üçün alıb. Maşın bizi məqsədə çatdırmaq üçün bir vasitədir. Maşına bu sayaq qulluq edən kəs maşının xidmətindən istifadə etmək əvəzinə özü ona xidmətçi olub.

Dünya belədir. İnsan dünyadan istifadə edib öz ilahi məqsədinə çatmalıdır. Əlbəttə ki, bütün diqqətini dünya ləzzətlərinə yönəldən insan axirəti unudacaqdır. Belə dünya həqiqətə çatmaq yolunda kömək yox, maneədir. Həzrət Əli (ə) buyurur: “Dünya qəlbi kor olan üçün son nöqtədir. Belə insan dünyadan uzağı görməz. Görən insanın baxışı isə dünyanı adlayır və bu insan bilir ki, dünyadan sonra həqiqi bir aləm var. Demək, görən kəs ondan nəzərini çəkir, qəlbi kor olan kəs isə aldanır. Görən kəs ondan azuqə götürür, qəlbi kor olan kəs onun üçün azuqə yığır.”

Beləcə, məzəmmət olunan dünya yox, dünyaya yanlış baxışdır. Dünya Allahın məxluqudur və ən gözəl şəkildə yaradılmışdır. “Səcdə” surəsinin 7-ci ayəsində oxuyuruq: **“O, yaratdığı hər şeyi gözəl yaratmışdır.”**

Dünya pis deyil. Onu pis edən ona qarşı olan yanlış münasibətdir. Qurani-kərim və “Nəhcül-bəlağə”də dünya ona görə məzəmmət olunur ki, o, aldadıcı və müvəqqəti olduğu halda insanlar ona

¹ “Biharul-ənvar”, 8-ci cild.

aldanırlar. İlahi kəlamlar dünyanı məzəmmət etməklə insanları qəflətdən oyatmaq istəyir. Gördüyünə meyl salan insan Allahın və Onun övliyalarının buyurdularından nəticə çıxarmalı, öz mənəviyyatını gücləndirməlidir.

Dünyanı məzəmmət edən sözlərdən insanların səhv nəticə çıxarmaması üçün Allah-təala buyurur: **“De ki, Allahın öz bəndələri üçün yaratdığı zinəti və təmiz ruziləri kim haram etmişdir? Bunlar dünyada iman gətirənlər üçündür.”**¹; **“Ey iman gətirənlər, sizə verdiyimiz ruzilərin təmizindən yeyin.”**² İnsan dünya ləzzətlərinə meyl etdiyi üçün onu dünyaya qarşı təşviq edən ayələr çəkindirən ayələrdən azdır.

DİNİ TƏLİMLƏR İNKİŞAFA MANEƏDİRMİ?

İslam dininin dünya ilə əlaqədar buyurduqları haqqında bir çox yanlış fikirlər mövcuddur. Bəzən iddia olunur ki, İslam iqtisadi inkişafa müxalifdir. Hətta özünü ziyalı adlandıran bəzi müsəlmanların da bu fikrə dəstək verməsi təəssüf doğurur. Guya İslam dininə üz tutan millətlər iqtisadi cəhətdən tənəzzül edir. Onların fikrincə, “dünya oyuncaqdır” deyən din dünyəvi tərəqqidən geri qalır. Onlar din haqqında dərin məlumata malik olmayan insanları “ya din, ya da inkişaf” seçimi qarşısında qoyurlar. Guya, dindar insan çalışqanlıq və zəhmətdən uzaq bir varlıqdır.

Bu suallar və qınaqlar İslam dinindən xəbərsizlikdən doğur. Bu din haqqında müəyyən qədər məlumatı olanlar gözəl bilirlər ki, İslam bəşəriyyəti zülmətdən nura dəvət edir. İslam dini dünyagirliyi, dünyaya qul olmağı pisləyir. Heç bir ayə və hədis iqtisadi inkişafı qadağan etmir.

Əmirəl-möminin Əli (ə) İslam dininin ən qabaqcıl nümayəndələrindəndir. Bəşər tarixində onun qədər siyasi, ictimai, iqtisadi və hərbi fəaliyyətə malik ikinci bir şəxs məlum deyil. İran, Ərəbistan, Misir, Yəmə, İraq və Suriya bu ilahi şəxsiyyətin hakimiyyəti altında olmuşdur. Belə geniş əraziyə malik dövləti idarə etməklə yanaşı özü şəxsən müharibələrdə iştirak etmiş,

¹ “Əraf” surəsi, ayə: 32.

² “Bəqərə” surəsi, ayə: 172.

ölkənin iqtisadi dirçəlişində alın təri axıtmışdır. Həzrət Əlinin (ə) öz əlləri ilə ərsəyə gətirdiyi xurma bağları, öz əlləri ilə qazdığı saysız quyular əfsanə yox, həqiqətdir. Nə o Həzrət, nə də onun məsum övladları zəhmətdən çəkinməmiş və kimsəni çəkəndirməmişlər. Əli (ə) o şəxsdir ki, gündüzlər günəşin yandırıcı istisi altında külüng çalar, gecələr öz əlinin bəhrəsini aclara paylayardı. O, yalnız və yalnız dünyaya qul olmamağı tapşırırdı. İslam dini ifrat və təfriti qəbul etməyib, öz ardıcıllarını orta həddi gözləməyə çağırır. Bu baxış dünyaya münasibətdə də özünü bürüzə verir: nə dünyaya qul ol, nə də onu tərəkət!

Həzrət Əli (ə) buyurur: *“Ey dünya! Mənə üz tutub, mənə tamah salmışsan? Get, başqalarını aldat.”* Amma unutmayaq ki, bu sözləri buyuran şəxs qızmar günəş altında quyudan su çəkib saldığı bağları suvarardı. Bu həmin Əlidir ki, gecələr fəqirlərə əl tutar, döyüslərdə ön cərgədə dayanardı. Harada yazılıb ki, Əli (ə) gecə-gündüz səcdəyə qapılıb ibadətdən ayrılmayıb!

Bir daha qeyd edək ki, ən gözəl surətdə yaradılmış dünya məzəmmətə layiq deyil və məzəmmət olunan dünyaya əsir olmaqdır. İslam dini tərki-dünyalıqı pisləyir və haram buyurur. Bəşəriyyəti İslam dini qədər elmə, zəhmətə, paklığa, quruculuğa çağıran ikinci bir din yoxdur. Sadəcə olaraq, İslam dünyaya məqsəd yox, vasitə kimi baxır.

İslam dini dünyaya əsir olmamaqdan ötrü insanı nəfs-əmmarə ilə mübarizəyə çağırır. İsrəfçılıqdan çəkinmək, doymamış süfrədən durmaq, barmaqla göstərilən libaslar geyməmək İslamın dünyaya ifrat məhəbbətin qarşısını alan tə’limlərindəndir. Ağılsız dünya sevgisini boğub aradan aparmaqdan ötrü çətinliklə əldə etdiyini, sevdiyini şeyləri bağışlamaq çox faydalıdır. “Ali-İmran” surəsinin 92-ci ayəsində buyurulur: **“Sevdiklərinizdən ehsan etməyincə xeyir əmələ (savaba) çatmayacaqsınız.”** Əlbəttə ki, sevdiyini bağışlamaq çətinidir. Amma bunu bacaran insan dünyanın qandallarından azad olur.

Gəlin, dünyaya könül verməyək. Ona məqsəd yox, vasitə kimi baxaq. Əgər ona vasitə kimi baxsaq, dünyadan daha çox faydalanarıq. Əlbəttə ki, bu sözlərə əməl etmək çətinidir. Zöhd, qənaət və sair bu kimi göstərişlərin məqsədi insanı aldanışdan qurtarmaqdır. İnsanı dünya nemətlərinə həvəsləndirməyə ehtiyac

yoxdur. Onsuz da o, bu ləzzətlərə meyllidir. Əsas məsələ insanın diqqətini dünyanın müvəqqətiliyi və axirətin əbədiliyinə yönəltməkdir.

QƏRBDƏ İQTİSADI İNKİŞAFIN SƏBƏBİ

Dini iqtisadi inkişafa əngəl bilənlərin nəzərinə digər bir mühüm nöqtəni çatdırmaq lazım gəlir. Bir çox qərb alimləri Avropanın XVI–XVII əsrlərindən başlayaraq iqtisadi dirçəlişinin səbəbini protestanlıq əxlaqından görürlər. Protestanlıq üç məsihi məzhəbindən biridir. Bünövrəsi XVI əsrdə qoyulmuş bu məzhəb öz ardıcılarını pərhizkarlığa və dünyaya bağlanmamağa çağırır. Məşhur alman alimi Maks Veber “Protestant əxlaqı və kapitalizm ruhu” kitabında iddia edir ki, qərb cəmiyyətindəki iqtisadi inkişaf protestanlıq məzhəbindən doğmuşdur. O, yalnız protestant məzhəbli Avropa ölkələrinin əsaslı inkişafını öz müddəasına sübut gətirir. Onun nəzərinə, insanları dünyapərəstlikdən və israfçılıqdan çəkindirən bu məzhəb həqiqi inkişaf üçün şərait yaratmışdır. Bu məzhəbin ardıcılları qənaətcil olur və kapital toplamağa çalışırlar. Bu kiçik kapitallar hansısa mərhələdə bankların və böyük müəssisələrin yaranmasına səbəb olur.

Biz Maks Veberin dedikləri ilə tam şərik olmasaq da, onun haqqında danışmaqla nəzərinizə çatdırmaq istəyirik ki, hətta dini etiqađı olmayanlar da qənaəti iqtisadi inkişaf üçün amil bilirlər. Demək, qənaət etməyi bacaran millətlərin iqtisadi qüdrətə çatmasında təəccüblü bir şey yoxdur. Digər bir tərəfdən, fikri–zikri dünya ləzzətləri dalınca qaçmaq olan insanlar öz israfçılıqları ilə bütün cəmiyyət üçün problem yaradırlar. Əyyaşların təbirincə “yaxşı kef etmək üçün” böyük pullara ehtiyac var. Böyük pullar isə, adətən, oğurluq, rüşvət, sələmçilik, bir sözlə, cinayət yolu ilə ələ gəlir. Varlı bir əyyaş il ərzində ölkənin milli gəlirinə bərabər pulu eyş–işrətə xərcləməkdə çətinlik çəkmir. Əgər qərbin inkişafı əxlaqi inkişaf olsaydı SPİD və qorxulu zöhrəvi xəstəliklər həmin ölkələri bürüməzdi. Demək, əxlaqsızlığa və onun acı nəticələrinə külli miqdarda pul xərcləyən iqtisadiyyatın əxlaq və qənaətlə heç bir əlaqəsi ola bilməz.

Dini göstərişlərə əməl edən insanları dünya və axirət səadəti gözləyir. Pərhizkarlığı, qənaəti, zöhdü, təqvanı tənbellik kimi başa

düşmək olmaz. İnsanları kamillik zirvəsinə səsləyən bir din heç vəchlə tənbəlliyə səs verə bilməz. İslam pərhişkarlığa, qənaətə, Allaha təvəkkül etməyə çağırır, tənbəlliyə yox. Bir-birinə zidd olan bu iki məsələni qatışdırmaq insanların nöqsanıdır. İnsanların nöqsanlı qavrayışı səbəbindən inkişafa çağıran dəvətlər geriliyə çağırış kimi yozulub.

İslamın şüarı budur: **“Allah heç vaxt kafirlərə möminlərin əleyhinə olan bir yol göstərməz.”**¹ Bu göstəriş hazırkı dövrdə elm və sənət sahələrində qüvvədədir. “Munafiqun” surəsinin 8–ci ayəsində buyrulur: “İzzət, Allaha, Onun rəsuluna və möminlərə məxsusdur”. Bu gün iqtisadi cəhətdən geri qalmış müsəlmanları əziz hesab etmək olarmı? Yuxarıdakı iki ayədən belə nəticə çıxarmaq olar ki, müsəlmanlar gecə-gündüz çalışıb kafirlərə möhtaclıqdan qurtardıqdan sonra izzətə çata bilərlər. Əgər bir şəxs bu iki ayəni həyata keçirmək üçün elm və iqtisadiyyatda bir addım irəli atarsa bu iş həmin şəxs üçün ibadət hesab olunur. “Biharul-ənvar”da belə bir rəvayət nəql olunur: “İbadət on hissədir və onun doqquz hissəsi halal ruzi kəsb etməkdir”. Bu cür tə’limləri olan dini tənbəlliyə çağırışda ittiham etmək olarmı? İslam ailəsinin ehtiyaclarını ödəmək üçün zəhmət çəkib tər tökən insanı alqışlayır. Problem dində yox, bizim qavrayışımızdadır. İslamı düzgün anlayıb onun göstərişlərinə əməl edən insanı yalnız səadət gözləyir.

¹ “Nisa” surəsi, ayə: 141.

ON YEDDİNCİ DƏRS

TƏKAMÜL YOLUNDA İMAN VƏ SALEH ƏMƏLİN ROLU

ÖTƏN MÖVZULARA BİR BAXIŞ

Yada salaq ki, əsas mövzumuz nəfsin tərbiyəsidir. “Tərbiyə” kimi tərcümə etdiyimiz “təzkiyə” sözünü dəqiq tərcümə etmək çətindir. Amma ümumi şəkildə deyə bilərik ki, bu söz “çiçəklənmə”, “ucalma”, “paklanma”, “inkişaf” mənalarını daşıyır. Qurani-kərimdə bu sözün antonimi, yəni əksi kimi “tədsiyə” kəlməsi işlədilir. Bu kəlmə ilə “Şəms” surəsinin 9-10-cu ayələrində rastlaşırıq: **“Öz nəfsini təmizləyən (təzkiyə edən) kəs mütləq nicat tapmış, onu korlayıb-batıran (tədsiyə edən) isə mütləq ziyana uğrayacaqdır.”** Ayədən belə məlum olur ki, insan öz nəfsini kamilləşdirə bildiyi kimi, onu süquta da uğrada bilər. Bu iki yoldan birini seçmək insanın öz ixtiyarındadır. Yəni kamillik iradə və istəkdən asılı olan bir işdir. Kamal insanın əsasını təşkil edən ruha aid olan bir xüsusiyyətdir. Ruhdan fərqli olaraq cism nə qədər inkişaf etsə də bir gün insanın ixtiyarından çıxacaqdır. “Nəhl” surəsinin 70-ci ayəsində oxuyuruq: **“Allah sizi yaratmış və bir zaman ruhunuzu alacaqdır. Sizdən bir qisminiz ömrün lap rəzil çağına çatdırılar ki, bildiklərindən heç bir şeyi xatırlamaz”.** “Yasin” surəsinin 68-ci ayəsində oxuyuruq: **“Hər kəsə uzun ömür versək, nəhayət, onun xilqətini tərsinə çevirərik”.** Bəli, insan cismi təbiətin bu cür qanunlarına tabedir. Amma ruhun inkişafı insanın öz ixtiyarındadır və bu hərəkət ömrün son anınadək davam edir.

Ruh və cism arasındakı başqa bir fərq fiziki inkişafın kəmiyyət, ruhi inkişafın bir növ keyfiyyətlə bağlı olmasıdır. İslam maarifi nəzərindən ruhi inkişafın ölçüsü Allaha yaxınlıqladır. Ruh kamilləşdikcə Allaha yaxınlaşır. Allahdan uzaqlaşma isə süqut əlamətidir. “Ələq” surəsinin 19-cu ayəsində oxuyuruq: **“Yox, Ona (Yolunu azana) itaət etmə, səcdə qıl və Allaha yaxınlaş”.** Hətta müşriklər də bütlərə ibadət edərkən Allaha yaxınlaşmaq məqsədi güdürlər.

Allaha yaxınlaşma yolunda son məqam “Allahın yaxınlığıdır”. Fironun arvadı Asiya belə dua edir: **“Ey Rəbbim, behiştə öz yanında mənim üçün bir ev qərar ver”**.¹ Qurani-kərim nəfsi mütməinnə barəsində buyurur: **“Ey mütməinnə (arxayın) nəfs, dön Rəbbinə - sən ondan, O da səndən razı olan halda. Bəndələrimin zümrəsinə daxil ol. Cənnətimə varid ol”**.²

İnsanı Allaha yaxınlaşdıran saleh əməldir. Allahın razılığı məhz ondadır. Qurani-kərimə əsasən saleh əməl Allaha yaxınlaşma məqsədi ilə görülmüş xeyir əməldir. Bu əməl insana ilahilik bəxş edir və onun kamal dərəcəsini yüksəldir. İslam dinində bu əməl ibadət adlanır. Burada ibadət deyildikdə təkəcə namaz, oruc və həcc nəzərdə tutulmur. Allahın razılığını qazanmaq məqsədi ilə görülmüş hər bir xeyir iş ibadətdir. **“Cin və insanları yalnız ibadətdən ötrü xəلق etdik”**.³ Yəni insan bütün əməllərində Allahın razılığını düşünməlidir.

Demək, yaranışda məqsəd Allaha yaxınlıq və Allaha yaxınlaşmaqda maneə isə qəflətdir. Qafil o insandır ki, haradan gəldiyini, harada olduğunu və haraya gedəcəyini düşünmür. Allah, axirət və doğru yoldan xəbərsiz olanlar bəzən heyvandan da alçaq mərtəbəyə enirlər.

Təkamül yolunda ilk addım qəflətdən qurtulmaqdır. Dünya ləzzətləri qarşısında diz çökmüş insan üçün belə bir qurtuluş qeyrimümkündür. Heyvanlıq mərtəbəsində çıxmaq üçün insan qəflət səddini aşmalıdır.

Qəflətin ziddi diqqətdir. “Diqqət” Qurani-kərimdə “zıkr” adlandırılmışdır. “Zıkr” diqqəti Allaha yönəltməyə deyilir. Qeyd edildi ki, zıkr iki növdür: dil zikri və qəlb zikri. Həqiqi zıkr qəlb zikridir və dil zikri qəlb zikrinə çatmaq üçün bir yoldur. Ayə və rəvayətlərdən məlum oldu ki, dil zikrini bir dəfəlik atıb, yalnız qəlb zikrinə məşğul olmaq düzgün yol deyil.

İnsan hansı yolla diqqətli ola bilər? Zıkr nədir? Bu suallara “Ali-İmran” surəsinin 190-191-ci ayələri cavab verir: “Həqiqətən, göylərin və yerin yaradılmasında, gecə-gündüzün bir-birini əvəz

¹ “Təhrim” surəsi ayə: 11.

² “Fəcr” surəsi, ayə: 27-30.

³ “Zariyat” surəsi ayə: 56.

etməsində ağıl sahibləri üçün qəti mütləq dəlillər vardır. Onlar ayaq üstündə olanda, oturanda, böyrü üstə uzananda Allaha zikr edər, yerin yaradılması barədə düşünər və deyirlər: ey Rəbbimiz, Sən bunları boş yerə yaratmamısan!”

MÜNASİBƏTLƏR

İnsan qəflətdən qurtulub doğru yolu tanıdıqdan sonra məqsədə çatmaq üçün müəyyən işlər görməlidir. Bəs insan Allaha yaxınlaşmaq üçün nə etməlidir? Bu suala cavab verməzdən əvvəl insanın fəaliyyət istiqamətləri, başqa sözlə, münasibətdə olduğu şeylər müəyyənləşdirilməlidir. İnsan əsasən üç istiqamətdə fəaliyyət göstərməlidir:

1. İnsanın şəxsi və yalnız özünə aid olan vəzifələri. Gördüyümüz işlərin bir qismi yalnız özümüza aiddir. Məsələn, yemək, içmək və bu kimi başqa işlərin özümüzədən başqa kimsəyə aidiyyəti yoxdur.

2. İnsanın Allah qarşısındakı vəzifəsi. İnsan müəyyən işləri yalnız Allahın razılığı üçün yerinə yetirir. Məsələn, namaz yalnız Allaha aiddir.

3. İnsanın cəmiyyət qarşısındakı vəzifəsi. Onun ailə, yaxınlar, dostlar, bir sözlə cəmiyyətlə saxladığı münasibətlər ümumi fəaliyyətin üçüncü istiqamətini təşkil edir. İnsan nəinki başqa insanlar, hətta heyvanlar və təbiət qarşısında da müəyyən vəzifələr daşıyır.

ALLAHA YAXINLIĞIN ƏSASI İMAN VƏ SALEH ƏMƏLDİR

Kamillik və səadətə çatmaq üçün iman və saleh əməl əsas şərtlərdəndir. Qurani-kərimdə bu iki xüsusiyyət adətən paralel zikr olunur. “Bəqərə” surəsinin 25-ci ayəsində buyrulur: “İman gətirən və saleh əməllər edən kəslərə müjdə ver ki, onlar üçün altından arxlar axan bağlar var”. “Nisa” surəsinin 124-cü ayəsində oxuyuruq: **“Mömin halda saleh əməl edən kişilər və qadınlar cənnətə daxil olurlar”**. Başqa bir ayədə buyrulur: **“İman gətirib saleh işlər görənlərin xoş halına!”**¹ “Kəhf” surəsinin 30-cu ayəsində oxuyuruq: **“İman gətirib saleh əməl edənlər bilsinlər ki, biz yaxşı işlər görənlərin əcrini zay etmərik”**. “Ənbiya”

¹ “Rəd” surəsi ayə: 29.

surəsinin 94–cü ayəsində isə belə buyurulur: **“Hər kəs mömin olaraq saleh əməllər etsə onun əməli zay olmayacaq”**.

Bu ayələrdən məlum olur ki, insan iman və saleh əməl üçün ciddi cəhd göstərməlidir.

İMAN VƏ ELMİN ƏLAQƏSİ

İman nədir və Allaha iman gətirmək nə deməkdir?

İlk əvvəl belə nəzərə çarpır ki, iman “inam” deməkdir və elm yolu ilə əldə edilir. İnsan Allahın varlığını dərk edərsə, bu, Allaha imandır. İman Allahın varlığını təsdiq etməkdən ibarətdir. Elə bu səbəbdən də bəziləri imanı elmlə bərabər bilməzlər.

Amma Qurani-kərimə müraciət etdikdə məlum olur ki, bu baxış yanlışdır. Quran elm və imanı bərabər bilmir. Bir şeyin varlığını bilmək hələ ona iman gətirmək demək deyil. “Nəml” surəsinin 14–cü ayəsində buyurulur: “Ürəkdən əmin olduqları halda zülm və təkəbbür səbəbindən inkar etdilər”. Ayədə bildiklərini inkar edənlərə işarə olunur. Firon tərəfdarları Allahın varlığını və Musanın (ə) peyğəmbərliyini bildikləri halda bu həqiqətləri inkar edirdilər. Həzrət Musa (ə) Firona müraciətlə buyurur: **“Sözsüz ki, sən bilirsen ki, bu dəlilləri göylərin və yerin Rəbbindən başqası nazil etməmişdir”**.¹ Bu həqiqətlərə yəqinliyi olan Fironun imanı varmı? O, nəinki iman gətirməmişdi, hətta küfr edirdi: **“Ey qövmin böyükləri, mən sizin üçün özümdən başqa tanrı tanımıram”**.²

Beləliklə, “elm varsa, iman var” demək olmaz. Amma imanın yaranması üçün hökmən elm və agahlığa ehtiyac var. İnsan tanımadığı bir şeyə iman gətirə bilməz. Son dövrlər müsəlman ziyalılar arasında belə bir fikir var ki, elm olan yerdə iman mümkün deyil və iman yalnız cəhalətdən doğru! Məsihi alimlər arasında mövcud olan nəzəriyyə nisbətən yumşaqdır. Onların fikircə, insan bilib anlamadığı şeyə iman gətirə bilər. Məsihilər arasında belə bir şüar da var: “İman gətir ki, anlayasan”. Əlbəttə ki, bunlar yanlış fikirlərdir “elm varsa iman var əks təqdirdə yox” kimi fikirlər həqiqətdən uzaqdır.

¹ “İsra” surəsi ayə: 102.

² “Qəsəs” surəsi ayə: 38.

İSTƏK VƏ İRADƏNİN ROLU

İman elmdən əlavə insanın istək və iradəsindən asılı olan xüsusiyyətdir. İnsan bəzən istəmədən elm qazana bilir. Amma istək olmayan yerdə imandan danışmağa dəyməz. İnsan təsadüfən elmi bir söhbəti eşitməklə bilik əldə edir. Amma iman belə deyil. “Nisa” surəsinin 170–ci ayəsində buyrulur: **“Ey insanlar! Peyğəmbər Rəbbiniz tərəfindən haqqı gətirdi. İman gətirsəniz, bu sizin üçün daha yaxşıdır”**. Əgər iman məcburi bir iş olsaydı Qurani–kərim insanı imana dəvət etməzdi.

İnsanın imana münasibətdə malik olduğu ixtiyar insanın qəlbinə aiddir və ona tərif vermək çətindir. Ümumiyyətlə, ruhun hallarına tərif vermək asan iş deyil. Məsələn, qəlbın eşq adlı bir halı var. Hamı bilir ki, eşq nədir. Amma ona nöqsansız tərif verə bilmirik.

İman o zaman qəlbə peyda olur ki, insan müəyyən həqiqətə ehtiyacları olduğunu anlayır və ona yaxınlaşmaq qərarına gəlir. Bir həqiqəti bilib ona münasibətdə vəzifə hiss etmiriksə bu, iman yox, sadəcə, elmdir.

Məsələn, siqaretə vərdişkar olanlar onun nə qədər zərərli olduğunu bilirlər. Siqaret çəkdiyi üçün müxtəlif xəstəliklərdən əziyyət çəkənlər göz qabağındadır. Demək, əksəriyyət bilir ki, siqaret insan orqanizmi üçün təhlükəlidir. Amma bütün bu biliklərdən məlumatlı olan insan yenə də müxtəlif bəhanələr gətirərək adəti üzrə siqaret çəkir. O, bir növ öz bildiyinin ziddinə hərəkət edir. Dini etiqada əsasən bu hal küfr adlanır. Küfrün ən yüksək dərəcəsi odur ki, Allahın varlığını elmi cəhətdən bilən insan onun qarşısında vəzifədən boyun qaçırmaq üçün bildiyini inkar edir. “Küfr” sözünün lüğət mənası “örtmək”dir. İnsan o zaman kafir adlanır ki, həqiqəti ört-bastır edir. Allahı inkar edən kafir anlayır ki, Allaha iman gətirərsə müəyyən şərtlərə əməl etməlidir. Bu şərtlər isə ona ağır gəlir. “Qiyamət” surəsinin 3-6-cı ayələrində oxuyuruq: **“Məgər insan elə güman edir ki, onun sümüklərini bir yerə yığa bilmərik? Bəli, biz onun barmaqlarının bəndlərini düzməyə qadirik. Amma o, bütün ömrü boyu günah etmək istəyir və qiyamət gününün nə vaxt olacağını soruşur?”**

Görəsən qiyamət gününü inkar edənlərin bir dəlili varmı? Əgər yoxdursa, nə üçün bu böyük həqiqəti inkar edirlər?! Səbəbi

aydındır: o, azad olmaq, yaxşıya pisə məhəl qoymadan istədiyini etmək, çərçivədə olmamaq istəyir. Amma insanın istədiyi mütləq azadlıq həm imana ziddir, həm də imkansızdır. İmanlı insan Allahın qoyduğu hədləri gözləməli və Onun razılığından ləzzət almalıdır. Məsələn, yaşlı və zəif baba nəvəsini dalına mindirib dizi üstə at kimi yeriir. Bu iş onun üçün əziyyət olsa da nəvəsinin razılığından sevinc duyur. Zəif də olsa bu misaldan aydın olur ki, insan üçün başqasının razılığı o qədər şirin ola bilər ki, bu yolda min bir əzaba qatlaşar. Mömin insan Allahın razılığını nəfsinin razılığından üstün tutur.

Bir sözlə, iman odur ki, insan bildikdən sonra onun şərtlərinə əməl etsin. Demək, iman bilmək və bildiyinin tələblərinə uyğun olaraq ona əməl etməkdir. Ən azı, bəzi şərtlərə əməl edilməlidir. Amma bildiyinə əməl etməmək küfr halına uyğun gəlir. **“Qəlbləri əmin olduğu halda inkar etdilər”**.¹

¹ “Nəhl” surəsi ayə: 14.

ON SƏKKİZİNCİ DƏRS

İMANIN ÜNVANI VƏ MƏRTƏBƏLƏRİ

ÖTƏN MÖVZULARA BİR BAXIŞ

Ayə və rəvayətlərdən məlum oldu ki, insanın süqutunun əsl səbəbi qəflət, onun ziddi isə diqqətdir ki, insanı xoşbəxtliyə aparır. Qeyd edildi ki, söhbət hansısa qeyri–zəruri mövzudan yox, dinin əsasını təşkil edən tövhid, nübüvvət və məaddan xəbərsizlikdən gədir. İnsanın diqqət mərkəzində olmalı məsələlərin ən mühümü budur ki, varlıq aləmi müstəqildir, yoxsa öz yaradıcısından asılı vəziyyətdədir? Bu suala doğru cavab tapan insan üçün bir çox qaranlıq məsələlər öz-özünə işıqlanır. Mərhum Əllamə Təbatəbai və digər böyük alimlərin fikirincə bütün biliklər tövhiddən qaynaqlanır. Yaradıcı haqqında düşünən insan hökmən bir Allahu qəbul edir.

Əgər qəbul etsək ki, varlıq aləmi müstəqil deyil, onun başqa bir müstəqil zətdən asılılığını qəbul etməyə məcburuq. Belə bir zat, yəni başlanğıc bütün nöqsanlardan uzaq və sonsuz kamala sahib olmalıdır. Başlanğıcı qəbul edən insan bu zatın sifətlərini tanımağa çalışmalıdır. Yaradıcının sifətlərini tanımaq mərhələsində rastlaşdığımız sifətlərdən biri hikmətdir. Allahın hikmət sahibi olması sübut edir ki, varlıq aləmi əbəs yerə yaradılmamışdır. Demək, insanın da yaranışı mənə kəsb edir. Əgər yaradılış mənasız deyilsə insan öz yaranış məqsədini müəyyənləşdirməlidir. Amma insan yalnız ağılna istinad etməklə bu suala cavab tapa bilməz. Ona görə də Allah–təala vəhy yolu ilə insanı istiqamətləndirir. Bu arıdıçılıqla tövhid bəhsindən nübüvvət bəhsinə keçirik.

Allahın digər bir sifəti ədl, yəni Allahın ədalət sahibi olmasıdır. Məhz bu ədalət səbəbindən möminlə kafirə, yaxşı ilə pisə fərq qoyulmalıdır. Doğru yolu seçənlər mükafata, azğınlıq yolunu seçənlər isə cəzaya çatmalıdırlar. Bu məqamda məad məsələsi ortaya çıxır. Göründüyü kimi, bütün məsələlər tövhiddən qaynaqlanır. Bəli, tövhid həyatın əsl mayasıdır.

Din və İslam Allahu tanımaq, Ona pərəstişdən ibarətdir və pak-pakizə olan “la ilahə illəllah” kəlməsi ilə ifadə olunmuşdur. Allahu

pərəstişə layiq bildikdən sonra belə bir sual yaranır ki, Ona necə pərəstiş etmək lazımdır?

Bu sualın cavabı İslamın göstərişləridir. Bütün bu göstərişlər yalnız pərəstiş yolunu işıqlandırır. “Biharul-ənvarda” belə bir hədis var: “İslam təslim olmaqdır”. (68–ci cild). Bəli, insan pərəstişə layiq yeganə varlıq qarşısında təslim olmalıdır. İnsan çalışaraq elə bir nöqtəyə çatmalıdır ki, bu sözləri deyə bilsin: “**Mən özümü Allaha təslim etdim**”.¹ İnsan elə bir məqama çatmalıdır ki, nəzərləri yalnız varlıq aləminin yaradıcısına dikilsin. Elə bu səbəbdən də Qurani–kərim insanı təslim məqamına çatdıracaq iman və saleh əmələ çağırır. İlk öncə iman və saleh əməlin mahiyyətini araşdırmaq lazım gəlir

MARKSİZM VƏ SİVİL DÜNYASI

Mühüm suallardan biri budur ki, insan nəyə iman gətirməlidir? Belə demək olar ki, hamı imanlıdır, amma baxır nəyə. Müşrkilər də öz bütlərinə iman gətirmişdilər. Öz növbəsində, materialistlər də materiyaya, yəni maddəyə imanlıdılar. Qurani–kərimdə buyrulur: “**İman gətirib saleh işlər görənləri tezliklə behiştə daxil edərik**”.² Görən, nəzərdə hansı iman tutulur? İslamla tanış olanlar üçün aydındır ki, söhbət hansı imandan gedir. Amma dinin ən əsas məsələlərinə şəkk–şübhələrlə yanaşılan bu dövrdə iman haqqında təkrar danışmağımız lazım gəlir.

Bir zaman materialistlik elə dəbə düşmüşdü ki, bu əqidə ziyalılığın zirvəsi hesab olunurdu. Hətta bəzi ruhanilər də təsir altına düşərək marksizmi dəstəkləyirdilər. Şəhid Mütəhhərinə şəhadətə yetirən “Furqan” dəstəsinin başçısı həmin marksist baxışlı ruhani tələbələrdən idi. Bu insanlar Quranı öz bildikləri kimi təfsir edir və “iman” dedikdə “məqsədə imanı” nəzərdə tuturlar. Onların məqsədi isə tam bərabər cəmiyyət qurmaqdır. Onlar marksizmin bəyan etdiyi “təbəqəsiz cəmiyyət” ideyasına əsaslanırdılar. Amma bütün bu fikirlərə dini don geyindirilirdi. Marksizm nəzəriyyəsinin əsas müddəalarından biri ictimai təbəqələrin ləğv olunmasıdır. Bu ideyaya uyan ruhanilər möcud olacaq yeganə təbəqəni tövhidə

¹ “Ali–İmran” surəsi ayə: 20.

² “Nisa” surəsi ayə 57.

bayrağı altında yaşayan cəmiyyət kimi yozurdular. Bəli, Marks və Engelsin vahid sosial təbəqəsinə “İslam tövhid”i donu geyindirilirdi. Onlar imanı məqsədə təkallahlı cəmiyyətinin təşkili, bu cəmiyyəti isə bərabər təbəqəli cəmiyyət kimi tanıtdırırdılar.

Sivil dünyada da marksiz ideyalarına oxşar ideyalar ortaya atılır, iddia olunur və bu ideyalar Qurani-kərimdən götürülmüşdür. Onu “yeni qiraət” adlandırırlar. Belə bir ideya İslam peyğəmbərinin zamanında da olmuşdur. Amma o zaman bu əqidə “rəy əsasında təfsir” adlandırılırdı. Bu ideyanın tərəfdarları iman dedikdə insanın öz hakimiyyət, tale və azadlığına imanını nəzərdə tuturlar. Əslində Quranda pislənən sifətlər Quranın adından yaxşı kimi təqdim olunur. “Casiyə” surəsinin 23-cü ayəsində buyrulur: **“Həvə-həvəsini özünə tanrı edən və Allahın bilərəkdən yoldan çıxartdığını, qulağını və qəlbini möhürlədiyi və gözünə pərdə çəkdiyi kimsəni gördünmü? İndi Allahdan başqa onu kim hidayət edər?”** Aydın olur ki, nəfsə itaət azgınlıqdır. Halbuki, “yeni qiraətçilər” nəfs istəklərindən və bu istəklərə hörmətlə yanaşılmasından danışırlar.

QURAN AYƏLƏRİNDƏ İMAN MƏSƏLƏSİ

Həqiqi imanın ünvanını öyrənməyən insan gec-tez səhvə düşər olacaqdır. Həqiqi imanı tanımaq üçün Quran ayələrinə müraciət edək. “Bəqərə” surəsinin 177-ci ayəsində buyrulur: **“Yaxşılıq təkcə üzünüzü gün çıxana və ya günbatana çevirməklə deyil. Yaxşı əməl odur ki, insan Allaha, axirət gününə, mələklərə, kitab və peyğəmbərlərə inanıb olanından Allah yolunda sərf etsin”**. Ayədən aydın görünür ki, insan hansı həqiqətlərə iman gətirməlidir. Amma iman üçün sadalanmış ünvanları bir adla da ifadə etmək olar: Allaha bütün sifətləri ilə birgə iman! Bəli, bütün İslam bilikləri tövhiddən qaynaqlanır. Bütün imanların ruhu Allaha imandır. Digər həqiqətlərə iman Allaha iman əsərləridir. Əlbəttə ki, Allaha iman gətirmiş insan Onun sifətlərinə də iman gətirməlidir. Bu sifətlərdən biri hikmətdir və Allahın hikməti peyğəmbərlərin göndərilməsini zəruri edir. Beləcə Allaha iman ardınca peyğəmbərə iman gəlir. Peyğəmbərlərə iman onların Allah tərəfindən gətirdiyi kitablara iman doğurur. Bu məqamda

mələklərə də iman gətirmək lazım gəlir. Bu sadalananların nəticəsi olaraq məad və qiyamət gününə iman gətirmək vacib olur.

Öz mühakiməsində ədalətə əsaslanan istənilən bir şəxs heç vaxt inkar etməz ki, Qurani-kərim iman dedikdə Allah, onun sifətləri və şərtlərinə imanı nəzərdə tutur. Quranda mövzudan asılı olaraq insan üçün müxtəlif ünvanlar göstərilir ki, bütün bu ünvanlar tövhidd ətrafında cəmlənir. Nümunə olaraq bir neçə ayə göstərək:

“Peyğəmbər Rəbbi tərəfindən ona nazil edilənə iman gətirdi və bütün möminlər Allaha, mələklərə, kitablara və peyğəmbərlərə iman gətirdilər”.¹ **“Allaha və axirət gününə iman gətirib saleh əməllər edənlər üçün heç bir qorxu yoxdur”.**² **“Allah və Onun rəsuluna iman gətirin”.**³ **“Bizim ayələrimizə iman gətirənlərə de ki, salam olsun sizə”.**⁴ **“Allaha, Onun rəsuluna və göndərdiyimiz nura iman gətirin”.**⁵

İMANLA ELMİN FƏRQLƏRİ

Əvvəlki söhbətlərdən aydın oldu ki, iman insanın istək və iradəsindən asılıdır. Məhz bu cəhətə görə də iman elmdən fərqlənir. Qeyd edildi ki, elm iman üçün bir şərtidir. Amma “elm varsa, iman da var” demək olmaz. Firon haqqında danışan ayələrdən məlum oldu ki, bəzən insan varlığına əmin olduğu şeyi də inkar edə bilər.⁶

Demək, iman elmdən əlavə istək və iradə ilə də bağlıdır. İnsan elm yolu ilə əldə etdiyi həqiqəti qəlb vasitəsi ilə istəməlidir. Bu istək yoxdursa qəbul olunmuş həqiqətə münasibətdə inkar, küfr mövqei labüddür. İnsan bilməməzlik üzündən də inkar edə bilər. Bu küfrün aşağı dərəcəsidir. Amma küfrün ən yuxarı dərəcəsi insanın öz bildiyini inkar etməsidir.

İnsan Allahı Allah, peyğəmbəri peyğəmbər bilməklə xoşbəxt olmur. Yalnız bu həqiqətlərə qəlbən bağlanmış insan lazımi şərtləri yerinə yetirərək xoşbəxt ola bilər. Yalnız bildiyinə əməl edən insan

¹ “Bəqərə” surəsi, ayə: 285.

² “Maidə” surəsi, ayə: 69.

³ “Əraf” surəsi, ayə: 158.

⁴ “Ənam” surəsi, ayə: 54.

⁵ “Təğabun” surəsi, ayə: 8.

⁶ “Nəml” surəsi, ayə: 14.

iman qazanır. Hətta bir neçə əməli bilərəkdən inkar etmək küfr hesab olunur. Qurani-kərimdə bu barədə buyrulur: **“Allaha və onun peyğəmbərlərinə kafir olanlar onlar arasında ayrılıq salmaq üçün dedilər: biz bəzisinə inanırıq və bəzisini inkar edirik”**.¹ “Bəqərə” surəsinin 85-ci ayəsində buyrulur: **“Siz kitabın bir hissəsinə iman gətirib o biri hissəsinə inkarını edirsiniz? Bu cür iş görənlərin cəzası dünyada rüsvayçılıq, qiyamət günündə isə ağır əzabdır”**. Ayələrdən məlum olur ki, peyğəmbər buyuruqlarının birini qəbul edib digərini inkar edənlər əsil kafirlərdir. Əgər bütün hökümlər Allah tərəfindən göndərilibsə insan hansı əsasla bir hökmü qəbul, digərini inkar edə bilər. Allahın hökmünü öz xətalı ağılı ilə ölçən insan Allaha yox, öz nəfsinə pərəstiş edir. Qurani-kərimi qüsurlu hesab edən insan həqiqi kafirdir. Bu cür küfrün batini küfrdür, zahiri isə İslamla pərdələnmişdir. Zahirən müsəlmanlığa əməl edib batində həmin əməllərə inanmayan insan cəhənnəm əhlidir. Dildə şəhadət kəlmələrini deyən insan zahirən müsəlman olur. Amma bu həqiqi müsəlmanlıq deyil. Əslində münafiq hesab edilən bu insanlar peyğəmbər dövründə də var idi və Həzrət Peyğəmbər (s) onlarla başqa müsəlmanlar kimi rəftar edirdi. Hər halda açıq kafirlə gizli kafirə zahirən eyni münasibət göstərmək olmaz.

İMANIN MƏRTƏBƏLƏRİ

İman mövzusunda diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri onun mərtəbələridir. İmanın müxtəlif dərəcələri vardır. “Mömin” adlandırılan insanların iman dərəcələri bir-birindən fərqlənir. Bəzi ayələrə nəzər salaq:

“Möminlər yalnız o şəxslərdir ki, Allahı yada saldıqda ürəkləri titrəyər, Allahın ayələri onlara oxunduqda imanları artar və öz Rəbblərinə təvəkkül edərlər”.²; **“Möminlərin imanlarının üstünə iman artırmaq üçün onların qəlblərinə arxayınlıq nazil edən Odur”**.³; **“Camaat onlara deyəndə ki, “sizə qarşı bir yerə yığışmışlar, onlardan qorxun”, onların**

¹ “Nisa” surəsi, ayə: 150.

² “Ənfal” surəsi, ayə: 2.

³ “Fəth” surəsi, ayə: 4.

imanları artırıldı”.¹ “Möminlər müşrik dəstələrini gördükdə dedilər: “Bu, Allah və Onun rəsulunun bizə verdiyi vəddir. Allah və Onun rəsulu düz demişlər”. Bu, yalnız onların iman və təslimçiliklərini artırdı”.²

Bu ayələrlə tanış olduqdan sonra heç bir şübhə qalmır ki, imanın dərəcələri var və bu dərəcələr artıb–azala bilər. Bəzi rəvayətlərdə bu dərəcələr haqqında danışılmışdır. İmam Sadiq (ə) buyurur: *“İmanın on dərəcəsi var. Səlmən onuncu, Əbuzər doqquzuncu və Miqdad səkkizinci iman dərəcəsidirlər”*.³ Digər bir rəvayətdə buyurulur: *“Allah-təala imanı yeddi paya bölüb: yaxşılıq, düzgünlük, yəqinlik, razılıq, vəfadarlıq, elm və dözümlük. Sonra onu xalq arasında bölüb. Kiminə bir, kiminə iki və ya daha çox pay düşüb ... Bir pay imana malik olan şəxsə iki pay imanı olan şəxsin yükünü yükləməyin ... Onlar bu yükü daşıya bilməz”*.⁴ Sonsuzluğa uzanmış şüanı sonsuz parçalara ayırmaq mümkün olduğu kimi imanın da dərəcələrini sonsuzluğadək artırmaq olar. Əgər iman on dərəcəyə bölünübsə hər bir dərəcənin özünü də dərəcələrə ayırmaq olar.

İMANIN MƏRTƏBƏLƏRİNDƏN ÖTRÜ ME'YAR

İmanın nə dərəcədə olduğunu müəyyən etmək üçün insanların əməlinə diqqət yetirmək lazımdır. Ən yüksək iman mərtəbəsinə çatmaq üçün istisnasız olaraq bütün dini göstərişlərə əməl etmək lazımdır. Əməl azaldıqca iman dərəcəsi də azalır. Amma hətta bir dini göstərişi qəlbən qəbul etməyən şəxs kafirdir. Yalnız bütün dini göstərişləri qəlbən qəbul edib bu göstərişlərə əməl etmək fikirində olan insan imanın birinci pilləsinə qədəm qoyur. Qəlbən qəbul etdiyi buyuruqlara qismən əməl edən insan öz əməlinə uyğun iman mərtəbəsində yer tutur. Diqqət edin, söhbət qismən qəbul etməkdən yox, qismən əməl etməkdən gedir. Yəni hansısa bir ilahi göstərişi qəlbən qəbul etməyən insanda iman axtarmağa dəyməz. Allahı qəbul edən insan Onun qarşısında tam təslim olur. Allah qarşısında

¹ “Ali-İmran” surəsi, ayə: 173.

² “Əhzab” surəsi, ayə: 22.

³ “Biharul-ənvar”, 69-cu cild.

⁴ “Biharul-ənvar”, 69-cu cild.

qismən təslimçilik məqbul deyil. Amma bütün dini buyuruqları qəlbən qəbul etmiş insan bu buyuruqlara qismən əməl edirsə, o, kafir yox, günahkar mömin sayılır. Kafirin nöqsanı inamında, günahkarın nöqsanı isə əməlindədir. Günahkar şəxs kafir şəxsdən fərqli olaraq bütün həqiqətləri qəbul edir, sadəcə, nəfsin vəsvəşləri ucbatından əmələ münasibətdə süstlük göstərir.

Nöqsansız inam və nöqsansız əməl sahibləri “məsum”, yəni günahsız adlanır. İslam dini yalnız on dörd nəfəri məsum hesab edir. On dörd məsum dedikdə Həzrət Peyğəmbər (s), qızı Fatimə (s) və on iki imam nəzərdə tutulur. Sözsüz ki, bu on dörd nəfərdən başqa da günahsız adamlar ola bilər. Məsələn Xanım Zeynəb (ə), Həzrət Əbülfəzl Əbbas (ə) kimi ilahi şəxsiyyətləri günahkar hesab etmək olmaz. On dörd məsumu digərlərindən fərqləndirən isə onların günahsızlığına zəmin durulmasıdır. Bu on dörd nəfərin günahsızlığına etiqad şiə məzhəbində əsas şərtlərdəndir. Amma başqalarını günahsız qəbul etmək şərt deyil.

İMANIN ALİ MƏRTƏBƏLƏRİNDƏN NÜMUNƏLƏR

Mərhum Seyyid Mürtəza və Mərhum Seyyid Rəzi böyük şiə alimlərindəndir. Bu iki qardaş mərhum Şeyx Müfidin şagirdləri olmuşlar. Bir gün Şeyx Müfid yuxuda görür ki, Həzrət Fatimə (s) imam Həsən və imam Hüseyinin əlindən tutub Şeyx Müfidin yanına gətirir və buyurur: “Ya Şeyx, bu uşaqlara fiqh öyrət”. Şeyx bu yuxunun təsirində ikən sübh tezdən bir qadın iki uşaq gətirib Həzrət Zəhranın (ə) sözlərini təkrar edir: “Ya Şeyx, bu uşaqlara fiqh öyrət”. Bu uşaqlar həmin Seyyid Mürtəza və Seyyid Rəzi idi. Şeyx Müfid öz yuxusunu bu uşaqlara yozur.

Bir gün bu iki böyük şəxsiyyət ikilikdə namaz qılmalı olurlar. Fiqhə əsasən cəmiyyət namazında daha təqvalı və pəhrizkar şəxs pişnamaz dayanmalıdır. Seyyid Mürtəza və Seyyid Rəzi hər ikisi bu hökümlə tanış idilər. Seyyid Mürtəza deyir: “Buyurun, heç bir günaha yol verməmiş insan pişnamaz durarsa daha yaxşıdır”. Seyyid Rəzi belə cavab verir: “Siz buyurun, fikrindən günah keçməmiş insan pişnamaz durarsa daha yaxşı olar”.

Ayətullah Behcət buyurur: “Nəcəfdə təhsil aldığımız zaman Qacar nəslindən olan bir nəfərlə tanış idim. O, bir vaxt İranın İraqda konsulu vəzifəsində çalışmışdı. Bu pak insan konsulluğ işini

bitirdikdən sonra Nəcəf şəhərində həzrət Əlinin (ə) məqbərəsi yaxınlığında məskunlaşmışdı. Bu cüssəli, vüqarlı yerişə malik insanın daim təvazö ilə aşağı əyilmiş başı sanki, o pəhləvan cüssədən deyildi. Bu şəxs ehtizar halında, can verərkən belə deyirdi: “Pərvərdigara, özün bilirsən ki, yetkinliyə çatdığım gündən indiyədək bilərəkdən günah etməmişəm. Amma etiraf edirəm ki, hüzurunda əlim boşdur. Əgər mənə rəhm etməsən, heç bir mükafata haqqım yoxdur. Rəhm et mənə, ya Rəbb!”

Əqli və fəlsəfi baxımdan adi bir insanın kamilliyə çatması, imanını qoruyub günaha yol verməməsi mümkündür. Amma, əlbəttə ki, böyük əksəriyyətin imanı zəifdir. İnsan yıxılır, durur, bir gün müti, bir gün isə asi olur. İnsanın iman mərtəbəsi onun yol verdiyi günahların miqdarı ilə təyin olunur. Hər birimiz çalışmalıyıq ki, Allahın yardımını ilə günahdan uzaqlaşaq.

ON DOQQUZUNCU DƏRS

İMANI GÜCLƏNDİRMƏK YOLLARI (1)

ZAHİRİ İMAN VƏ BATİNİ KÜFR

Qeyd edildi ki, nəfsin tərbiyəsində ilkin mərhələ qəflətdən qurtulmaq və diqqətli olmaqdır. Növbəti mərhələdə insan öz istək və iradəsi ilə iman qazanmağa çalışmalıdır. Deyildi ki, iman məcburi iş deyil və ona çatmaqda insan iradəsinin rolu var.

O da məlum oldu ki, zikr və diqqət halının mərtəbələri olduğu kimi, imanın da mərtəbələri var və biz imanın dərəcələrini sübuta yetirən bəzi ayələrə müraciət etdik.¹

Batini küfrdən qurtulmuş və cəhənnəmdən xilas olmaq üçün imanın ilk mərtəbəsi Allah və Onun sifətlərinə iman gətirməkdir. Bu iman cəm şəkildədir. Yəni Allahı qəbul edib onun bir sifətini inkar etmək, bir peyğəmbəri doğurçu, o birini yalançı bilmək, dini qəbul edib onun hansısa bir hökmünə qarşı çıxmaq iman deyil. Həqiqət tam şəkildə qəbul edilməlidir. Məsələn, bütün dini hökümləri qəbul edib, hicab hökmünü inkar edən insanın 999 hökmü qəbul etməsi faydasızdır. “Nisa” surəsinin 150-151–ci ayələri bu fikri təsdiqlədi.

Demək, imanın ilk mərtəbəsi bütün ilahi göstərişlərin, bütün peyğəmbərlərin, bütün şəriət hökümlərinin istisnasız olaraq, tam şəkildə qəbul etmişdir. Hətta qəlbin bir küncündə hansısa ilahi bir hökmə cüzi etiraz olarsa bu etiraz küfr hesab olunur. Qeyd edildi ki belə bir küfr zahiri İslamla bir araya sığır. Yəni belə bir şəxs öz etirazını gizlədiyi halda cəmiyyətdə müsəlman kimi qəbul olunur. Belələri dünya həyatında müsəlmanlığın imtiyazlarından istifadə etsələr də, axirətdə əzab əhlidirlər.

İmanın mərtəbələri haqqında danışarkən bu da aydın oldu ki, bu mərtəbələr sonsuz saydadır. Adi insanlarla övliyalara, övliyalara Həzrət Əlinin (ə) iman dərəcələri arasında fərq olduqca böyükdür. Həzrət Əli (ə) buyurur: “Əgər (xaliqlə xilqət arasındakı) bütün pərdələr qaldırılsa imanım bir zərrə də artırılmayacaq”. Adi

¹ “Ənfal” surəsi, ayə: 2; “Fəth” surəsi, ayə: 4.

insanların imanı övliyalardan imanı ilə müqayisədə dərya müqabilində bir damla suyu xatırladır.

İman dərəcələri arasındakı fərqlər insanların ibadətində, yol verdikləri günlərdə üzə çıxır. İnsanın ilahi razılığı qazanmaq yolunda göstərdiyi çalışqanlıq onun iman dərəcəsini göstərir.

Dedik ki, insanın elm və biliyi onun imanının göstəricisi deyil. Cəmiyyət fədakar insanlara ehtiyacı olduğu vaxt şahid oluruq ki, bir çox savadsız insanlar Allah yolunda canından keçir. Nə inki şəhidlər, hətta bu şəhidlərin ata-analarının, ailə-övladlarının ruhiyyəsinə qibtə etməmək olmur. Bəli, əsl mömin Allahın razılığını qazanmaq üçün canından belə keçməyə hazırdır.

ZƏİF İMANLI QANE OLMUR

İnsanı heyvandan fərqləndirən xüsusiyyətlərdən biri budur ki, onun istəyi bitib tükənmir. İmam Rahil buyurur ki, insan ilk əvvəl Allahdan bir qarın çörək və altına girmək üçün dam istəyir. Bu istəyə çatdıqdan sonra yavanlıq və abırlı ev fikrinə düşür. Arzular o qədər uzanır ki, insan nəhayətdə yer üzünə hakim olmaq istəyir. Bu məqamda ona yer kürəsini versən də sakitləşən deyil. O, aya çıxıb ulduzlara tamah salacaq. Bu xüsusiyyət bütün insanlarda var. Sonsuz kamilliyə çatmaq istəyi də bu xüsusiyyətin dəliliidir.

Maraqlıdır ki, öz söylərində hədd-hüddə tanımayan insan Allaha yaxınlaşmaqda, mənəviyyatını kamilləşdirməkdə süstlük göstərir. Heç nəyə qane olmayan insan necə olur ki, imanın ən aşağı mərtəbəsi ilə kifayətlənir. Doğrudanmı, insan behiştə ən aşağı məqamı bəs bilir? Bu ziddiyyətin əsl səbəbi insanın ruhunda mövcud olan zəiflik və xəstəlikdir. Zökəm insan dadlı xörəklərdən imtina etdiyi kimi, ruhən sağlam olmayan insan da mənəvi ləzzətlərdən imtina edir. Sağlam insan sonsuzluğa meyillidir və sonsuz kamilliyə biganəlik xəstəlik əlaməti hesab olunmalıdır.

İstənilən hər birimiz əmin olsaq ki, cəhənnəm yox, behiştə düşəcəyik dərhal rahatlaşarıq. Bəli, insan öz behişt məqamını ucaltmaq əvəzində dünya işlərinə məşğul olmağı üstün tutur. Bu münasibət iman zəifliyindən doğur.

Ey Rəbbimiz, bizi sonsuz kamala çatmaq arzusunda olanlardan qərar ver. Mən də övliyalardan çatdığı uca məqama çatmaq istəyirəm. Mənə kömək ol sən bu məqamı biz insanlar üçün

yaratmısan. Biz isə süslük göstəririk. Bizi süslükdən qurtar ya Rəbb!

ELM İMANA YARDIMÇIDIR

İmanı güclənmək yollarından biri elm və biliyin artırılmasıdır. Dedik ki, imanın mərtəbələri var və insan öz imanını artırma bilər. İmanın yaranmasına kömək olan səbəblər gücləndirilərsə, iman da güclənər. Heç nə səbəbsiz yaranmır və iman da yaranma səbəbi var. İnsan heç bir istəyə zəhmətsiz çata bilmir və bu zəhmət istəyin dəyərindən asılıdır. Yəni böyük məqsədlərə çatmaq üçün böyük çətinlikləri adlamaq lazım gəlir. İman isə ən böyük məqsəd, ən dəyərli nemətdir.

İmanı gücləndirmək üçün onun amillərini tanıyıb sadədən mürəkkəbə doğru bu amilləri gücləndirmək lazımdır. Qeyd etmişdik ki, imanın ən azı iki əsas amili var: elm və istək. İman gücləndirmək üçün bu iki amilə diqqət yetirmək lazımdır.

İmanın ilk iki şərtindən biri olan elm və mərifət əldə etmək üçün əsasən iki istiqamətdə fəaliyyət göstərmək olar:

1. Əvvəla, iman gətirdiyimiz həqiqətlərin hər biri üçün yetərli dəlillər toplayıb bu dəlilləri öyrənməliyik. Allahşünaslıq, axirətşünaslıq kimi elmlər iman gücləndirən vasitələrdir. Məhz bu səbəbdən elm və alimə böyük qiymət verilmişdir. Bir daha qeyd edək ki, iman üçün elm mütləq şərt deyil. Çünki bir çox alimləri cəhənnəmə aparıb onların elmi olur. Yalnız o elm faydalıdır ki, insanın mənəvi yüksəlişinə xidmət edir. Elm insanı şübhə burulğanından keçirir və onun əqidəsini sabit edir.

2. İkinci mühüm məsələ insanın əldə etdiyi elm və mərifəti ardıcıl şəkildə xatırlamasıdır. Əgər insan istəyirsə ki, qazandığı elm və mərifətdən bəhrə götürsün onları diri saxlamalıdır. Bir növ “sandiqda saxlanan” elm çətin anlarda insanın əlindən tuta bilmir. İnsan yalnız diqqət mərkəzində saxladığı elmlərdən faydalanır. İnsan “Əllahu əkbər” sözləri haqqında yalnız ilk dəfə eşitdiyi zaman maraqlanıb sonra ömür boyu bu sözü kor-koranə təkrar edərsə yetərinə faydalana bilməz. Amma hər dəfə “Əllahu əkbər” deyərkən Allahın böyüklüyü barədə düşünən insan öz imanını gücləndirir. Gün uzununu namazlarda bu sözlərin deyilməsinin vacib buyurulması insanın təkamülü ilə əlaqədardır.

İnsan zehni daimən dəyişkən haldadır. Zehnin qəbul etdiyi hər bir məlumat özündən əvvəlki məlumatı ikinci plana keçirir. Öz biliklərini təkrar etməyən insan həmin biliklərdən istifadə etmək gücündə deyil. Vacib buyurulmuş beş vaxt namazın fəlsəfəsi də daimi olaraq insana Allahı xatırlatmaqdır. Bir biliyin təkrarı həmin biliyin insan zehmində daha fəal mövqə tutmağına səbəb olur.

“Ali-İmran” surəsinin 191-ci ayəsində insan üçün mümkün olan üç hal zikr olunur. İnsan ya oturur, ya durur, ya da uzanır. Ayədə insanın nəzərinə çatdırılır ki, insan bütün vəziyyətlərdə Allahı zikr etməlidir.

Demək, imanın ilk unsürünü gücləndirmək üçün iki iş görmək lazımdır: yetərli dəlillərə malik olmaq və bu mərifəti diri saxlamaq. Şübhə bazarının gur olduğu dövrümüzdə elmi dəlillərin əhəmiyyəti çox böyükdür. Dünyada insanları dini əqidədən uzaqlaşdırmaq missiyası daşıyan nəhəng təşkilatlar fəaliyyət göstərir. Əqidəsi bünövrəsiz olan savadsız insanlar Allah eləməmiş bu təşkilatların hədəfinə çevrilərsə bir anda imanını itirər. Yetərli dəlillərə malik olanlar üçün isə belə bir təhlükə yoxdur.

İMAN VƏ İRADƏNİN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ VƏ BU YOLLA İMANIN GÜCLƏNDİRİLMƏSİ

İmana mühüm təsir göstərən ikinci amil insanın istək və iradəsidir. İnsan həqiqəti tanıdıqdan sonra bu həqiqət qarşısında təslim olmazsa imana nail ola bilməz. Çox vaxt insan həqiqəti anlasa da onu inkar edir. Demək, imanı gücləndirməkdən ötrü ilk öncə onu qəbul etmək ruhiyyəsini gücləndirmək lazımdır.

Sual oluna bilər ki, insan bildiyi həqiqətə nə üçün boyun əyməməlidir? Çünki həqiqəti qəbul edən insan bir çox istəklərindən əl çəkməlidir. Həm nəfs, həm də həqiqət qarşısında eyni zamanda əyilmək qeyrimümkündür. Elə buna görə də çoxları nəfs istəklərinə üstünlük verir. Həqiqəti ötəri həvəslərə qurban vermək ağılsızlıq olsa da insan bu yolu gedir. Qurani-kərim buna misal olaraq Firon ardıcılarını göstərir.¹ Əgər onlar Həzrət Musanın (ə) dəvətini qəbul edərdilərsə öz zül və sitəmlərindən əl çəkməli olacaqdılar. Onlarınsa belə bir fikri yox idi.

¹ “Nəml” surəsi, ayə: 14.

Həqiqət qarşısında təslim olmaq üçün istək və meyllər qarşısında məhdudsiyyət qoymaq zəruridir. Bu həqiqətə zidd olan istəklərdən isə bir dəfəlik əl çəkmək lazımdır. Körpə uşağın qarşısında günah etməkdən çəkinən insan Allahın hüzurunda olduğunu dərk edərsə günaha necə yol verir? Bunun səbəbi günahdan gələn ləzzətin Allahı unutturmasıdır. Rəvayətlərdə bildirilir ki, bəzi günahlar insandan iman ruhunu alar və onu möminlər cərgəsindən çıxarar. Amma bir müddət sonra insan itaətsizlik halından çıxar və iman ruhu yenidən ona qayıdır.¹ Deyilənlərdən belə məlum olur ki, günahla iman bir araya sığmır. İman dildə “Allah” demək yox, Allah qarşısında təslim olmaqdır. Allahın hüzurunda olduğuna inanan insan ən azı günaha cürət etməməlidir. Qiyamət sorğusuna əmin olan insan günaha yol verə bilməz. Günah edən insan ən azı bu günah müddətində Allahı yadından çıxarır.

İmanın birinci amili olan mərifəti gücləndirmək üçün, qeyd edildi ki, elmlə məşğul olub həqiqəti anlamaq lazımdır. Bildiklərimizi unutmamaq üçün təkrar etməyimiz çox zəruridir. Amma bütün bunlar həqiqətlərin qəlbən qəbulu və təslimçilik üçün müqəddimədir. Əsas çətinlik məhz imanın ikinci amili olan təslimçilik ruhiyyəsini yaratmaqdır. Çoxları Allahın varlığın bilir, amma öz bəndəlik vəzifələrinə əməl etmir. Bilirik ki, namaz vacibdir və Allahın əmridir. Amma namaz qılmağa rəğbətsizik. Qulağımıza Quran sədələri dəysə də bu sədələrdən sevinc duymuruq. Əgər televizorun bir kanalında Quran tilavəti, o birində kinofilm göstərilirsə ikinciyyə üstünlük veririk. Allahı sevən insan necə olur ki belə bir seçim edir? Bəlkə, heç belə bir məhəbbət mövcud deyil? “Zumər” surəsinin 45-ci ayəsində buyrulur: **“Allah bir olaraq xatırladığı zaman axirətə iman gətirməyənlərin qəlbləri sıxılar”**. Bu ayəni diqqətlə təhlil etmək çox mühümdür. Nə üçün bəziləri Allahın adından ləzzət almır, hətta bəziləri bu adı eşidərkən qəzəblənirlər? Diqqət edin, buyrulur ki, bu insanların axirətə inamı yoxdur. Yəni insan Allahı yox, təkəcə axirəti də inkar edə bilər. Demək, nəfsin cilovunu yığıb, onun istədiyini istiqamətdə çapmağağının qarşısı alınmalıdır. Nəfsi cilovlamaq elə də asan iş deyil və bundan ötürü bəzi hazırlıqlara

¹ “Biharul-ənvar” 68-ci cild.

ehtiyac var. Bu işdə sadədən mürəkkəbə doğru hərəkət etmək lazımdır. Nəfsi addım-addım itaətə gətirmək lazımdır. Ona birdən-birə ağır tələblər irəli sürülərsə qısa müddətdən sonra öz üsyankar vəziyyətinə qayıdacaqdır. Nəfsi Allahla ünsiyyət, zikir və Qurana sövq etmək üçün çox incə bir proqram hazırlamaq lazımdır. Ümid edək ki, Allah-təalanın yardımı, Quran və Əhli-beytin göstərişləri vasitəsi ilə belə proqram hazırlayacaq, təkamül yolunda bir addım qabağa gedə biləcəyik. Özünü-tərbiyə günbə-gün Allaha yaxınlaşmaqdan ibarətdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün imanın ikinci ünsürü haqqında ətraflı danışacağıq.

İYİRMİNCİ DƏRS

İMANI GÜCLƏNDİRMƏK YOLLARI (1)

ÖTƏN MÖVZULARA BİR BAXIŞ

İnsan həyatının üç əsas mərhələsi var: Başlanğıc, məad və başlanğıcla məad arasındakı yol. İnsan bilməlidir ki, varlıq aləminin yeganə yaradıcısı var və bu aləm başlanğıcdan sonadək həmin yaradıcının iradəsinə tabedir. Bunu da anlamaq lazımdır ki, insanın həyatı gördüyümüz dünya ilə məhdudlaşmır və ölümdən sonra yenidən dirilmə, qiyamət sorğusu, əbədi axirət var. Nəhayət, insan unutmamalıdır ki, başlanğıcdan məadadək davam edən dünya həyatı üçün Allah–təala din adlı bir proqram göndərmişdir. Qeyd olunmuş üç məsələ birinci məsələdən, yəni tövhiddən qaynaqlanır. Demək, bütün maarifin kökü tövhiddir.

Aydın oldu ki, insaniyyət yuxarıda qeyd olunmuş üç məsələyə diqqət və bunlardan nə dərəcədə qafil olması ilə müəyyən edilir. Bu üç məsələdən qəflətdə olan insan heyvani istəklər ardınca getməklə öz şəxsiyyətinə son qoyacaqdır.¹ “Bəqərə” surəsinin 171-ci ayəsində bu üç məsələ haqqında düşünməyənlər barəsində buyrulur: **“Kafirləri çığır-bağırdan başqa bir şey eşitməyən heyvana bənzər. Onlar kar, lal və kordurlar. Ona görə də dərk etməzlər”**.

Amma bəzi insanlar bu üç məsələyə diqqət yetirərək müəyyən araşdırmalar aparır və tövhid, məad, nübüvvət haqqında məlumatlanırlar. Bu tanışlıqdan sonra iki hal mümkündür. İnsan tanış olduğu həqiqətləri ya qəbul, ya da inkar etməlidir. Birinci hal imana ikinci hal isə küfrə aparır. İkinci hal o demək deyil ki, insan bu həqiqətlərə inanmır. Sadəcə olaraq o, anlayır ki, bu həqiqətləri qəbul edərsə müəyyən nəfs istəklərindən əl çəkməlidir. Firon və onun ardıcılıları əmin olduqları həqiqətləri inkar etdilər və bu inkarın səbəbi həmin həqiqətlərə zidd olan ləzzətləri itirmək qorxusu idi.

¹ “Əraf” surəsi, ayə: 179.

İNSAN İNANDIĞINI İNKAR EDƏ BİLİR

Həzrət Peyğəmbər (s) zamanında bir qurp məsihi Peyğəmbərlə (s) mübahisə üçün Mədinəyə gəldi. Onların öz vətənlərində böyük alimləri olduğundan elə təsəvvür edirdilər ki, həmin alimlərin kölgəsində İslam peyğəmbərinə qalib gələcəklər. Həzrət Peyğəmbər (s) məsihiləri qəbul etdi və onlar Həzrətə (s) məğlub oldular. İslam Peyğəmbərinin məntiqi qarşısında susmağa məcbur olan bu insanlar İslamı qəbul etmədilər. “Ali-İmran” surəsinin 61-ci ayəsində buyrulur: **“(Ya Məhəmməd) Sənə elm gəldikdən sonra onun bərəsində sənənlə mübahisə edən şəxsə de ki, gəlin, oğlanlarımızı və oğlanlarımızı, xanımlarımızı və xanımlarımızı, özümüzü və özünüzü çağırmaq, sonra mübahilə (qarğış) edək və Allahın yalançılara lənət etməsini istəyək”**. Ayənin göstərişi ilə Həzrət Peyğəmbər (s) məsihiləri mübahiləyə çağırırdı. Məsihilər razılaşdı və mübahilə üçün gün təyin olundu. Təyin olunmuş vaxt Həzrət Peyğəmbər (s) Həzrət Əli (ə), Həzrət Fatimə (s), İmam Həsən (ə) və İmam Hüseyin (ə) ilə birlikdə vəd olunmuş yerə gəldilər. Bu beş məsumu kənardan seyr edən məsihi alimləri öz ardıcılılarına dedilər: “Əgər bu insanlarla mübahilə etsəniz yer üzündə bir nəfər də məsihi qalmayacaq!” Bu sözləri yalnız həqiqəti görənlər deyər bilər. Amma həqiqətlə üz-üzə dayanmış məsihilər İslam dinini qəbul etməkdən boyun qaçırdılar. Burada maraqlı bir məqam var. Həzrət Peyğəmbər (s) məsihilərə buyurur: “Mənim peyğəmbərliyim və İslam həqiqəti sizə aşkar olduğu halda boyun qaçırdığınızın səbəbini bilirsinizmi? Siz İslamdan ona görə boyun qaçırsınız ki, məsihilikdə şərab içib donuz əti yeməyə vərdiş etmişsiniz. Bilirsiniz ki, İslamı qəbul etsəniz bu vərdişlərdən əl çəkməli olacaqsınız. Amma şərab və donuz ətinə elə bağlanmışsınız ki, hətta onları itirməmək üçün aşkar həqiqətdən boyun qaçırsınız”.¹ Burada psixoloji bir nöqtəyə işarə olunmuşdur. Bəzən insan həqiqəti ona görə qəbul etmir ki, bu həqiqət onun istəklərinə zidd olur. İnsan bu ləzzətlərdən ayrılmaq üçün hətta bildiyi həqiqəti inkar edir. İnsanın bildiyi həqiqəti də inkar etməsi

¹ “Biharul-ənvar” 35-ci cild.

küfrün ən pis şəklidir və bu hal “cuhud” adlanır. Belə bir küfrə batanın cəzası əbədi əzabdır.¹

QURAN VƏ İMANI GÜCLƏNDİRMƏ AMİLLƏRİ

İnsanın həqiqəti tanıdıqdan sonra ona əməl etməməsi, hətta ilahi göstərişlərə qarşı çıxması onun üçün bir bəladır. Bu imanın zəifliyindən irəli gəlir. Belə insanlar doğru iş görmədiyini anlayır. İnsan ilahi hökmlərin doğruluğunu bilsə də imanını zəif olduğundan öz bildiyinə əməl etmir. Elə bir iman dərəcəsi var ki, bu dərəcəyə çatmış insan günah etmir. Məsumların və övliyaların günahdan uzaqlığının səbəbi məhz güclü imandır. Bəs necə edək ki, imanımızı gücləndirməklə ilahi əmrlərə tabe olaq? Bu suala cavab vermək üçün əvvəlcə Quran ayələrinə müraciət edəcək, sonra isə əqli araşdırmalar aparacağıq.

BİRİNCİ HAL

“Ali-İmran” surəsinin 173-cü ayəsində buyurulur: **“Onlara deyəndə ki, sizə qarşı cəm olublar, onlardan qorxun, bu söz onların imanını artırdı və dedi: Allah sizə yetər, O necə də gözəl vəkildir”**. “Əhzab” surəsinin 22-ci ayəsində oxuyuruq: **“Möminlər müşriklərin ordu birləşmələrini gördükdə dedilər: Bu, Allahın və Onun rəsulunun verdiyi vəddir, Allah və Onun rəsulu düz demişlər. Bu, təkcə onların imanlarını və itaətlərini artırdı”**. Bu ayə Əhzab döyüşü barəsində nazil olub. İslamın zühurundan sonra düşmənlər bu dini məhv etmək üçün bütün vasitələrdən istifadə edirdilər. Onların ən böyük fitnələrindən biri Əhzab döyüşünə rəvac vermələri oldu. Bu döyüşdə müşriklər, bütperəstlər, yəhudilər, məsihilər, münafıqlar, bir sözlə bütün müxalif qüvvələr İslama qarşı bir araya gəlmişdilər. Onlar güclü hərbi hazırlıqdan əlavə, müsəlmanlara psixi təsir göstərməkdən ötrü müəyyən planlar da hazırlamışdılar. Onlar müsəlmanlarda ruh düşgünlüyü yaratmaq üçün şayiə yaymışdılar ki, bu dəfə düşmən qoşunu olduqca güclüdür və müsəlmanlar heç şübhəsiz məğlub olacaq. Bu üsuldən bu günkü dünyamızda daha ustalıqla və elmi şəkildə istifadə olunur. Hətta bu sahədə doktorluq adı alanlar da

¹ “Nəml” surəsi, ayə: 14.

var. Nə isə ... Düşmənlərin şayiəsi ağızdan-ağıza dolandı, hay düşdü ki, tezliklə peyğəmbər öldürüləcək və İslam məhv olacaq. Bu şayiə zəif imanlı insanları asanlıqla süstləşdirdi. Amma elə möminlər də var idi ki, dağ tək əzəmətli dayanmışdılar. Hamı onlara düşmənin üstünlüyündən danışsa da, onlar həvəsdən düşmür, əksinə, daha da imanlı olurdular. Bu döyüşün nəticəsi haqqında “Ali-İmran” surəsinin 174-cü ayəsində belə buyrulur: **“Sonra da Allahın nemətləri və lütfü sayəsində özlərinə heç bir əziyyət toxunmadan döyüş meydanından geri qayıtdılar və Allahın razılığını qazanmış oldular. Allah, həqiqətən, böyük mərhəmət sahibidir”**.

Bu cür fitnələrlə yaşadığımız dövrdə də tez-tez rastlaşırıq. İlahi dəyərlər uğrunda mübarizəyə qalxmış millətləri düşmənin gücü ilə qorxudurlar. Təbliğət maşınları gecə-gündüz işləyir, azadlıqsevərləri həvəsdən salacaq şayiələr uydururlar. Bu psixoloji mübarizədə Allahı qüdrətli tanıyıb Ona sığınanlar qalib çıxırlar.

Hər halda, Qurani-kərim Əhzab səhnələrini təsvir etməklə möminləri imana çağırır. Ayələr düşmənlə üz-üzə dayanmış və psixoloji hücumlara məruz qalmış müsəlmanlara ruh yüksəkliyi verir. Sözsüz ki, belə bir ruh yüksəkliyinə yalnız möhkəm iman sayəsində çatmaq olar.

İKİNCİ HAL

“Fəth” surəsinin 4-cü ayəsini xatırlayaq: **“Möminlərin imanlarının üstünə iman artırmaq üçün onların qəlblərinə arxayınlıq nazil edən Odur”**. Bu ayəyə əsasən Allah-təala doğru imana malik olanların qəlblərinə aramlıq verməklə onların imanını daha da artırır. Artırılmış iman “səkinə” adlanır. Sevimli rəhbər öz sözlərinin birində səkinə məqamı haqqında maraqlı açıqlamalar vermişdir. “Səkinə” sözünün lüğəti mənası “sakitlik” deməkdir. Qurani-kərimdə buyrulur ki, Allah-təala bu halı bəzi həqiqi bəndələrinə əta edir. Allah-təala torpağa yağış nazil etdiyi kimi möminlərin də qəlbinə böyük mənəvi nemət olan bu sakitliyi nazil edər. Bu nemətin necə nazil olması və onun mahiyyəti hamı tərəfindən dərk oluna bilməz. Allah-təala vəd verib ki, Ona tərəf bir addım atana O özü on addım yaxınlaşacaq. “Mühəmməd” surəsinin 17-ci ayəsində buyrulur: **“Allah hidayətə olunanların**

hidayətini artırır və onlara təqva əta edər". Deyilənlər azğınlıq yolunu seçənlərə də aiddir. "Tövbə" surəsinin 125-ci ayəsində oxuyuruq: **"Qəlbində xəstəlik olanlara gəldikdə isə (hər bir surə) onların alçaqlığının üstünə alçaqlıq gətirər"**. Bəli, elə insanlar var ki, Quran onları nəinki hidayət etmir, hətta azğınlıqlarını artırır. Allah-təala zəlalət yolunu seçənlərin süqutunu labüd etmişdir. "Səff" surəsinin 5-ci ayəsində buyrulur: **"Haqqdan döndükləri üzündən Allah da onların qəlblərini döndərdi. Allah itaətsiz qövmü hidayət etməz"**. Unutmayaq ki, Allahın lütfündən kənarda qalmış insanı kimsə doğru yola yönəldə bilməz: **"Allahın azdırdığına hidayət yoxdur."**¹ Əlbəttə ki, bu məhrumiyətin səbəbkarı yalnız insanın özüdür. "İsra" surəsinin 18-19-cu ayələrində oxuyuruq: **"Hər kəs fani dünyanı istəsə, orada olan istənilən ne'məti dilədiyimiz şəxsə verərik, sonra da onu cəhənnəmə göndərərik... Hər kəs mömin olub axirəti istəsə onun üçün və səy göstərsə, bilsin ki, öz zəhmətinin əvəzinə alacaqdır."** Demək, Allah-təala hər iki dəstənin istəyinə yardım göstərir. Behişt istəyən behiştə, cəhənnəm istəyən isə cəhənnəmə qovuşdurulur.

Deyildi ki, Allah "səkinə" halını nazil etməklə bəzi möminlərin qəlbində imanı gücləndirir. Əlbəttə ki, bu təsadüfi deyil və möminlərdən asılı olan bir işdir. "Səkinə" halına o insanlar layiq görülür ki, öz imanlarında sədaqətlidirlər. Bu insanlar iman gətirdikdən sonra bütün varlıqları ilə dinə xidmət edirlər. Onların bu sədaqətinin əvəzi bütün insanların düçar olduğu iztirab və nigarançılıqdan amanda qalmalarıdır. Onlar zərrə qədər də olsun qorxu və tərəddüd duymadan Allah yolunda canlarında keçir. Allahın yardımını olmadan belə bir ruhiyyə əldə etmək qeyri-mümkündür.

ÜÇÜNCÜ HAL

"Ənfal" surəsinin 2-ci ayəsində oxuyuruq: **"Möminlər yalnız o şəxslərdir ki, Allahı xatırladıqları zaman ürəkləri titrəyər, Allahın ayələri oxunduqda imanları artar və öz Rəbblərinə təvəkkül edərlər"**. Allahı yad edərkən qəlb nə üçün titrəməlidir?

¹ "Zumər" surəsi, ayə: 23.

Məgər Allah qorxuludurmu? Xeyr, Allah qorxulu deyil. İnsan Allahdan yox öz günahlarından qorxur. Günahkar insan Allahı xatırlayarkən öz itaətsizliklərini yadına salıb həyəcan keçirir. Böyük imana malik şəxslər isə Allahın adı çəkilərkən Onun əzəmətindən rıqqətə gəlirlər. İnsan böyük bir şəxsiyyətin qarşısında dayanarkən özünü itirir, dili topuq vurur. Bu həyəcanı doğuran həmin şəxsin əzəmətidir. Yəni həmin şəxs tərəfindən heç bir qorxu olmasa da Onun əzəməti qarşısında sakit dayanmaq olmur. Əgər insan insanın qabağında bu cür həyəcanlanırsa, Allahın qarşısında necə sakit dayana bilər? Əgər bu həyəcanı duymuruqsa, demək, imanımız zəifdir.

Qurani-kərimdə həqiqi iman və həqiqi möminin bir çox xüsusiyyətləri sadalanır. Bu xüsusiyyətlərdən biri odur ki, Allahın ayələrini eşidərkən onların imanı artır. Möminlərin digər bir xüsusiyyəti Allaha təvəkkül etmələridir. Bütün bunlardan məlum olur ki, imanı gücləndirən amillərdən biri Quran ayələrini dinləməkdir. Əlbəttə ki, bu ayələr həqiqət qarşısında təslim olmuş insanlara müsbət təsir göstərir.

İMANI GÜCLƏNDİRMƏ AMİLLƏRİNİN ƏLAQƏSİ

Əvvəlki mövzuda sadalanmış halların bir–biri ilə əlaqəsi varmı? Düşmənlərin hücumları qarşısında yaranan böhran, “səkinə” halı və Quranı dinləmək arasında hansı bağlılıq var? Bu suallara cavab tapmaq üçün iman məfhumunu anlamaq lazım gəlir. İmanın nə olduğunu bilsək, onu gücləndirmə yollarını da tapa bilərik.

Anladığı həqiqətə əməl etmək insanın fitri xüsusiyyətidir. İnsan zülmətə düşdükdə işıq axtarır, soyuq havada isti geyinir, istidə sərinləşdirici vasitələrdən istifadə edir. Ona görə də insanın öz dərk edib başa düşdüyü həqiqətə əməl etməsi təəccüblü deyil. Təəccüblü odur ki, insan bildiyinə əməl etməsin. Təəccüblü odur ki, insan Allahın varlığını bildiyi halda həya edib günahdan çəkinməsin. İnsan bilir ki, onun ibadət və itaətinə Allahın heç bir ehtiyacı yoxdur. Bütün ilahi göstərişlərin məhz özü üçün xeyirli olduğunu bilən insan yenə də itaətsizlik göstərir. Hamı gözəl anlayır ki, Allah yalnız insan üçün zərərli işləri qadağan edir. Amma yenə də zərərə gedirik.

Bütün bu müşküllərin həlli üçün yeganə yol insanın öz imanına qarşı diqqətli olmasıdır. İmana göstərilən diqqət onun təsirini daha da gücləndirir. Deyilənlərə aydınlıq gətirmək üçün bir neçə misal çəkək:

Xəstə insanın ağrıları, adətən, gecələr şiddətlənir. Əslində isə gündüzlər diqqəti müxtəlif işlərə cəlb olunan insan həmin ağrıları müəyyən qədər unudur. Demək, dəyişən ağrı yox, ağrıya yetirilən diqqətdir. Gecələr insanın diqqəti ətraf mühətdən kəsildiyindən bütün diqqət ağrılara yönəlir və o, bu ağrıları daha çox hiss edir.

İnsanın sevinci də belədir. Diqqəti müxtəlif işlərə cəlb olunmuş insan sevinci də o qədər dərindən hiss etmir. İnsan bir nemətə nə qədər diqqət yetirərsə, bu nemətdən bir o qədər də sevinc duyar. Qorxu da belədir. İnsan qorxdığı şey haqqında nə qədər çox düşünərsə, bir o qədər də çox qorxar.

Demək, insan Allah, onun sifətləri, elmi, hikməti, qüdrəti, mərhəməti haqqında nə qədər çox düşünərsə, imanı da bir o qədər güclənər. İnsanın diqqətini bu həqiqətlərə cəlb edən bütün şeylər imanı gücləndirir. Quran ayələri Allahın kəlamıdır. Ona görə də bu ayələri eşidən insan Allahı yada salır, Onun haqqında düşünür, nəticədə imanı artır.¹ Sözə diqqət söz sahibinə diqqətdir. Allahın kəlamına diqqət Allaha diqqətdir. Əlbəttə, bu o zaman baş verir ki, insan özü üçün uyğun şəraiti yaratsın. İtaətsizliyə vərdiş vermiş insana Quran kəlamının heç bir təsiri yoxdur.² Kar insanla üzbəüz danışsan da səni eşitməz. Ona yalnız işarə ilə nə isə başa salmaq olar. Amma bu kar şəxs arxasını sənə çevirsə, nə qədər qışqırsan, atılıb–düşsən faydası yoxdur. Bəli, Quran ayələrinə arxa çevirib, onu eşitmək istəməyənlər də var. Belə insanlara ayələrin heç bir təsiri yoxdur. Bəlkə də, bu ayələr həmin insanların əzabını ağırlaşdırır. “İsra” surəsinin 82-ci ayəsində buyrulur: **“Biz Quranda möminlər üçün şəfa və mərhəmət olan ayələr nazil edirik. O, zülmkarların isə yalnız ziyanını artırır”**. “Fətir” surəsinin 42-ci ayəsində oxuyuruq: **“Var gücləri ilə Allaha and içdilər ki, əgər onlara bir xəbərdarlıq edən gəlsə, ümmətlərin içində ən doğru yolda olanlardan olacaqlar. Onlara**

¹ “Ənfal” surəsi, ayə: 2.

² “Nəml” surəsi, ayə: 80.

xəbərdarlıq edən gəldikdə isə bu, onların ancaq nifrətlərini artırdı”. Onlar Quran ayələrini eşidərkən böyük bir xətdədən qaçmış kimi qaçirlar. Onlar ayələri eşidərkən bu ayələrə istehza edirlər. “Muddəssir” surəsinin 31-ci ayəsində buyurulur: **“Biz cəhənnəm gözətçilərini təkcə mələklərdən qərar vermişik. Onların sayını yalnız kafirlərin imtahana çəkilməsi üçün qərar verdik ki, özlərinə kitab verilənlər yəqin etsinlər, iman gətirənlərin imanı daha da çoxalsın, kitab verilənlər və möminlər şəkk-şübhəyə düşməsinlər, qəlblərində xəstəlik olan kafirlər desinlər ki, Allah bu məsəl ilə nə demək istəmişdir?”** Gözətçi mələklərin sayının on doqquz nəfər olduğu bildirilir. Əvvəlki ilahi kitablarda da cəhənnəm mələklərinin sayı on doqquz nəfər göstərilmişdir. Həmin kitablardan xəbərdar olanlar Quranı oxuyarkən mələklərin sayından anlayırlar ki, Quran da Allah tərəfindən göndərilmiş kitablardandır. Nəticədə, Quran və peyğəmbərə iman artır. Amma bu söhbəti eşidən kafirlər və müşriklər istehza edərək deyirlər ki, onların sayını iyirmi etmək olmazdımı?!

Demək, iman artırmaqdan ötrü qeyd olunan səbəblər hər bir insanın Allaha olan diqqətini artırır. Diqqət artdıqda isə insan Allahı daha çox dərk edir və Ona olan imanı artır. Bir daha qeyd edək ki, bu amillər yalnız Allah qarşısında təslim olanlar üçün təsirlidir. Unutmayaq ki, Allah ona tərəf bir addım atanlara on addım yaxınlaşmaqla cavab verir. **“Xeyir iş görənə on qat artıq əvəz veriləcək.”**¹

Ümid edirik ki, imanın şərtlərinə əməl etməklə günbəgün Allaha daha çox yaxınlaşacağıq. Əlbəttə ki, Allahın yardımını ilə!

¹ “Ənam” surəsi, ayə: 160.

İYİRMİ BİRİNCİ DƏRS

İMAN VƏ ƏMƏLİN RABİTƏSİ

ÖTƏN MÖVZULARA BİR BAXIŞ

Ayə və hədislərdən məlum oldu ki, insan üçün yeganə səadət yolu Allaha, itaət iman və saleh əməldir. İmanın mərtəbələri var və o, dəyişgəndir. İmanın güclü və ya zəif olması əməldə üzə çıxır. Dini vəzifələrinə əməl edib, saleh işlər görənlərin imanı da güclüdür. Güclü imana malik insanlar günahdan çəkinir, hətta şübhəli işlərə də yol vermirlər.

Demək, insanı təkamülə aparan, onu həqiqi insan edən, onun insanlıq mərtəbəsini ucaldan yalnız imandır. İman nə qədər kamil olarsa kamillik də bir o qədər yuxarı olar. İnsanı süquta yetirən iş küfrdür. Küfrün də mərtəbələri var. O da əməldə zahir olur. Bəzi insanlar cəhənnəmin dərin qatlarına quyusuna salınacaq qədər küfrə batırlar.¹ İnsan imanla küfrün arasında da ola bilər. O, dayandığı nöqtədən bir addım irəli atarsa mömin, bir addım geri atarsa kafir olar. Peyğəmbər və övliaların işi özləri ilə yanaşı başqalarını da iman yolunda irəli aparmaqdır. Peyğəmbər yolunu seçənlər öz imanlarını artırmaqla insani kamilliklərini artırmaq fikrində olanlardır. Bu kamilliyə Allaha yaxınlaşmaqla nail olmaq mümkündür.

Bəs imanı necə gücləndirmək olar? İmanın aşağı mərtəbəsində dayanmaq ona görə qorxuludur ki, insan bu nöqtədən çox asanlıqla küfr mərtəbəsinə enə bilər. Çünki imanın aşağı mərtəbəsi küfr sərhəddinin lap yaxınlığındadır. İmanın yuxarı mərtəbəsi isə belə deyil. Bütün dünya yuxarı mərtəbədə durmuş insana hücum etsə, onun məqamını iynə ucu qədər dəyişə bilməz. Həzrət Əli (ə) imanın ən ali mərtəbəsi haqqında belə buyurur: “Əgər bütün pərdələr qaldırılsa, mənim yəqinliyim zərrə qədər də artırmaz”.² Əlbəttə, belə bir ali mərtəbəyə az adamlar ucala bilər. Əgər

¹ “Nisa” surəsi, ayə: 145.

² “Biharul-ənvar” 69-cu cild.

peyğəmbər göstərən yolla getsək, bu yol bizi həmin zirvəyə aparar. Amma o zirvəyə nə qədər yaxınlaşmaq öz iradəmizdən asılıdır.

İMANI GÜCLƏNDİRMƏNİN İKİ AMİLİ

Bəs iman zirvəsinə yaxınlaşmaq üçün nə etməliyik? Qeyd etdik ki, iman iki amildən yaranır. Elm və istək. Yəni Allahı tanıyıb, Onun göstərişlərinə əməl edən insan iman qazanır. Demək, imanı gücləndirmək üçün bu iki amili gücləndirmək lazımdır. İnsan çalışmalıdır ki, öz elmini artırmaqla Allahı, Onun sifət və fəllərini daha dərindən tanısin. Əlbəttə ki, peyğəmbər və məsum imamları tanımaq da Allahı tanımanın davamıdır. İnsan bir övliyadan kəramət gördükdə onun qəlbi işıqlanır. İmanın nümunəsi ilə qarşılaşan insanın da imanı artır, saleh işlərə meyli çoxalır.

İmanı gücləndirmənin ikinci amili istəyin gücləndirilməsidir. İradə təkcə elm və mərifət yolu ilə yaranmır. İradə qazanmaq üçün ərəblərin “riyazət” adlandırdıqları təkrara ehtiyac var. İnsan öz mənəvi yönümünü gücləndirmək üçün bir sıra təkrarları yerinə yetirməlidir. Vacib namazın beş vaxt təyin olunmasının fəlsəfəsi də budur. Gün uzunluğunu ibadətə təkrar olunması insanın iradəsini gücləndirir. İldə bir ay oruc tutmağın vacib olması müəyyən səbəblərlə bağlıdır. Məsələn, oruc insanın iradəsini gücləndirir. Bütün ibadətlərdəki təkrarlar mənəvi hərəkət iradəsini gücləndirmək üçündür. İnsanın daxilində baş verən tədrici dəyişiklik mənəvi hərəkət hesab olunur. Allaha yaxınlaşmaq qərarına gəlmiş insanın ruhu hərəkətə gəlir. **“Mən, həqiqətən, hənif (müvəhhid) olaraq üzümü göyləri və yeri yaradan kəsə tutmuşam”**.¹ Bəli, insan öz mənəvi dünyasını hərəkətə gətirmək qərarına gələ bilər.

Peyğəmbərlərin gəlişində məqsəd insanlara insanlıq yolunu göstərməkdir. Təkamül yolunu keçmək üçün üzümüzü Allaha tutmalıyıq. Peyğəmbərlər belə nəsihət edir: **“Tam inamla dinə tərəf üz tut. Həmin fitrət ki, Allah insanları bu fitrət əsasında yaratmışdır”**.² Üzünü Allaha tutan insan qədəm-qədəm Ona yaxınlaşır. Həzrət İbrahim (ə) məhz belə hərəkət etdi: **“Mən iklas**

¹ “Ənam” surəsi, ayə: 79.

² “Rum” surəsi, ayə: 30.

və pak qəlblə üzümü o kəsə tutmuşam ki, göyləri və yeri yaratmışdır”.¹ Həzrət Məhəmmədə (s) göstəriş verilir: “(De ki) həqiqətən, mənim namazım, ibadətim, həyatım və ölümüm aləmlərin Rəbbi Allah üçündür”.² Üzü Allaha dayanmış insanın təkə ibadəti yox, bütün hərəkətləri Allah üçündür. Əlbəttə ki, söhbət gördüyümüz üz yox, mənəviyyat üzündən gedir. Belə insanın bütün həyatı təkamüldən ibarətdir.

Amma Allah-təala insanı azad yaratmışdır. Uzun müddət Allaha doğru gedən etmiş insan bir anda öz istək və iradəsinə əsasən öz istiqamətini dəyişə bilər. Bəli, Allaha üz tutmuş insan Ondən çevrilib, şeytana da üz tuta bilər. Təkamül yolundan süquta uğramaq bir anlıq işdir. Buna görə də insan varlıq aləmindəki mövqeyini tanımalı, qarşısında bir-birinə zidd iki yolun mövcudluğunu unutmamalıdır. Belə olsa, insan süquta uğramamaq üçün ehtiyatlı olar.

İmam Sadiq (ə) bir rəvayətdə təqva haqqında belə buyurur: “Çör-çöp, tikan, ilan və əqrəblə dolu bir biyaban təsəvvür et. Əgər qaranlıq bir gecədə bu biyabandan keçəsi olsan necə yeriyərsən? Aydınır ki, çox ehtiyatlı addım atarsan ki, ilan və əqrəbə, tikana ilişməyəsən. Təqva budur!” Bəli təqva odur ki, ilan və əqrəblə dolu dünya həyatında bütün diqqətini toplayıb xətərlərdən sovuşasan.

Demək təkamül yolunda hərəkət etmək üçün hər şeydən əvvəl istiqaməti müəyyənləşdirmək lazımdır. Bu seçimdə azad olan insan ya xeyir, ya da şər yolunu seçməlidir. Yəni insanın qarşısında yalnız iki yol var: Allah yolu və şeytan yolu. Bir yol behiştə və nura, digər yol cəhənnəm və qaranlığa aparır. “Muzzəmmil” surəsinin 19-cu ayəsində oxuyuruq: “**Hər kəs istəsə Allahına doğru yol seçsin**”.

İMAN VƏ SALEH ƏMƏL

Necə olur ki, saleh əməllər imanı gücləndirir? Sədəqə vermək, namaz qılmaq, məzluma arxa durmaqla iman necə artır? Saleh əməl adlandırılan bütün işlərin əsas dəyəri xüsusi ruha malik olmasıdır. Saleh əməl zamanı diqqət Allaha yönəlir demək saleh

¹ “Ənam” surəsi, ayə: 79.

² “Ənam” surəsi, ayə: 162.

əməlin ruhu Allaha diqqətdir və bu diqqət səbəbindən iman güclənir.

Maddi dünyada yaşadığımızdan mənəvi məsələlər haqqında danışarkən maddi məfhumlardan istifadə etməli oluruq. Məsələn, “əliyy” sözünün anlaşılması üçün “böyük” kəlməsindən istifadə edirik. Hansı ki, “əliyy” maddi yox, mənəvi böyüklükdür. Allah haqqında “əliyy” desək də, təsəvvürümüzdə maddi böyüklük canlanır. Təkamül yolu haqqında danışarkən də mənəvi hərəkətləri maddi ölçülərlə təsvir etmək məcburiyyətində qalırıq. “Bəqərə” surəsinin 257-ci ayəsində oxuyuruq: **“Allah möminlərin vəlisidir. Onları qaranlıqdan işığa çıxarır. Kafirlərin dostu isə tağutdur və onları işıqdan qaranlığa sürükləyir”**. Allah-təala insanlara nurdan olan bir aləm təsvir edir. Bəzi insanlar zülmət dünyadan həmin nur aləminə yol tapar, bəziləri isə nur aləmindən zülmət aləminə düşürlər. Zülmət dünyasından nur dünyasına qədəm qoyan insan qaranlıq gecədə işıq görən insan kimidir. O, bu işığı gördükdə ümidi artır və həmin işığa doğru hərəkətə başlayır. İnsan bu işığa yaxınlaşdıqca o böyüyür. Nəhayət insan işığın mənbəyinə çatır.

İşığın hərəkətinə nəzər salsaq görərik ki, işıq öz mənbəyindən uzaqlaşdıqca kiçilib nöqtəyə çevrilir. Nur dünyasına qədəm qoyan insan əvvəlcə bu nöqtəni görür. Nöqtəyə yaxınlaşdıqca o, böyüyür və güclənir. Fəzanın geniş bir hissəsini işıqlandıran günəşi təsəvvür edin. Yerlə günəş arasındakı məsafə 144 milyon km-dir. Günəş on qat artıq məsafəni işıqlandırsa da, hansısa bir nöqtədə bu işıq tükənir. İndi işığı bitib–tükənməyən bir işıq mənbəyi təsəvvür edin. Qurani-kərimdə Allah-təala belə sonsuz nur mənbəyi kimi tanıtdırılır: **“Allah göylərin və yerin nurudur”**.¹ Biz Allahın müqəddəs zatından şüalanan nura doğru hərəkət edərək kamala çatmalıyıq. Arxamızda isə zülmət dəryası dayanıb. Bu dəryaya düşmüş kafirlər nə qədər çırpınsalar da zülmətdən qurtula bilmirlər. Zülmət dalğaları onları qoynuna alıb daha da dərinliyə aparır. “Nur” surəsinin 40-cı ayəsində oxuyuruq: **“(Kafirlərin əməlləri) Dalğalı dəryanın qaranlıqlarına bənzər ki, bir dalğa onu bürüdükdə üsütündən bir dalğa da gələr, onun üsütündə**

¹ “Nur” surəsi, ayə: 35.

də bir bulud durar. Bu qaranlıqların bəzisi bəzisinin üstündədir. Əlini bayıra çıxaran onu görməz. Allahın işıq vermədiyi kəsə işıq yoxdur”. Amma Allahın zülmətdən nura çıxardığı mömin bu nurda irəli gedə bilər. Bu nur sonsuzdur və mömin üçün dayanacaq yoxdur. İnsan heç zaman bu nurun mənbəsinə çata bilmir. Amma bilməliyik ki, bu nur dünyada hiss etdiyimiz nur deyil. Təkamül yolunun başlanğıcındakı nur nöqtəsi imanın ilk mərtəbəyinə, nur mənbəsi isə Allah-təalaya işarədir. Allah bu yolda insana yardımçıdır. İnsan qəlbinə imanın ilk mərtəbəsi daxil olanda artıq o, hidayət olunur: **“Hər kəs Allaha iman gətirsə, Allah onun qəlbinə hidayət edər”**.¹ Bəli, Allah ölü qəlbi iman nuru ilə dirildir. Kafir isə ətrafına zülmətdən çəpər çəkdiyindən belə bir diqqətdən məhrum olur. “Ənam” surəsinin 122-ci ayəsində oxuyuruq: **“Ölü ikən diriltiyimiz və insanlar arasında gözə bilməsi üçün işıq verdiyimiz şəxs qaranlıqda qalıb oradan çıxma bilməyən şəxslə birdirmi?”**

Nur aləmi ilə zülmət aləmi qarşı-qarşıyadır. Nəfs istəkləri və şeytana tabe olan insan nurdan uzaqlaşır zülmətə qərqr olur. Zülmətdən çıxmaq üçün insana iman gərəkdir.² Allah o insanların hidayətini öhdəyə alır ki, onlar iman gətirsinlər. Küfr isə insanı zülmətə qərqr edib Allahdan uzaqlaşdırır.

Nur aləmində irəli getmək üçün saleh əməl lazımdır. Saleh əməl iman ruhu üfürülmüş əməldir və o, imandan doğur. Bu ruh gücləndikcə saleh əməl də güclənir və insanın nuru artır. “Fətir” surəsinin 10-cu ayəsində oxuyuruq: **“Pak söz ona doğru yüksələr, saleh əməl isə onu (insanı) ucaldar”**. Mərhum Əllamə Təbatəbai bu ayənin təfsirində buyurur: “Bu ayə əməlin imana təsirini aydınlaşdırır və məlum olur ki, saleh əməl imanı gücləndirir...” İnsanı Allaha tərəf ucaldan və onu təkamülə sövq edən əslində insanı hərəkətə gətirən iradədir. Ayədə zikr olunan pak söz (“kəlməyi təyyibə”) “la ilahə illəllah”, yəni tövhid kəlməsidir. Tövhidə iman insanı Allaha yaxınlaşdırır. Nə üçün saleh əməl imanı gücləndirir? Çünki saleh əməlin cövhəri imandandır. Bu cövhər Allaha diqqətdən ibarətdir. Əlbəttə ki, bu diqqətin

¹ “Təğabun” surəsi, ayə: 11.

² “Bəqərə” surəsi, ayə: 157.

dərəcələri var. Diqqətin yuxarı dərəcəsində insan Allahdan başqa heç nəyə diqqət yetirmir. Məsum imamların (ə) namazlarında belə bir diqqət vardı. Onlar namaz zamanı yalnız Allahı düşünürdülər. Belə saleh əməl insanı bir anda çox yüksəklərə qaldıra bilər. Namaz ən xeyirli əməldir. Bəli, əgər iki rəkət həqiqi namaz qıla bilsək, ilahi ucalıqları seyr edə bilərik.

GÜNAH İMANIN DÜŞMƏNİDİR

Saleh əməl imanı gücləndirdiyi kimi, günah da öz növbəsində imanı puça çıxarır. İnsan üzünü Allahdan döndərən kimi doğru yoldan çıxır. Hər bir günah insanı imandan bir addım uzaqlaşdırıb küfrə yaxınlaşdırır. Adət şəklini almış günah insanı cəhənnəmə sürükləyir. İnsanı belə bir zəlalətdən yalnız həqiqi tövbə xilas edə bilər. İnsan birdən–birə kafir olmur. Onun tədricən batdığı günahlar küfr üçün şərait yaradır. Tövbə surəsinin 77-ci ayəsində oxuyuruq: **“Allaha verdikləri vədəyə xilaf çıxdıqlarına və yalan danışdıqlarına görə Allah da onların qəlbinə Ona qovuşacaqları günə qədər nifaq saldı”**. Digər bir ayədə buyurulur: **“Sonra da Allahın ayələrini yalan hesab edib onları məsxərəyə qoymaqla pislik edənlərin aqibəti daha da pis oldu”**.¹ Bəli, günahın nəticəsi küfürdür. Günah üstündən günaha yol verən insan nəinki Allahdan üz döndərir, hətta ona qarşı qiyam qaldırır. Süquta uğramaq astanasında olan insan üçün iki rəkət namaz qılmaq dağ tək ağır gəlir. Saatlarla mənasız söhbətlərə, kinofilmlərə həvəslə vaxt sərf edən insan namaz üçün iki dəqiqə vaxt ayıra bilmir. “Bəqərə” surəsinin 45-ci ayəsində oxuyuruq: **“Doğrudan da bu iş (namaz) Allaha itaət edənlərdən başqa həmişə ağır gəlir”**. Bu hal insanın yol verdiyi günahlardan yaranır. Bir çox möminlər məhz günah səbəbindən imanını əldən verir. Zahirən imanlı görünən bir çox günahkarlar Allaha üz tutmağa güc tapmırlar. Bəli, elə insanlar var ki, gündə min dəfə ətrafındakılara boyun əydiyi halda bir dəfə Allaha boyun əyməyi özünə sığışdırmır. Bütün bu hallar günahdan doğur. Elə bilməyək ki, insan üçün ən alçaq mərtəbə Allah adını eşidərkən qəzəblənməkdir. Bundan da alçaq mərtəbə var. Bəzi insanlar o

¹ “Rum” surəsi, ayə: 10.

qədər alçalır ki, hətta Allahı “simvolik bir məfhum” hesab etməkdən belə çəkinmir. Allahı inkar etdiyi halda Quranın gözəlliyindən dəm vuranlar da var. Bu ziddiyyətli fikirləri doğuran həmin insanların yol verdikləri günahlardır. İnsan günaha batdıqca onun qəlbini qaranlıq bürüyür, nəhayət elə bir an çatır ki, qəlbə iman nurundan zərrə qədər də olsun nişanə qalmır. Belə zülmətə düşmüş insanın həqiqəti görməsi qeyrimümkündür.

Pərvərdigara, qəlbimizi iman nuru ilə işıqlandır və bizə günah qaranlığından nicat ver.

İYİRMİ İKİNCİ DƏRS

GÜNAH İNSANI SÜQUTA APARIR

KAFİRİN ƏMƏLİ FAYDASIZDIR

Əvvəlki söhbətlərdə qeyd etdik ki, insan səadətini əsas amili Allaha imandır. Yalnız iman yolu ilə Allahın geniş mərhəməti və əbədi nemətlərə çatmaq olar. Küfr isə insanı əbədi bədbəxtçiliyə aparır. İmanın mərtəbələri çoxdur və hər bir mərtəbəyə çatmaq üçün saleh əməllərə ehtiyac var. İnsanın təkamülü onun öz iman dərəcəsini artırmaqdan ibarətdir. İman və saleh əməl arasında olan münasibət küfr və günah arasında da mövcuddur. Saleh əməl insanı imana, günah isə küfrə yaxınlaşdırır. Bəzən imanlı insan günahlarının səbəbindən o qədər alçalır ki, küfrün bir addımlığında dayanır. Bu məqam imanla küfrün sərhədidir.

Məlum oldu ki, iman olmayan yerdə saleh əməlin faydası yoxdur. Küfr tufanı bütün əməlləri göyə sovurur. “İbrahim” surəsinin 18-ci ayəsində buyrulur: **“Rəbblərini inkar edənlərin əməlləri fırtınalı bir gündə tünd yelin sovurub apardığı külə bənzər və onlar etdikləri əməldən heç bir fayda qazana bilməzlər”**. İmandan məhrum insanlar xalqın nəzərində gözəl olan xeyir işlər görsələr də bu işlərdən faydalana bilməzlər. Belə əməllərə görə dünya həyatında müəyyən faydalara sahib olsalar da əbədi axirət nemətlərindən məhrum olurlar. Ayədə bu əməllər külə oxşadılır. Əgər küldən bir dağ düzəlsə, güclü tufan bu dağı bir anda göyə sovurar. Kafirlərin xeyir əməlləri qiyamət tufanında külək göyə sovurular. “Nur” surəsinin 39-cu ayəsində buyrulur: **“Kafirlərin əməlləri düzənlikdə ilğıma bənzər. Onu su hesab edən susuz gəlib çatdığı zaman orada bir şey tapa bilməz”**. Xeyir əməllərinə və xalqın təriflərinə uyan kafirlər qiyamət səhnəsində əliboş qalacaqlar. Əlbəttə ki, onlar bir gün Allaha möhtac olacaqlarını təsəvvür etsəydilər aldanmazdılar. Qiyamət günü onları qəfil bir görüş gözləyir. Onlar gözləmədikləri bir kəslə qarşılaşar və görürlər ki, Allahdan başqa sığınacaq yoxdur.

“Furqan” surəsinin 23-cü ayəsində buyrulur: **“Biz onların əməllərini dağınıq zərrələrə döndərərək”**. Bəli, qiyamət

tufanında göyə sovru lan zərrələrə! Sözsüz ki, Allah kimsəyə zülm etməz. Kafirlər özləri özlərinə zülm edirlər. Allah xeyir işi puça çıxarmır. Sadəcə tərif, afərin üçün görülən iş, əslində, puçdur. Qiyamət günü kafirlər öz əməllərinin puç olduğunu anlayarlar.

ƏN ZİYANKAR KƏSLƏR

Ayə və rəvayətlərə nəzər saldıqda aydın olur ki, axirət xoşbəxtliyi yalnız iman və imandan doğmuş əməl sayəsində əldə edilə bilər. Küfr isə insanı əbədi bədbəxtçiliyə aparır. Əlbəttə ki, düşüncə nöqtəyi-nəzərindən “müstəzəf”, yəni zəif hesab olunanlara münasibət ayrıdır. O insan müstəzəf hesab olunur ki, həqiqətdən xəbəri olmadığına görə heç bir təqsiri yoxdur. Amma həqiqəti anlamağa gücü çatdığı halda buna cəhd etməyənlər təqsirlidir. Həqiqəti bilərəkdən inkar edənlər hökmən cəzaya çatacaqlar. Onların öz əməllərinə güvənməsi əsassızdır. Bəzən insan öz nəfsinin və şeytanın təsiri altında bilə-bilə şər işlərə qurşanır, sonra isə peşman olur. Amma elələri də var ki, özünü yaxşı insan hesab etdiyi halda bir də ayılır ki, cəhənnəmdədir. Ən ziyankar kəslər belələridir: **“De ki, sizə əməlləri baxımından daha çox ziyana düşən kəslərdən xəbər verimmi? Onlar yaxşı iş gördüklərini güman etdikləri halda dünyadakı söyləri boşə çıxan kimsələrdir. Onlar Rəbblərinin ayələrini və Onunla görüşəcəklərini inkar etmələrinin nəticəsində əməlləri heç olanlardır”**.¹ Bəli, ən ziyankar o kəslərdir ki, əslində puç dünya əməllərinə arxayın olublar. Bir daha qeyd edək ki, cəhalət səbəbindən iman gətirməyənlərin hesabı ayrıdır və onlar düşüncə zəifliyinə görə bağışlana bilər. “Ən ziyankar” sinfinə isə düşüncəli şəkildə küfr edənlər daxildir.

NƏ ÜÇÜN “ƏN ZİYANKAR”?

Maraqlıdır ki, gördüyü işlərin pisliliyini bildiyi halda onları davam etdirənlər “ziyankar”, pis işi yaxşı güman edərək davam etdirənlər isə “ən ziyankar” adlandırılmışdır. Bu sualın cavabında ilahi bir qanunauyğunluğu incələmək lazım gəlir. İnsan bəzən o qədər günaha yol verir ki, yaxşını pisdən seçmək qabiliyyətini itirir. Belə

¹ “Kəhf” surəsi, ayə: 103-105.

insana elm və biliyin də köməyi olmur. “Casiyə” surəsinin 23-cü ayəsini yada salaq: **“Nəfsini özünə tanrı edən və Allahın bilərəkdən yoldan çıxartdığı, qulağını və qəlbini möhürlədiyi, gözünə də pərdə çəkdiyi kimsəni gördünmü?”** Nəfsə itaət elə bir dərəcəyə çatır ki, insan öz bildiyinə qarşı kor olur. “Nəhl” surəsinin 108-ci ayəsində buyrulur: **“Bunlar o kəslərdir ki, Allah onların qəlblərini, qulaqlarını və gözlərini möhürləmişdir. Doğurdan da onlar qəflətdədirlər”**. Başqa bir ayədə oxuyuruq: **“Doğurdan da kafirləri qorxutsan da, qorxutmasan da, fərq etməz, onlar inanmayacaqlar; Allah onların ürəklərinə və qulaqlarına möhür vurmuşdur, gözləri önündə isə pərdə vardır”**.¹ Belə insanların qəlbini ilahi nurdan məhrum olmasının səbəbi öz günahlarıdır. İnsan üçün ən böyük əzab onun yaxşını pisdən ayıra bilməməsidir. Bir daha qeyd edək ki, belə bir hal insanın günahlarının qanuni nəticəsidir. “Səff” surəsinin 5-ci ayəsində buyrulur: **“Allah həqiqətdən üz döndərənlərin qəlbini döndərdi. Allah günahkar qövmü hidayət etməz”**.

Bu qayda elmlə məşğul olan insanlar üçün çox mühüm xəbərdarlıqdır. Unutmamalıyıq ki, öz bildiklərimizə əməl etməsək bu qaydaya uyğun olaraq yaxşını pisdən seçmək qabiliyyətini itiririk. Qurani-kərimdə bu mövzuya aid çox nümunələr var. Elminə əməl etməyən alim haqqında “Əraf” surəsinin 175-176-cı ayələrində buyrulur: **“Onlara ayələrimizi verdiyimiz şəxsin xəbərini də söylə. O, (ayələrimizi inkar edib) inmandan döndü. Şeytan onu özünə tabe etdi və o, azğınlardan oldu. Əgər istəsəydik onu ayələrimizlə ucaldardıq. Lakin o, yerə (dünyaya) meyl edib nəfsinin istəklərinə uydu”**.

GÜNAHIN AXIRI KÜFÜRDÜR

Qeyd etdik ki qarşımızda iki yol var: küfr və iman. Küfr şeytana itaətdir və insanı cəhənnəmə doğru çəkir. İman isə Allaha itaətdir və insanı behiştə aparır. Bəs iman yolunu seçib, bu yolda iman dərəcəsini artırmaq üçün nə etməliyik? Eləcə də küfrə aparan səbəbləri öyrənib, ehtiyatlı olmağımız lazım gəlir.

¹ “Bəqərə” surəsi ayə: 6-7.

Qeyd etdik ki, insanı imandan uzaqlaşdırıb küfrə sürükləyən səbəb günahdır. Bu günahla küfr arasında hansı əlaqə var? Əxlaq alimləri belə hesab edirlər ki, insanı günaha sövq edən şəhvət və qəzəbdir. İnsan bu hissələrin təsiri altında ilk dəfə günah etdikdə bir müddət sonra şəhvət və qəzəb sönür və insan adi halına qaydır. Adi hala qayıtmış insan peşman olur və gördüyü işə görə özünü danlayır. Belə insanlar, adətən, tövbə edir, Allah da onları bağışlayır. Rəvayətlərdə buyurulur ki, mömin günah etdikdə Allah bu günahı qeyd edən mələkləri yeddi saat yubatmaqla mömindən tövbə gözləyir. Allah-təala istəmir ki, möminin əməl dəftərinə günah yazılsın. Bu müddət ərzində peşman olub səmimi qəlbdən tövbə edən insan günah etməmiş kimidir.¹

Amma birinci günahdan sonra tövbə edilməsə şeytan insanı təkrar-təkrar bu günaha qaytarır. Günah təkrarlandıqca adət şəklini alır və peşmanlıq hissi ləzzət hissəsinə çevrilir. Bu zaman nəfisdə ziddiyyət yaranır və insanın daxilində çarpışma gedir. Yol verdiyi günahın haramlığını bilən insan Allaha qarşı çıxdığını anlasa da adət səbəbindən günahdan uzaqlaşma bilmir. Özünü inam və əməlin mübarizə meydanında görən insan “doğrudanmı, mən pis insanam?” deyə düşünür. Sonra anlayır ki, inandığı həqiqətlərə əməl etməyib. Özünə belə cavab verir: “Bəli, mən pis insanam ki, bu qədər günaha yol vermişəm”. Amma insan xaraktercə özünüsevən olduğundan pis insan olmasını asanlıqla qəbul etmir. Əksər günahkarlar pis iş gördüklərini anlasalar da bunu etiraf etməkdən çəkinirlər. Hər halda imanlı insanın günah etməsi ziddiyyətli məsələ olsa da, həqiqətdir. Belə insan ruhi narahatlığını aradan qaldırmaq üçün çalışır. Bu zaman şeytan üçün fürsət yaranır və o, meydana girib insanın qulağına pıçıldaıyır: “Haradan bilirsən ki, gördüyün işlər günahdır?” Şeytanın vəsvəsinə əql və fitrət cavab verir ki, Quran bu əməlləri günah sayır. Şeytan şübhə toxumu səpməkdə davam edir: “Əvvəla, Quran Allah sözü yox, peyğəmbər sözüdür. Peyğəmbər isə adi bəşərdir və səhv edə bilər. Lap elə tutaq ki, Quran Allah sözüdür. Məgər Allah səhv edə bilməz?!” Bəli, şeytan bu sözləri deməyə qadirdir. Bu gün insanlar arasında özünü ziyalı adlandıran, əslində zülmətə bələnmiş adamlar

¹ “Biharul-ənvār” 6-cı cild.

var ki, şeytanın bu sözlərini təkrarlayırlar. Belə şeytansifət hiyləgərlərdən Allah pənah aparaq!

Bəli, günah insanı təcridən küfrə aparır. İnsanın daxilində yaranmış mübarizəni öz xeyrinə həll etmək üçün şeytan min bir üsula əl atır. İnsanı bu vəziyyətə gətirən isə təkrar-təkrar günaha yol verməsidir. Əbədi əzabdan qorxan insan günahdan qaçır. Günaha getmək küfrə getməkdir. Günaha tələsən insan küfrə tez çatar. Əlbəttə, ola bilər ki, günahkar insan Allahın lütfü ilə hansısa bir nəsihətdən ayılıb tövbə edərək imana qayıtsın.

GÜNAHDAN QAÇMAĞIN YOLU

Günahın küfrə nəticələnməsi barədə danışdıq. Bəs günaha batmamaq üçün nə etmək lazımdır? Nə edək ki, imanımız güclənsin və küfr təhlükəsindən amanda qalaq? Peyğəmbərlərin övliyaların məsum imamların əxlaq alimlərinin ən mühüm vəzifələrindən biri bu suallara cavab verməkdir.

İnsan istək və iradə cəhətdən azad olan bir mövcuddur. Xeyir yolunu o özü seçməlidir. Hər bir əməl insanın iradəsi ilə həyata keçir. Əlbəttə ki, istək və iradənin də dərəcələri var. İnsan birdən-birə övliyaların yolunu getmək istəsə, bu iş onun üçün üzücü olar. Günah girdabına yuvarlanmış insanın övliyaların dözdüyü ibadət çətinliklərinə dözməsi olduqca çətindir. Adət olunmuş günahdan çəkinmək üçün böyük səbr və dözümlə ehtiyac var.

Əxlaq alimləri günahdan xilas olmaq istəyən insanlara daha asan üsullar göstərir. İlk addımda ən asan işlərdən başlamaq lazımdır. İnsan birdən-birə ağır çəkili daş qaldıra bilməz. Amma yüngül daşlarla məşq etməklə hətta dünya çempionu adını qazanmaq olar. Bu işdə məşqçiyə ehtiyac olduğu kimi mənəvi tərbiyədə də əxlaq müəlliminə ehtiyac var. Əxlaq müəllimi insanın əlindən tutub onu addım-addım qabağa aparır. O, insanı təcridən günahdan çəkindirir.

Demək, günahı tərk edib və imana yaxınlaşmaq üçün ağır proqramlardan çəkinmək lazımdır. Bu proqramların hazırlanmasında ən etibarlı mənbə peyğəmbər və övliya göstərişləridir. İnsan bu göstərişləri nəzərə alarsa adət etdiyi günahlardan daha asan xilas ola bilər. Bəzi əməli göstərişlərə nəzər salaq:

1. Günaha təhrik edən mühit və şəraitdən çəkinmək

İnsan günahdan uzaq olmaq üçün günaha şərait yaradan mühitdən uzaq olmalıdır. Əgər bir yolda təhlükə gözlənilirsə bu yoldan kənarlaşmaq lazımdır. Bəzən magistral yollarda sürücünü qarşıdakı təhlükədən xəbərdar edən lövhələr asılır. Tufanlı günlərdə mütəxəssislər dənizə çıxmamağı məsləhət görür insanı günaha batıra biləcək şəraitlər də bu sayaq qorxuludur və insan günah ehtimalı olan mühitdən qaçmalıdır. Çünki belə mühitlərdə tüğyan etmiş qəzəb və şəhvəti cilovlamaq çətin olur. Ən yaxşısı günah mühitinə düşməməkdir.

Ümumiyyətlə, günah mühitinə yaxınlaşmamaq ümumi dini göstərişlərdən biridir. Günah doğuran səhnələrdən, musiqilərdən, sözlərdən, baxışlardan çəkinən insanın günaha batma ehtimalı çox azdır.

2. Qarınqululuqdan uzaqlıq

Adətən, insanı günaha batıran heyvani istəklərə itaətdir. Ən güclü heyvani istəklərdən biri çox yeməkdir. Günahdan uzaq olmaq istəyənlər öz yeməklərinə nəzarət etməlidirlər. Allah-təalanın orucdan ötrü verdiyi əmri təsadüfi deyil. İlin on bir ayını yeməkdə azad olan insan özünün yeməyə olan meylini cilovlamalıdır. “Bəqərə” surəsinin 183-cü ayəsində oxuyuruq: **“Ey iman gətirənlər! Oruc tutmaq sizdən əvvəlki ümmətlərə vacib olduğu kimi, sizə də vacib edildi. Olsun ki, təqvalı olasınız.”** Oruc ayından başqa vaxtlarda da az yemək olduqca faydalıdır. Sözsüz ki, söhbət zəifliyə səbəb olacaq qədər az yeməkdən getmir.

3. Pis dostlardan uzaqlaşmaq

İmanı qorumaqda ən əsas iş pis dostlardan uzaqlaşmaqdır. Xüsusi ilə gənclər çox asanlıqla dostun təsiri altına düşüb, onun xasiyyətini götürürlər. Valideyn və tərbiyəçi özlərinin himayəsi altında olan cavanlara yaxşı dost seçməyi tövsiyə etməlidirlər. İnsan dostun təsiri ilə həm behişt, həm də cəhənnəmə gedə bilər. Əgər öz müsbət xüsusiyyətlərimiz haqqında yaxşıca düşünsək, bu xüsusiyyətləri kimdən qazandığımızı yada sala bilərik. İnsanı namaza, məscidə sövq edən də dostdur, əyri yola çəkən də. Yaxşı dost səni məscidə dəvət edən zaman sənin bəhanələrinə baxmadan israr edir. Onun təsiri altında saleh əməl səndə xasiyyətə çevrilir. Əksinə, pis dost insanda pis adətlər, çirkin xasiyyətlər doğurur.

Aparılan sorğular göstərir ki, narkotik maddələrə qurşanmış gənclərin əksəriyyəti bu yola pis dostun t hriki ilə düşmüşlər. Əvvəlcədən yaxşı dost seçmək, eləcə də pis dostdan uzaqlaşmaq ötən deyil amma dostun təsiri altında pis vərdişlər qazandıqdan sonra bu dostdan asanlıqla ayrılmaq olmur. İnsan dosta  yr şir və ondan asanlıqla ayrıla bilmir. Dostun danışıq tərzinə, yerişin , geyiminə v  digər x susiy tl rin  adət edən şəxs onun təsirindən  ixmaqda  t nlik  k r. Dostun danışdığı xüsusilə l tif l rd n ləzzət alan insan çox vaxt hiss etmir ki, bu lətifələr onu günaha  k r. Pis dostun verdiyi kitablarn, audio v  video kasetl rin təsiri altında azğınlığa d car olanlar az deyil.

Diqqətli olun! Dost se erk n onun x susiy tl rini diqqətlə nəzərdən keçirin. Unutmayın ki, pis dost sizi cəhənnəmə apara bilər. G r n dostun təsiri altında cəhənnəmə d ş nl r nə deyir: **“Vay olsun mənə! Ey kaş filan kəsi  z m  dost tutmayaydım”**.¹

¹ “F rqn” surəsi, ay : 28.

İYİRMİ ÜÇÜNCÜ DƏRS

NAMAZ TƏKAMÜLÜN SİRRİDİR

BU SİRR GİZLİ DEYİL

Qeyd etdik ki, insanın təkamülünə mühüm tə'sir göstərən amilləri, əsasən, üç bölmədə qruplaşdırmaq olar: Allah-təalaya aid olan işlər, insanın özünə aid olan işlər, cəmiyyətə aid olan işlər. Əlbəttə ki, ikinci və üçüncü qrupa aid olan vəzifələr birincidən, yəni Allah qarşısındakı vəzifələrdən qaynaqlanır. Çünki insanın təkamülü Allaha yaxınlaşmaqdan başqa bir şey deyil. Sadalanan vəzifələr də insanı Allaha yaxınlaşdırdığı üçün əhəmiyyətli hesab olunur. Ona görə də insanı kamilləşdirən istənilən müəyyən bir iş insanın Allahla bağlılığını gücləndirir.

Deyilənlərə əsasən, söhbətimizi bir başa Allah ilə əlaqəli olan vəzifələrin üzərində qurduq. Qeyd etdik ki, bütün dəyərlər Allaha imandan irəli gəlir. Allaha imandan sonra növbə Allahla bağlı vəzifələrə çatır.

Bir başa Allaha aid olan işlərin ən faydalısı namazdır. Təəssüf ki, çoxlarımız namaza lazımi əhəmiyyəti vermirik. Kamillik arzusunda olan insanlar arasında yanlış bir təsəvvür formalaşmışdır. Onlar güman edirlər ki, kamala çatmaq üçün elə sirlər var ki, adi insanlar üçün bu sirlər əlçatmazdır. Bu fikri doğuran heç şübhəsiz ki, şeytandır. Necə ola bilər ki, insanın kamala çatması üçün kitablar, peyğəmbərlər göndərən Allah bu yolda hansısa sirlərlə maneələr yaratsın?! İnsanı kamillikdən ötrü yaradan Allah onun üçün problemlər icad edərmidi?! Bu, mümkün olacaq iş deyil. Allah öz bəndəsinə həqiqət yolunu göstərərək ona yardım edir. İnsanın vəzifəsi onu səadətə çatdıracaq göstərişlərə diqqət yetirməkdir.

QURANDA NAMAZ HAQQINDA

Hal-hazırda yeganə mötəbər ilahi kitab olan Qurani-kərimə müraciət etsək görürük ki, insan üçün ən əhəmiyyətli vəzifə namazdır. Namaz haqqında yüzdən çox ayə nazil olmuşdur. Bu ayələrə əsasən namaz bütün şəriətlərdə vacib buyurulmuş ibadətdir.

“İbrahim” surəsinin 40-cı ayəsində oxuyuruq: **“Pərvərdigara, məni də, nəslimdən olanları da namaz qılan et”**. Bu dua Həzrət İbrahimə (ə) məxsusdur. Həzrət Musaya (ə) nazil olmuş ilk vəhydə belə buyrulur: **“Mənəm, Mənəm o Allah ki, Məndən qeyri tanrı yoxdur. Mənə ibadət et və Məni yat etməkdən ötrü namaz qıl”**.¹

Həzrət İsa (ə) hələ beşikdə ikən deyir: **“O, harada oluramsa olum, məni mübarək etdi və mənə diri olduğum müddətdə namaz qılıb zəkat verməyi tapşırıdı.”**² “Loğman” surəsinin 17-ci ayəsində Həzrət Loğman (ə) öz oğluna belə tapşırır: **“Ey oğlum, namaz qıl, (insanlara) yaxşı işlər görməyi əmr et, pis işləri qadağan elə”**

İslam Peyğəmbərinə (s) belə xitab olunur: **“Kitabdan sənə vəhy olunanları oxu və namaz qıl. Həqiqətən, namaz (insanı) pis və çirkin işlərdən çəkindirər”**.³

NAMAZ BARƏSİNDƏ OLAN RƏVAYƏTLƏR

Dini rəvayətlərdə namazın əhəmiyyəti və faydaları haqqında kifayət qədər danışılmışdır. Hər birimizin eşitdiyi məşhur bir rəvayətdə İslam Peyğəmbəri (s) buyurur: “Namaz dinin sütunudur”.⁴ Ərəblər çadır qurarkən onun ortasında qaldırdıqları sütuna “əmod” deyirdilər. “Sütun” kimi tərcümə etdiyimiz söz hədisdə “əmod” kimi işlənmişdir. Əgər çadırın ortasından əmod götürülərsə, çadır yerə çökər. Hədisdən məlum olur ki, əgər namaz hökmü dindən çıxarılsa bu din məhv olar. Həmin hədisin davamında Həzrət Peyğəmbər (s) buyurur: *“Əgər çadırın əmudu möhkəm olarsa, çadır da möhkəm olar. Əmod möhkəm olmazsa, iplər və mıxlar çadırı saxlaya bilməz”*.

Həm İmam Baqir (ə) və həm də İmam Sadiqin (ə) buyurduğu bir hədis var: *“Qiyamət günüində bəndədən soruşulacaq ilkin şey namazdır. Əgər namaz qəbul olarsa, digər əməllər də qəbul olar, əgər namaz qəbul olmazsa digər əməllər də qəbul olmaz”*.⁵

¹ “Taha” surəsi, ayə: 14.

² “Məryəm” surəsi, ayə: 31.

³ “Ənkəbut” surəsi, ayə: 45.

⁴ “Biharul-ənvar” 82-ci cild.

⁵ “Biharul-ənvar” 82-ci cild.

Digər bir məşhur rəvayətdə İmam Sadiq (ə) buyurur: “*Hər kəs namaza yüngül yanaşarsa, bizim şafaətimizə nail olmaz*”.¹

Ayə və rəvayətlərdən məlum oldu ki, insanı Allaha yaxınlaşdıran ən mühüm əməl namazdır. Hər birimiz gün uzunluğunu dəfələrlə namazda bu sözləri təkrar edirik: “Tələsin ən xeyirli iş”. Təəssüf ki, çoxumuz dediyimiz sözlərin mənasına varmırıq bir ömür bu sözləri təkrar edən insan dediyi sözlərə e’tina etmir. Namazda təkrar etdiyimiz “tələsin nicat tapmaq” sözləri barədə düşünürük mü? Bəli, lazımı qədər əhəmiyyət vermədiyimiz namaz insan üçün ən böyük xilas yoludur.

Tarixdə xoşgəlməz münasibətlərlə də qarşılaşırıq. “Tələsin ən xeyirli iş” cümləsini azan və iqamədən çıxaran ikinci xəlifənin fikrincə bu şüar insanları cihad kimi bir işdən yayındırır. Olduqca yanlış fikirdir. Bəsirət gözü açıq olanlar gözəl bilir ki, insanı cihad səhnəsində canından keçməyə hazır edən məhz namazdır. Namaza biganə insan cihada əsla ciddi yanaşa bilməz.

Hər halda, milyonlarla insan namaz zamanı “tələsin ən xeyirli iş” şüarını təkrarlayırlar. Əsas problem namaza ciddi yanaşmamağımızdır. Əgər namazda qəlb iştirak etmirsə bu namazın ruhu yoxdur və ruhsuz bir işdən lazımcına faydalanmaq qeyrimümkündür.

ƏN XEYİRLİ ƏMƏL

Nə üçün namaz ən xeyirli əməl hesab olunur? Başqa əməllərlə müqayisədə daha sadə və daha asan olan namaz nə üçün daha əhəmiyyətli hesab olunur? Diqqət etsək görürük ki, cihadla müqayisədə namaz olduqca asandır. Cihadda aclıq, susuzluq, yorğunluq, yaralanma, hətta ölüm kimi məhrumiyətlər var. Bununla belə, bir sıra söz və hərəkətdən ibarət olan namaz cihaddan xeyirli bilinir.

Həqiqi ibadət odur ki, insan öz yaradanı qarşısında bütün varlığı ilə təslim olsun. Bizim təkamülümüzə mane olan əsas səbəb Allah qarşısında özümüzü ixtiyar sahibi kimi aparmağımızdır. Biz bunu dilimizlə izhar etməsək də, hərəkətlərimizdə bu yanlış xüsusiyyət özünü göstərir. Biz özümüzü qüdrət, istedad, sərvət sahibi kimi

¹ “Biharul-ənvər” 82-ci cild.

aparırıq. Böyük vəzifəyə çatmış insanlarda bu xüsusiyyət özünü daha çox biruzə verir. Elə bu səbəbdən də bəzən nəfsimizin razılığını Allahın razılığından üstün tuturuq. “Casiyə” surəsinin 29-cu ayəsində buyrulur: **“Nəfsini özünə tanrı edən gördünmü?”** Bəli, çoxlarımız Allah pərəstlik əvəzində özünə pərəstişə məşğuluq. Çox az insanları çıxmaq şərti ilə hər birimizdə hansısa dərəcədə özünəpərəstişi müşahidə edirik. “Yusuf” surəsinin 106-cı ayəsində oxuyuruq: **“Onların çoxu Allaha şərikinə qoşmaqla iman gətirmirlər”**. Əksər insanlarda şirk əlaməti var, Allahpərəstlik özünəpərəstişlə çulğışmışdır.

Namazın əsas fəlsəfəsi budur ki, özünəpərəstişliyi bir kənara qoyub bütün varlığımızla Allaha təslim olaq. Bəli, namaz Allah qarşısında təvazökarlıqla dayanmaq üçün vasitədir. Namaz varlığı Allaha təslim etmək üçün tə’lim meydanıdır. “Ənam” surəsinin 162-ci ayəsində oxuyuruq: **“De ki, həqiqətən, namazlarım, ibadətlərim, diriliyim və ölümüm aləmlərin Rəbbi olan Allah üçündür”**. Bəli namaz təslim olma tə’limidir.

İnsan öz varlığını, bütün istedad və qüvvələrini Allahın ixtiyarında olduğunu bilərsə namazda hal tapar. Namaz insanda bu halı gücləndirir və onu həm zahiri və həm də batini cəhətdən Allaha qarşı diqqətli edir. Elə bu səbəbdən də insana üzünü qibləyə tutmaq tapşırılır. Namazın əksər hərəkətləri bəndəlik göstəricisidir. Səbrlə qiyam halında durmaq, təzim, səcdə hər biri bəndəlik nişanələridir. Namazın əksər sözləri bəndənin öz ağası qarşısında özünün acizliyinin izharından ibarətdir. Namazdakı bütün hərəkətlər və zikrlər Allah qarşısında müt’i olmanı bariz şəkildə izhar edir. Əlbəttə ki, namazın batini keyfiyyətləri də olmalıdır.

Demək, namaza böyük əhəmiyyət verilməsinin sirri yaranış məqsədinin, yəni eqoizmin aradan qaldırılması və insanda bəndəlik ruhiyyəsinin yaradılmasında oynadığı mühüm rolla bağlıdır. Allahın həqiqi malikiyyətini və insan vücudunda bəndəliyin izharı üçün namaz ən təsirli vasitədir. Belə geniş tutum başqa ibadətlərdə yoxdur. Oruc da ibadətdir. Amma oruc yalnız bir sıra əməl və rəftarların tərkindən ibarətdir. Namazda olan zikrlər, bəndəliyin izharı başqa heç bir ibadətdə yoxdur. Namaz insanın bütün vücudunu bəndəliyə sövq edən kompleks ibadətdir. Bu ibadətdə

bədənin əksər üzvləri, eləcə də, düşüncə və qəlb iştirak edir. Sadalanan səbəblərə görə namaz “ən xeyirli əməl” hesab olunur.

HALSIZ NAMAZ

Əgər namaz ən xeyirli əməldirsə və insanın mənəvi təkamülündə böyük təsirə malikdirsə, nə üçün namaz qılan müsəlmanlarda bu təsir bir o qədər də müşahidə olunmur? Rəvayətlərdə buyurulur ki, “namaz möminin meracıdır”.¹ Nə üçün uzun illər namaz qılmış şəxs bir dəfə də olsa bu meracı hiss etmir? “Ənkəbut” surəsinin 45-ci ayəsini xatırlayaq: **“Namaz (insanları) pis və çirkin işlərdən uzaqlaşdırır”**. Bəs nə üçün bir ömür namaz qılan insan yenə də günaha yol verir? Ayə və rəvayətlərdə zikr olunmuş bir çox xüsusiyyətlərin namaz qılanlarda müşahidə edilməməsi sual doğurur.

Cavab budur ki, bizim qıldığımız namaz əsl namazın zahiri formasının oxşarıdır. Çoxumuz yalnız namazın son cümləsində xatırlayırıq ki, namaz qılırmışıq. Çox vaxt yadımıza düşməyən işlər namazda yadımıza düşür və namaz boyu bu işləri götür-qoy edirik. Məsələn, namazdan sonra dərsimiz varsa, namazda dərs mütaləə edirik. Ticarətlə məşğul olanlar namaz zamanı alacaqları və verəcəkləri haqqında düşünür. Namaz adlandırdığımız bu əməli namaz hesab etmək olarmı?!

Bəli, bu sayaq namazlardan əslində tövbə etmək lazımdır. Günahlar bir yana dursun, yerinə yetirdiyimiz naqis ibadətlərdən tövbə etməyin yeri var. Əgər bir şəxs fikri tamam başqa yerdə olduğu halda sizə tərif və təşəkkür edərsə bu diqqətsizlik sizə xoş gələrmə? Biri ilə danışarkən yan-yörəyə baxıb, başqa şey haqqında düşünmək hörmətsizlik deyilmə? Əgər diqqətsizliyi hörmətsizlik hesab ediriksə, qıldığımız namazlar ibadətdir yoxsa istehza?! Həzrət Peyğəmbər (s) bir rəvayətdə buyurur ki, namazı diqqətsiz qılan şəxs Allahın onu ulağa çevirməyindən qorxmurmu?²

“Allahu əkbər” deyən şəxs şəhadət verir ki, Allahdan böyük olan yoxdur. Dildə bu sözləri deyərkən qəlbə bir başqasına ümid etməyin mənası odur ki, insan üçün Allahdan da böyük kimsə var.

¹ “Biharul-ənvar” 82-ci cild.

² “Biharul-ənvar” 84-cü cild.

Dildə bir söz deyib qəlbə başqa bir şey fikirləşmək Allahu məsxərə etmək deyilmi? Əgər bir şəxs bizi təriflədiyi halda qəlbən tamam başqa münasibətdədirsə və əsl münasibətdən xəbərdarıqsa bu sözləri özümüz üçün məsxərə hesab etmirikmi? Allah namaz qılan şəxsin qəlbindən xəbərdardır. Üzü Allaha, qəlbi isə dünyaya tərəf durmuş insan öz hərəkətindən nə gözləyə bilər? Adi insanla danışarkən diqqətsizliyi qəbahət biliriksə, hansı cürətlə namazda diqqətsiz olur? Doğrudan da belə diqqətsizliklə qılınmış namazlara tövbə etmək lazımdır. “Nisa” surəsinin 43-cü ayəsində buyrulur: **“Ey iman gətirənlər! Nə dediyinizi başa düşsünüz deyə məst halda namaz qılmayın”**. Məstlikdən ağılı düz işləməyən insanın sözləri puç və mənasızdır. Belə insanın tərif və təşəkkürünü dəyərlə hesab etmək olmaz. Ayədə yalnız şərəbdən məst olanlar nəzərdə tutulmur. İstənilən bir səbəbdən qəflət halında olan insana namaza durmamaq tapşırılır. Çünki məst insan nə danışdığını bilmir. Qəflətdə olan insanlar da öz dediklərinə diqqətsiz olurlar. Bəli, namazdan bəhrələnməməyimizin əsl səbəbi həqiqi namaz qılmamağımızdır. Biz sadəcə öhdəmizə düşən vəzifəni yerinə yetirib, qəbr və qiyamət əzabından xilas olmaq istəyirik. Böyük əksəriyyət belə düşünür ki, həqiqi mömin olmaq üçün təcvid qaydalarına əməl edib, namazı gözəl avazla qılmaq lazımdır. Guya möminlik ərəb hərflərini düzgün tələffüz etməkdən ibarət imiş. Hansı ki, namazın zahiri göstəricilərinin onun ruhuna heç bir dəxli yoxdur. İnsanı Allaha yaxınlaşdıran qəlb halətidir. Zahiri gözəllik yalnız batini gözəlliyi tamamlamaq üçündür. Namazın ruhu isə qəlbən iştirakından ibarətdir.

Namaz kimi dəyərlə bir gövhər ixtiyarımızdadır. Namazı lazımınca dəyərləndirməməyimiz təəssüf doğurur. Kamilləşmək istəyənlərin çoxu qapı-qapı düşüb kamillik sirrini axtarırlar. Hansı ki, kamilliyə çatmaq üçün namazdan təsirli bir əməl olsaydı, Allah o əməli gizləməzdi. Axı aləmlərə rəhmət olan Qurani-kərimdən başqa çarə nə ola bilər? Əgər namazdan təsirli bir vasitə olsaydı hökmən Quranda bu barədə məlumat verilməzdi. Nə üçün Həzrət Əli (ə) namaza daha çox əhəmiyyət verirdi? Yoxsa o nədənsə xəbərsiz idi? Həzrət (ə) gündə min rəkət namaz qılırdı. Əgər namazdan təsirli ikinci bir əməl var idisə, nə üçün müttəqilər ağası Əli (ə) məhz namaza bu qədər vaxt sərf edirdi? Həzrət (ə) yol gedərkən,

şum vurarkən, quyu qazarkən Allahın zikrindən ayrılmazdı. Vacib namazda olan bir çox şərtlər müstəhəb namazda yoxdur. Mümkündür ki, Həzrət Əli (ə) gün uzununu müstəhəb namazlardan ayrılmamışdır. Müəllif özü böyük alimlərin yol gedərkən namaz qılmasının şahidi olub. Mərhum Əllamə Təbatəbai yol boyu nafilə namazlarını qıladı. Mərhum Şeyx Qulamriza evdən məscidə, məsciddən evə yol boyu müstəhəb namaza məşğul olardı.

Xülasə, əgər namazın əhəmiyyətini bilsəydik, namaza ciddi yanaşar və onun faydalarından məhrum olmazdıq. Həqiqi namazqılanlar bu ibadətin dünya və axirət faydalarını gözəl tanıyır.

Pərvərdigara, bizi həqiqi namazqılanlardan buyur.

İYİRMİ DÖRDÜNCÜ DƏRS

NİYYƏTİN ROLU

NAMAZA ÜÇ YANAŞMA

Ayə və rəvayətlərdən məlum oldu ki, insanın Allah qarşısında ən böyük vəzifəsi namazdır. Bütün səmavi dinlərdə namaz var və hər bir dində bu ibarətə böyük əhəmiyyət verilir. Buna səbəb namazın insanın xoşbəxtliyində oynadığı əsaslı roludur. Namaza aid olan bəhlərdən biri onun fiqhi məsələləridir. Zahirən çox sadə görünən və cəmi bir neçə dəqiqə vaxt aparan namazın fiqhdə yüzlərlə hökmü var. Bu hökmləri öyrənib onlara riayət etmək çox mühümdür. Namazın fiqhi hökmlərinə e'tinasızlıq uzun illərin namazını batil edə bilər. Məsələn, qüsulu düzgün yerinə yetirməyən insanın namazı, orucu, həcci və sair ibadətləri batil ola bilər. Qırx il namaz qıldıqdan sonra namazın qiraətində (oxunuşunda) səhvə yol verdiyini anlayan şəxs bütün namazlarını təzələməlidir. Göründüyü kimi, namazın fiqhi hökmlərinə e'tinasız yanaşma böyük çətinliklər yarada bilər. Ona görə də böyük əziyyət və vaxt tələb etməyən bu biliklərə yiyələnmək lazımdır.

Qeyd etdiyimiz üç mövzudan ikincisi ümumi ibadətlər mövzudur. Namaz da bir ibadət kimi bu bəhsə daxildir. Üçüncü mövzuda isə namazın xüsusiyyətlərindən danışılır.

İBADƏTDƏ NİYYƏTİN ƏHƏMIYYƏTİ

İbadətdə çox mühüm məsələlərdən biri niyyətdir. Niyyət hər bir ibadətin ruhu hesab olunur. İbadətin dəyəri niyyətdən asılıdır. Hər hansı bir ibadətdə insanın niyyəti qüsurludursa bu ibadət səmərəsizdir. Gündəlik həyatımızda da insanların niyyətə çox fikir verdiklərini görürük. Əgər bir şəxs sizə saf niyyətlə mehribanlıq göstərsə, onu yüksək dəyərləndirirsiniz. Əksinə, müəyyən məqsədlərlə göstərilən mehribançılıq insana xoş gəlmir. Çünki sizi bu mehribançılıqla aldadıb, hansısa məqsədə çatmaq istəyirlər. Saxta məhəbbət təkrarlandıqca daha çox cansızıcı olur. Demək, zahirən eyni görünən əməllər müxtəlif niyyətlərlə icra oluna bilər. Sizə ehtiram göstərən iki nəfərin niyyətləri müxtəlif ola bilər. “Necəsən” kəlməsi həmişə məhəbbəti ifadə etmir. Bəzən bir insanı

məsxərəyə qoymaq üçün onun əhvalını soruşurlar. Əgər məsxərə məqsədi ilə sizdən hal-əhval tuturlarsa, xoşlanırsınızmı? Məlumdur ki, yox. Demək, hər hansı bir əməli qiymətə mindirən onun zahiri yox batini, yəni bu işdə güdülən məqsəddir.

Ötən söhbətdə namazın fəzilətindən danışan bəzi ayə və rəvayətlərə nəzər saldıq. Namaz insanı təsəvvür olunmayan bir mərtəbəyə qaldıra bilər. Övliyaları ali məqama qaldıran da məhz namazdır. Rəvayətdə “namaz möminin meracıdır” buyrulur. Namaz sayəsində hasil olan meracın mərtəbələri sonsuzdur. Onu da qeyd etməliyik ki, insanı kamal zirvəsinə qaldıran namaz elə səviyyədə qılın bilər ki, insanı cəhənnəmə aparar. Eyni bir əməldə mövcud olan bu iki xüsusiyyət nə üçün bu qədər ziddiyyətlidir? Cavab aydındır: Əgər namazda ilahi niyyət yoxdursa bu namaz faciədir. Həzrət Peyğəmbərdən (s) nəql olunmuş rəvayətdə buyrulur: “İki nəfər məscidə daxil olub namaz qılır. Onlardan biri öz namazı ilə cəhənnəmə, digəri isə behiştə gedir. Cəhənnəmə gedən şəxs namaz qılması ilə qürrələnir və başqalarının diqqətini cəlb etmək üçün namazın rüku, səcdə və başqa əməllərini daha yaxşı yerinə yetirir. Bu niyyətinə görə həm namazını batil edir, həm də riyakarlıq səbəbindən cəhənnəmlilik olur. İkinci şəxs isə namazda xəcalət hissi keçirir və daim düşünür ki, qıldığı namaz qəbuldur yoxsa yox. Namaz zamanı ona tövbə halı gəlir və bir daha günah etməyəcəyinə söz verir. Belə namaz insanı behiştə aparır”.¹

Niyyət əməlin dəyərini müəyyənləşdirən ən mühüm amildir. İbadətlərin me'yarı niyyətdir və ibadətə hansı məqsədlə yerinə yetirilməsi çox mühümdür.

RİYA NAMAZI PUÇA ÇIXARIR

Riyakarlıq eqoistlik kimi mənfi xüsusiyyətlər ibadətə puça çıxarır bu sayaq qatqıları olan ibadət nəinki faydasızdır, hətta insanı tənəzzülə uğradır. İbadət üçün zərərli olan ən mühüm amillərdən biri riyakarlıq, özünüünəmayışdır. Riyakar insan ibadət zamanı ətrafdakıların diqqətini cəlb etmək və özü haqqında təriflər eşitmək istəyir. O, bu təriflərdən ləzzət alır. Bu niyyətlə ibadət edən insan Allahın yox insanların razılığı üçün çalışır. Namazda riya haqqında

¹ “Biharul-ənvar” 72-ci cild.

Qurani-kərimdə iki ayə var: “Vay olsun o namaz qılanların halına ki, öz namazlarından qəflətdədirlər, o kəslər ki, riyakarlıq edirlər”¹; “Münafıqlər Allaha hiylə gəlmək istəyirlər, halbuki, Allah onların hiylələrini qaytaracaq. Namaza duranda tənbelliklə qalxar, xalqa riyakarlıq edər və Allahı çox az xatırlayarlar”.²

İstər qədim, istərsə də müasir münafıqlər heç vaxt açıq deməzlər ki, dini qəbul etmirik. Kafiri münafıqdən fərqləndirən də budur. Dini açıq inkar edən şəxs kafir, qəlbində inkar edən şəxs isə münafıqdır. Peyğəmbər dövründə münafıqlər xalqın nəzərini cəlb etmək üçün məscidə gəlib namaz qıldılar. Ayələrdən məlum olur ki, onların qəlbinə süstlük hökmran imiş və xalqın diqqətini cəlb etmək üçün qıldıkları namaz onların əzabını artırdı.

Qurani-kərimdə infaq, zəkat cihad kimi ibarətlərdəki riyakarlığa da işarə olunur. “Nisa” surəsinin 38-ci ayəsində buyurulur: **“Öz mallarını camaata göstərmək üçün infaq edən, Allaha və axirət gününə inanmayan kəslər ...”** Cihadda riya haqqında isə belə buyurulur: **“Yurdlarından təkəbbürlə, özlərini camaata göstərmək üçün çıxanlar kimi olmayın”.**³ Demək, riya təkəb namaza aid deyil və onunla hər bir ibadətdə rastlaşmaq olar.

Riyanın antonimi, yəni ziddi ixlasdır. İxlas odur ki, insan öz əməlində yalnız Allahın razılığını düşünsün. İxlaslı insan Allahdan qeyri bir kəsin razılığı intizarında deyil. İxlaslı insanın bəzən başqalarının qarşısında ibadət etməsi müstəhəb olur. “İbrahim” surəsinin 31-ci ayəsində oxuyuruq: **“Onlara verdiyimiz ruzidən gizlində və aşkarda infaq etsinlər”.** Gizli verilən sədəqənin, infaqın üstünlüyü barədə rəvayət çoxdur. Hətta bir rəvayətdə buyurulur ki, sağ əllə edilən infaqdan sol əl xəbərsiz qalsın. Amma bəzən infaqın açıq şəkildə verilməsi tələb olunur. Çünki açıq infaq cəmiyyətə xeyirxahlığı təbliğ edir. Başqalarının gözü qarşısında sədəqə verən insanın niyyəti həm saf həm də riya ola bilər. Əgər o, öz hərəkəti ilə başqalarını da sədəqə verməyə həvəsləndirmək

¹ “Maun” surəsi, ayə: 4-6.

² “Nisa” surəsi, ayə: 142.

³ “Ənfal” surəsi, ayə: 47.

istəyirsə, bu yaxşı niyyətdir. Yox əgər bu işi “bəh–bəhə” xatir edirsə, gördüyü iş puçdur.

NİYYƏT İKİ AĞIZLI QILINCDIR

Niyyətdən asılı olaraq beş dəqiqəlik bir namaz insanı həm behişt, həm də cəhənnəmə apara bilər. Ona görə də insan öz niyyətinə qarşı çox həssas olmalıdır. İnsanın öz qıldığı namazlardan razı qalıb qürrələnməsi çox pis haldır. Qiyamət günü bir çoxlarına deyilər ki, sən namazı filankələrin razılığına xatir qılmısan get əvəzini onlardan al! Rəvayətlərdə buyurulduğuna görə, riyakarlıq bəzən o qədər məxfi olur ki, mələklərin də nəzərindən qaçır. Riyakarlığı yalnız Allah-təala özü qeydə alır. İnsanın hər bir əməli bir neçə dəfə süzgəcdən keçirilir. Bəndənin əməli yuxarı qalxıb birinci səmaya çatır. Bu səmadakı mələklər onu qəbul etsələr, əməl ikinci səmaya qalxır. İkinci səmada da təftişçi mələklər var. Yalnız bu mələklərin təsdiqindən sonra əməl üçüncü səmaya qalxa bilər. Beləcə, yeddinci səmayadək təftiş gedir. Yeddinci təftişdən keçən əməl Allahın hüsuruna göndərilir. Bəzən yeddi səmada qəbul olunmuş əməl haqqında Allah-taala buyurur: “Bu əməl mənim razılığım üçün görülməyib...”¹

Belə rəvayətlər çoxdur. Bu rəvayətləri eşidib, ümidi itirmək yox, niyyətə qarşı diqqətli olmaq lazımdır. Bu məsələyə diqqətsiz yanaşan insan riyakarlığa düşər olacaqdır.

Əməldə niyyətin rolu o qədər böyükdür ki, saf niyyətli insanın bütün əməlləri ibadət hesab oluna bilər. Bəli, yemək, içmək, yatmaq, istirahət ibadət səviyyəsinə ucala bilər. İnsan bütün bu əməllərdə Allahın razılığını gözləyirsə, ötən hər an üçün ibadət savabı yazılar. Allahın razılığına səbəb olan hər bir əməl ibadətdir. Xüsusi ibadətlərin digər əməllərdən fərqi odur ki, namaz və oruc kimi xüsusi ibadətlərdə riyakarlıq olarsa, bu əməllər insanı cəhənnəmə aparar.

Namazın niyyətinə xüsusi ilə həssas olmaq lazımdır. Namazın niyyəti düz olarsa onun dəyəri çox-çox yüksəyə qalxar. Amma riyakarlıq namazı bir hala salar ki, insan bu ibadətdən zərərdən başqa bir şey görməz.

Pərvərdigara bütün ibadətlərdə, xüsusən namazda bizə ixtlas nəsib et.

¹ “Biharul-ənvar” 70-ci cild.

İYİRMİ BEŞİNCİ DƏRS

RIYA

NİYYƏT ƏSAS ŞƏRTDİR

Əvvəlki söhbətlərdə niyyətin əhəmiyyəti haqqında danışdıq. Qeyd etdik ki, ilahi niyyət bütün əməllərə ibadət rəngi verə bilər. Amma elə xüsusi ibadətlər var ki, bu ibadətlərdə ilahi niyyət olmasa insan cəhənnəm əzabına düşər olar. Yəni bu əməllərdə əməlin qəbul olmasından ötrü niyyət çox mühüm şərtidir. Namazdan əlavə bir çox ibadətlər də var ki, onlarda da riyakarlıq olarsa həmin əməl batil olar.

Allahın razılığını qazanmaq niyyəti ilə yerinə yetiriləcək ibadətlər iki qismdir: yalnız Allahın qarşısında bəndəliyin izharı üçün yerinə yetirilən oruc və namaz kimi ibadətlər və Allaha yaxınlaşmağa səbəb olan xums və zəkat kimi ibadətlər.

Birinci qism ibadətlərdə niyyət ibadətin əsas şərtidir. Yəni niyyət düzgün deyilsə, ibadət qəbul deyil. Riya bu ibadətləri puça çıxarır. Amma infaq kimi ikinci qism əməllərdə ilahi niyyət yoxdursa nə savab var nə də cəza. Yəni başqalarına görə namaz qılan günah qazanırsa, başqalarına görə də sədəqə verən, bir növ, pulunu çölə tökür. Sədəqə, zəkat kimi əməllər yalnız o zaman faydalı olur ki, Allahın razılığını qazanmaq məqsədi ilə yerinə yetirilsin.

RIYA VƏ ONUN NİŞANƏLƏRİ

Əməllərini ibadətə çevirmək istəyən insan bu əməlləri riyasız, xalis niyyətlə yerinə yetirməlidir. Hədisi-qüdsidə belə buyrulur: “Hər hansı müştərək işdə çalışan hər insanın qazancdan öz payı var. Allah-təala buyurur ki, mən ən yaxşı şərikəm, çünki bütün payımı şəriklərimə verirəm. Əgər qıldığımız namazın doxsan doqquz faizi mənə, bir faizi camaata görə olubsa, mən öz payımdan keçirəm”.¹ Burada Allahın öz payından imtina etməsi əməlin batil olmasına işarədir.

¹ “Üsuli-kafi” 2-ci cild, 259-cu səhifə.

Xalis niyyət birdən–birə ortaya çıxmır və belə bir niyyətə nail olmaq üçün mərifət, iman, diqqət kimi ilkin hazırlıqlara ehtiyac var. Niyətin xalis olub–olmadığını təyin etmək üçün müxtəlif yollar var. İnsan diqqətli olsa, xalis niyyəti tanıya bilər. Məsələn, Allahın razılığını qazanmaq üçün xəstəxana tikən insana fərqi yoxdur ki, bu xəstəxananın qapısı üstə onun adı yazılacaq, yoxsa yox. Təəssüf ki, bəziləri tikdiyi məscidin divarına öz adını həkk edir. Belə insanların niyyəti xalis deyil və onlar xalqdan təşəkkür gözləyir.

Bəzən insan öz əməlindəki rıyanı hiss etmir və elə düşünür ki, niyyəti xalisdır. Əxlaq alimləri insanların diqqətini öz nöqsanlarına yönəldir və onlara gizli riyakarlığı tanıtdırır. Sizin evdə və ya məsciddə və yaxud da məsciddə başqaları olanda və ya olmayanda qıldığınız namazların sizin üçün fərqi varmı? Əgər fərqi varsa, bu fərqi doğuran riyadır. Əgər məsciddə daxil olarkən həmişə namaz qıldığınız yerdə başqasını görüb, kənardə namaz qıldığınız zaman narahat olursunuzsa niyyətiniz xalis deyil. Mərhum Hacı Mirza Cavad Ağa Mələki Təbrizi “Namazın sirri” kitabında belə bir əhvalat nəql edir: “Tanınmış insanlardan biri böyük alimlərdən birinin pişnamaz olduğu cəmiyyət namazında iştirak edər və həmişə birinci cərgədə eyni yerdə dayanardı. Bir dəfə məsciddə daxil olarkən birinci cərgə dolduğundan ikinci cərgədə durmağ ona ağır gəlir və xəcalət çəkir. Az sonra anlayır ki, bu günə qədər qıldığı namazlarda camaatın nəzərini güdüb və ötən otuz ilin namazını yenidən qılır”.

Əgər pişnamaz namazda səhvə yol verərkən xəcalət çəkərsə, bilsin ki niyyəti xalis deyil. Çünki bu xəcaləti doğuran xalqın nəzəridir. Əgər məsciddə daim dostu ilə gedən kəs dostu olmayanda məsciddə getmirsə, məlum olur ki, bu vaxta qədər məsciddə xalis niyyətlə getməyib.

“Namazın sirri” kitabında növbəti qəziyyədə nəql olunur: “Məhərrəm günlərində hər gün eyni bir məclisdə iştirak edən şəxs bir gün özünə sual verir ki, əgər mən Allahın razılığı üçün imam Hüseyinə (ə) ağlayırsansa nə üçün onun adına qurulan məclislər arasında fərq qoyuram? Sonra bu şəxs yalnız öz nəfsinə xoş gəlməyən əzadarlıq məclislərində iştirak etməyə başlayır.

GÖZƏ GÖRÜN MƏZ RİYA

Xalis ibadət o qədər dəyərlidir ki, bəzən mələklər də onun qiymətini təyin edə bilmirlər. Amma əməlin niyyəti xalis deyilsə, bu əməl zəhərli qida tək öldürücüdür. İslam hökümlərinə görə bir damla qan bir qab şərbəti murdarlayır. İbadət də belədir. Bir damla riyə min bir zəhmətlə yerinə yetirilmiş ibadəti puça çıxarır. Allah mələklərə göstəriş verir ki, bu əməli sahibinə qaytarın. Ona görə də ibadətin düzlüyündən əlavə, onun niyyətinin xalisliyinə də diqqətli olmaq lazımdır. Bu məsləyə biganəlik göstərsək ömrümüzün sonunda ibadət baxımından əliboş qala bilərik.

Həzrət Peyğəmbər (s) bir rəvayətdə riyanı şirk adlandırdıqdan sonra belə buyurur: *“Şirk qaranlıq gecənin dərinliyində qara daş üzərində olan qarışıqdan da məxfidir”*.¹ İslam Peyğəmbəri (s) şirk elə bir şeylə müqayisə edir ki, bunun nə səsi eşidilər, nə də özü görünər. İnsanın qəlbindəki şirk bundan da məxfidir. Riyə də şirkin bir növü olduğundan insan bəzən özündəki riyakarlığı hiss etmir. İnsan həm Allahdan istəməli, həm də özü çalışmalıdır ki, etdiyi ibadətdə şirk və riyə olmasın.

HİDAYƏT VƏ RİYAKAR TƏBLİĞ

Bəzi ibadətlərdə riyanı tanımaq asan olur. Dinin təbliği, minbərdən moizə xalqın hidayətinə yönəlmiş böyük ibadətlərdəndir. İslam Peyğəmbəri (s) Həzrət Əliyə (ə) belə buyurur: *“Əgər Allah sənə əlinlə bir nəfəri hidayət edərsə, bu sənə üçün günəşin işıqlandırdığı (zülmətdən qurtardığı) şeydən daha üstündür”*.² Hədəsdən görüldüyü kimi xalqın hidayəti təsəvvürə sığmaz savablara malikdir. Amma bu işdə də ilkin şərt niyyətdir. Bu savablar yalnız təbliğ və minbəri Allahın razılığı üçün olan insanlara aiddir.

Bəs bu işdə riyanı necə tanımaq olar? Əgər bir təbliğçi başqa bir təbliğçinin təsiri nəticəsində bir nəfərin hidayət olmasından sevinirsə, demək, o, Allahın razılığını düşünür. Əgər təbliğçinin əsas məqsədi minbərdən kimin danışacağı yox, insanların tərbiyəsidirsə, bu məqsəd riyadan uzaqdır. Əgər təbliğçi minbərdən

¹ “Vəsailü-ş-şiə” 16-cı cild, səh. 254.

² “Biharul-ənvar” 32-ci cild.

başqası danışarkən narahat olursa ortada riya var. Xalis niyyətli insan anlayır ki, onun tikdiyi xəstəxananın qapısı üstünə başqasının adı yazılsa da, savab ona çatır. Fikiri–zikri Allahın razılığını qazanmaq olan insanı bu razılıqdan başqa heç nə maraqlandırmır.

Əlbəttə ki, belə bir niyyət asanlıqla ələ gəlmir. Xalis niyyətli əməllə riya niyyətli əməl arasında yerdən göyə qədər fərq var. Yalnız Allahın razılığını qazanmaq məqsədi ilə görülmüş kiçik bir iş insana nicat verdiyi halda, yüz illərin saxta ibadəti faydasız olur.

RİYA VƏ İXLAS HAQQINDA BİR HEKAYƏT

Mərhum Əllamə Məclisi din və məzhəbə çox böyük xidmətlər göstərmiş şəxsiyyətdir. Alimin vəfatından sonra yaxınlarından biri onu yuxuda görüb soruşur ki, köməyinizə hansı əməl çatdı? Əllamə Məclisi belə cavab verir: “Əməllərimin heç biri gözlədiyim nəticəni vermədi. Sorğu zamanı məlum oldu ki, bütün əməllərim nöqsanlıdır. Amma bir iş karıma gəldi. Bir gün əlimdə alma küçədən keçərkən qucağında körpə uşaq bir qadınla üz–üzə gəldim. Qadın mənim bərabərimə çatanda uşaq əlini almaya uzatdı. Ana dərhal uşağının əlindən tutub çəkdi. Mən uşağı sevindirmək üçün almanı ona verdim ... Bir ömür gördüyüm işlər arasında yalnız bu iş xalis çıxdı. Bu işə görə aldığım savab bütün savabları üstələdi. Yazdığım kitabların nöqsanı bu oldu ki, kitabların üstündə adı yazılmışdı. Bu adı görənlər ünvanıma tərif yağdırmışdılar. Amma doğrudan da almanı uşağa verəndə yalnız Allaha xatir onun qəlbini sevindirmək istəmişdim”.

Bəli, Allah qarşısında ən qiymətli şey ixlas, saf niyyətdir. Allah öz bəndələrini riyakar, saxtakar görmək istəmir. Allah yalnız saf niyyətli əməlləri qəbul edir və yarı Ona, yarı başqasına görə olan əməldə öz payını qaytarır. Allah əməlin böyük–kiçikliyinə yox, hansı niyyətlə yerinə yetirildiyinə baxır. Əməlin ruhu niyyətdir. İnsan heç zaman öz ibadətləri və digər saleh işləri ilə öyünməməlidir. Çünki bu əməllərdə gizli riya olarsa, nəticədə əlimiz boş qala bilər!

İYİRMİ ALTINCI DƏRS

NİYYƏT VƏ ONUN MƏRTƏBƏLƏRİ

ALLAHA GÖRƏ GÖRÜLƏN İŞİN MƏFHUMU

Sözbətimizin mövzusu ibadətin niyyəti idi. Qeyd etdik ki, bütün əməllərin dəyəri niyyətdən asılıdır. Namaz kimi bir sıra xüsusi ibadətlərdə niyyət saf olmazsa, bu əməllər nəinki fayda verməz, hətta əzaba səbəb olar. Rıyanın əlamətlərindən danışdıq və dedik ki, əməlin faydalı olması üçün rıyadan çəkinmək lazımdır. Rıyanın ziddi ixlasdır. Bəs ixlas nədir? Məgər Allahın ehtiyacı varmı ki, biz bütün işləri onun razılığı üçün görək? “İnsan” surəsinin 9-cu ayəsində buyurulur: **“(Müxlis bəndələr deyər:) Biz sizi yalnız məhz Allah rızasından ötrü yedirdirik. Biz sizdən (bu ehsan müqabilində) nə bir əvəz və nə də bir təşəkkür istəyirik.”** Burada incə bir nöqtəyə toxunmaq lazım gəlir. Əksər fəqihlərin fikrincə ibadət Allaha itaət məqsədi ilə yerinə yetirilməlidir. Bunun digər bir ifadə vasitəsi “Allaha yaxınlaşmadır” yəni ibadətdə məqsəd bəndənin Allaha yaxınlaşmasıdır. Qarşıdakı söhbətlərdə çalışacağıq ki, “Allaha görə əməl” ifadəsini bir qədər də aydınlaşdıraq.

NİYYƏTİN NÖVLƏRİ

İbadətdə niyyətin bir mənası da budur ki, insan əməl zamanı bu əməlin ilahi mahiyyətinə diqqət yetirsin. Bəs necə ola bilər ki, müəyyən bir əməl niyyətsiz yerinə yetirilsin? Əlbəttə, normal insan niyyətsiz iş görmür. Amma müəyyən hallarda insanın fikri yayına bilər. Məsələn, yuxulu insan gördüyü işə bir o qədər də fikir vermir. Bu halda qılınan namazı da düzgün saymaq olmaz. Çünki yuxulu insan hansı niyyətlə iş gördüyündən xəbərsiz olur. Niyyətsiz namaz isə batildir.

İnsan dünyəvi məqsədlərinə çatmaq üçün də ibadət edə bilər. Peyğəmbər dövründəki münafıqlar məhz bu niyyətlə namaz qılırdılar. Onlar öz canlarını, mallarını qorumaq üçün dinin zahiri hökümlərini yerinə yetirirdilər. Əlbəttə ki, bu məqsədlə qılınan namazlar batil olur.

Aydın olur ki, hər hansı bir işdə insanın niyyəti fayda götürmək və zərərdən qaçmaqdır. Amma fayda və zərəri hərə bir şeydə görünür. Bəşəriyyətin bir hissəsi dini faydalı hesab edirsə, digər bir hissəsi zərərli olmasından danışıq. Deməli, insanları firqələrə bölən də onların xeyir və şər bərəsində yürüdükləri nəzəriyyələrdir. Amma insan nəyin xeyir, nəyin şər olduğunu Allahdan öyrənməlidir. Allahın buyuruqları isə yalnız iman gətirənlər üçün əhəmiyyət daşıyır. Demək, möminlər ibadəti faydalı bilir və bu istiqamətdə çalışırlar. Əlbəttə ki, bu istiqamətdə də niyyətlər fərqlənir. Bəziləri ibadət edərkən axirət dünyasını fikirləşirlərsə, bir başqaları ibadət vasitəsi ilə dünya səadətində çatmaq istəyirlər. Namaz qılmaqla bərəkətə, sədəqə verməklə bəladan uzaqlaşmağa çalışırlar var. Beləcə, əksər namaz qılanlar Allahın əmrinə itaət etməklə yanaşı behişt arzusunda olur, cəhənnəm əzabından nicat tapmaq istəyirlər. Əgər cəhənnəm olmasaydı, şəksiz ki, çoxları namaz qılmazdı. Qurani-kərimdə buyurulur: **“Vay olsun öz namazından qəflətdə olan namaz qılanlara”¹; “Günahkarlardan soruşarlar ki, sizi oda salan nə oldu? Cavab verər ki, biz namaz qılanlardan deyildik”²** Bu ayələr insanı namaza sövq edir. Bəli, Allahın əzabı olmasaydı, çoxları namazdan çəkinərdi. Görən, bu niyyətlə qılınan namaz qəbuldurmu?

Bəziləri isə behişt nemətlərinə görə namaz qılır. Onlar bilirlər ki, Allah-təala Ona ibadət edən bəndələri üçün misilsiz nemətlər hazırlamışdır. Onlar bu nemətlərdən məhrum olmamaq üçün namaz qılırlar. Bu sayaq ibadəti düzgün saymaq olarmı? Sadalanan bu məqsədlər namazın niyyətinə təsir etməirmi?

Əlbəttə övliyaların ibadəti adi insanların ibadətindən fərqlənir. Övliyalar Allaha behişt və cəhənnəmə görə yox, Onu ibadətə layiq bildikləri üçün ibadət edirlər. Məsümlər (ə) Allaha belə dua edirlər: *“Pərvərdigara, başımıza bəla yağdırsan da Sənə ibadətdən əl çəkməyəcəyik!”* Biz də Allahdan istəməliyik ki, bu sayaq ibadəti bizə də nəsis etsin.

¹ “Maun” surəsi, ayə: 4-5.

² “Muddəssir” surəsi, ayə: 40-43.

DÜZGÜN NİYYƏT

Bəzi rəvayətlərə görə ibadətlər üç qismə bölünür. Bu rəvayətlərə görə ibadətin bir növü “qulların ibadətidir”. Ağasından qorxduğu üçün ona itaət edən qul kimi bəziləri Allaha cəhənnəm əzabı qorxusundan itaət edərlər. İkinci növ ibadət “tacirlərin ibadətidir”. Tacir qazanc üçün çalışdığı kimi bir qrup insan da behişt nemətlərini əldə etmək üçün səy göstərirlər. Bu insanların namazı, orucu, cihadı, hər bir əməli qazanc üçündür. “Səf” surəsinin 10-11-ci ayələrində oxuyuruq: **“Ey iman gətirənlər! Sizi ağırlı əzabdan qurtara bilən bir ticarət göstərimmi? Allaha və onun peyğəmbərinə iman gətirərsiz, malınızla və canınızla Allah yolunda cihad edərsiz. Əgər bilsəniz, bu sizə daha xeyirlidir.”** “Tövbə” surəsinin 111-ci ayəsində isə belə buyrulur: **“Şübhəsiz ki, Allah möminlərin canlarını və mallarını haqq olaraq vəd edilmiş cənnət qiymətinə almışdır”**. Bu ayələrdən məlum olur ki, behişt tamahı və cəhənnəm qorxusu ilə yerinə yetirilən ibadətlər ali ibadət olmasa da qəbuldur. Əlbəttə ki, yalnız axirətə inanan insan behişt tamahı, cəhənnəm qorxusuna görə sədəqə verər, oruc tutar, cihada gedər. Əlbəttə insan imanının bu mərtəbəsi ilə kifayətlənməməlidir. İnsan elə bir məqama nail olmalıdır ki, Allahı ibadətə layiq bilərək itaət etsin. Belə bir itaət ən üstün itaətdir.

Qəribəliklərlə dolu dövrümüzdə əslində etiqadı nöqsanlı olan müəyyən insanlar behişt və cəhənnəmə görə ibadəti əxlaqa zidd hesab edirlər. Bəs bu təbəqənin Allahı ibadətə layiq bilib Ona ibadət edən övliyalarla fərqi nədir? Övliyalar özləri behişt və cəhənnəmə xatir ibadət etməsələr də, behişt və cəhənnəmə xatir ibadəti məqbul bilirlər. Cəhənnəmdən qorxub qeybət etməmək üçün böyük iman lazımdır. Əgər behişt istəyi və cəhənnəm qorxusu insanı xeyirxahlığa, ədalətə, fədakarlığa sövq edirsə, bunun nəyi pisdir? Demək, süfrəsində Allahın haram buyurduğu şərəblə dolu badələr düzüldüyü halda “qorxudan və tamahdan qaynaqlanan” ibadəti əxlaqsızlıq adlandırılanların özlərində axirət etiqadı yoxdur. Axirətə inamsız insanın isə Allahı olduğu kimi tanıyıb, Ona etiqad etməsi qeyrimümkündür. Deyilənlərə sübut olaraq məşhur bir hədisə müraciət edirik. Həzrət Əli (ə) buyurur: “Bir dəstə insan hədiyyə ümidi ilə Allaha pərəstiş edir—bu, tacirlərin ibadətidir.

Başqa bir dəstə Allaha qorxudan ibadət edir–bu, qulların ibadətidir. Digər bir dəstə isə Allaha təşəkkür üçün ibadət edir–bu, azadların ibadətidir”.¹

Hədisdə “hür” adlandırılan bu insanlar cəhənnəm qorxusu və behişt tamahından azad olanlardır. Bu insanları hər şeydən əvvəl Allahın razılığı maraqlandırır. Onlar bu razılığı qazanmaq üçün hər cür əzab-əziyyətə dözməyə hazırdılar. İmam Səccad (ə) bir münacatda belə buyurur: *“And olsun izzət və cəlalına, əgər Sənin razılığın mənim tikə-tikə doğranıb, ən çətin halda ölməyimdə olsa, yenə də, Sənin razılığını daha əziz tutaram”*.² Bu sözlərə əməl etmək olduqca çətinidir. İmam Sadiqin (ə) bu buyuruğunu bir saat işgəncə altında qalan insan dərk edir. “Kumeyl” duasında oxuyuruq: “Pərvərdigara, turalım, Sənin əzabına səbr etdim, bəs Səndən uzaqlığa necə dözərəm?” Şərdə bu sözləri işlətmək daha asandır. Amma oxuduqlarımız şər yox, məsumların (ə) dilindən qopmuş həqiqətdir. İmam Səccad (ə), Həzrət Əli (ə) kimi məsumlar daim Allaha yaxın olduqlarından Ondən uzaqlığı özləri üçün əzab hesab edirlər. Amma bu yaxınlığı duymamış adi insanlar üçün Allahdan uzaqlıq da bir o qədər əzabverici görünür. Vüsali dadmayan fərağı dərk etməz. Amma Məsum İmamlarımız (ə) öz ardıcılılarına belə bir məqamın mövcudluğu haqqında məlumat vermişlər ki, onlar da bu məqama çatmaq üçün səy göstərsinlər və yalnız dünyəvi ləzzətlər sorağında olmasınlar. İnsan təkcə axirət nemətləri barədə düşünməklə kifayətlənməməli, Allahın razılığını qazanmaq üçün səy göstərməlidir.

Dünyəvi eşqə mübtəla olanlar məşuqun razılığının necə dəyərlı olduğunu gözəl bilirlər. Aşiq bir anlıq məşuqun çöhrəsini görmək üçün gecəni sübhədək qışın şaxtasında ayaqyalın buz üstə durmağa hazır olur. O, öz məhbubunu görərkən bütün ağrılarını unudur. Övliyalər üçün Allahla yaxınlıq bu dəyəərə malikdir. Onlar Allahın razılığını qazanmaq üçün bütün ağrı-acılara dözməyə hazırdılar, hətta cəhənnəm əzabı olsa belə!

¹ “Nəhcül-bəlağə”.

² “Biharul-ənvar” 77-ci cild.

NİYYƏTİN ALİ MƏRTƏBƏSİ

İnsan elə bir məqama çata bilər ki, Allaha nə behişt tamahı üçün, nə də cəhənnəm qorxusundan ötrü, bəlkə, onu ibadətə layiq bildiyi üçün ibadət edər. Amma bu məqamın da müxtəlif mərtəbələri vardır.

Həzrət Əli (ə) buyurur ki, bir qism insan Allaha təşəkkür üçün ibadət edirlər. Onları rükuya, səcdəyə gətirən nə behişt istəyidir, nə də cəhənnəm qorxusu. Bu insanlar Allahın nemətləri müqabilində şükr edirlər. Bu, “haqqı itirməmək” ruhiyyəsidir. Onların vicdanı ilahi nemətlərin şükrünü yerinə yetirməyi hökm edir. İnsanın yaxşılıq müqabilində təşəkkür etmək istəyi onun fitrətində var. “Loğman” surəsinin 14-cü ayəsində buyurulur: **“Biz insana atasını tapşırırdıq. Anası onu getdikcə artan zəifliklə daşdı və süddən kəsilməsi iki il çəkdi. Mənə və atasına şükr et. Axır dönüş Mənə sarıdır”**. İnsan atasının zəhmətini daha tez hiss edir. O, ananın yuxusuz gecələrini, atanın zəhmətlərini daha asan dərk edir. Ona görə də insan atasının qarşısında özünü borclu bilir. Bu hiss illər ötdükcə güclənir və xarakter halına çevrilir. İnsan bütün yaxşılıqlara təşəkkürlə cavab verməyə başlayır. Bütün nemətlərin Allah tərəfindən əta olunduğunu anlayan insan Allaha təşəkkür etməyi özünə borc, vəzifə bilir. Bu məqamı bəyan edən digər bir təbir məhəbbətdir. Əgər iki nəfər arasında həqiqi məhəbbət olarsa, onlar bir-birlərinin yolunda istənilən əzaba qatlaşar və bu əzaba görə heç bir qarşılıq istəməzlər. Xalis məhəbbət olan qəlbə müxtəlif meyllər daxil ola bilməz. Bütün diqqətin məhbuba yönəldiyi könlüdə behişt, huri istəyi müşahidə edilməz. Həzrət Əli (ə) buyurur: *“Pərvərdigara, mən Sənə behişt həvəsi, cəhənnəm qorxusuna görə ibadət etmədim. Səni pərəstişə layiq bildiyim üçün ibadət etdim. Səndən başqa pərəstişə layiq olan kəs tapmadım. Sənə pərəstiş etməyim, kimə edim? Sənə köniil verməyim, kimə verim?”*¹

¹ “Biharul-ənvār” 70-ci cild.

NİYYƏTİN TƏDRİCƏN SAFLAŞDIRILMASI

Müxtəlif qavrayış səviyyələrinə malik olan insanlar üçün niyyətin müxtəlif mərtəbələrinin olması bəyan olundu. Hər bir şəxs aşağı mərtəbədən başlayıb tədricən yuxarı mərtəbələrə qalxmalıdır. İlk mərtəbə cəhənnəm qorxusudur. Məsum İmamların (ə) bir çox münacatları bu ruhiyyədədir. İmam Səccad (ə) belə dua edir: “Əgər bu halda qəbrə qoyulsam, məndən pis vəziyyətdə olan tanılarımı? AXI bu qəbri yatmaq üçün hazırlamamış, ora saleh əməldən xali döşəməmişəm! Başıma gələcək işləri bilmirəmsə, necə ağlamayım?! Nə üçün ağlamayım? Bədənimdən ruhun çıxması, qəbrimin qaranlığına görə ağlayıram. Nəkir və Münkərin sual verəcəyi anın qorxusundan ağlayıram. Məhşərdə qəbirdən üryan çıxacağım, günah yükümün ağırlıq edəcəyi saata görə ağlayıram!”

Əgər insan qəbirdən, qiyamətdən, əzablardan həqiqətən qorxarsa, daim Allahu xatırlayar, günaha yol verməz. Qurani-kərimdə bu əzablar təkrar-təkrar insana xatırladılır: **“Onu tutub bağlayın, sonra cəhənnəmə atın, sonra onu uzunluğu yetmiş zər olan zəncirlə bağlayın!”**¹ Odun istisindən təşnə olana içməyə nə verilir? **“...Ona irinli sudan içirdiləcəkdir.”**²

Biz bu məsələlərə ciddi yanaşmalı, bu barədə ətraflı düşünməliyik. “Biharul-ənvər”ın 8-ci cildində nəql olunmuş bir rəvayətə görə cəhənnəm içkisindən bir damla bu dünyaya düşərsə, onun üfunətindən bütün canlılar məhv olar. Əksinə, behişt içkilərindən bir damlası dünya sularına qatılrsa, bütün sular ətirli olar. İnsan dünya əzablarını yox, axirət əzablarını daim düşünməli və axirət qorxusunun insana göstərdiyi tə’sirindən faydalanmalıdır.

ALİ NİYYƏT VƏ İBADƏTİN BƏZİ NÜMUNƏLƏRİ

Böyük alimlərin həyatını əks etdirən söhbətlər insana olduqca müsbət tə’sir göstərir. Nəql edirlər ki, bir gün mərhum Şeyx Ənsari dərstdən evə qayıdırdı. Həmin vaxt Nəcəfdə istilik 50–yə çatırdı. Mərhum Şeyx susayır və bir evdən içmək üçün su istəyir. O zaman hələ soyuducu yox idi və suyu sərin saxlamaq üçün kuzələri xüsusi

¹ “Haqqə” surəsi, ayə: 30-22.

² “İbrahim” surəsi, ayə: 16.

quyulara sallayırdılar. Su gətirməyə gedən şəxs bir qədər yubanır və geri qayıtdıqda görür ki, Şeyx namaz qılır!

Bəli, böyük şəxsiyyətlər vaxtın qədrini bilmiş, ondan daim səmərəli istifadə etmişlər. Dövrümüzdə mənasız əyləncələrə, krassvord doldurmağa nə qədər vaxt sərf edilir?! Kimi susuzluqdan ciyərləri yanan halda namaz qılır, kimi də kondisionerli otaqda oturub krassvord doldurur! Namaza məşğul olan Şeyxə su gəlir, günün istisində qızır. Şeyx namazını bitirib həmin isti suyu içir və yoluna davam edir. Bəli, namazdan aldığı ləzzət Şeyxə susuzluğu unutturur!

Belə söhbətlərdən aydın olur ki, imanın bizə məlum olmayan ali mərtəbələri vardır. Hər bir insan dua və zəhmətlər sayəsində bu mərtəbələri seyr edə bilər. Hər halda tamah və qorxudan ibadət olan aşağı mərtəbə ilə kifayətlənmək olmaz.

İrəli getmək üçün, məsələn, gündə “Allahı ibadətə layiq bilmək” niyyəti ilə iki rəkət namaz qılmaq olar. Çalışaq ki, bu iki rəkət namazda behişt tamahından, cəhənnəm qorxusundan uzaq olaq.

Həzrət Musa (ə) Tur dağına gedib, münacat və dua üçün orada 40 gün qalır. “Əraf” surəsinin 142-ci ayəsində buyrulur: **“Musa ilə otuz gecə vədələşdik və bu vaxtı daha on gecə ilə tamamladıq. Beləliklə, Rəbbinin müəyyən etdiyi vaxt qırx gecədə başa çatdı”**. Bu qırx gün Zilqədə ayının birindən Zil-həccə ayının onunadək olan vaxta təsadüf edir və “ərbəini-kəlیمیyyə” adlanır. Bu dövrdə “la ilahə illəllah” deməyin böyük savabı var. Heç bir əvəz ummadan bu zikri təkrarlaşmağın çox faydası var. Bəli, məhz belə aşağı mərtəbələrdən başlayıb ali mərtəbəyə doğru hərəkət etmək lazımdır.

İYİRMİ YEDDİNCİ DƏRS

NAMAZ RUHİYYƏSİ AXTARIŞINDA (1)

HƏQİQİ NAMAZ

Son söhbətimiz namaz haqqında oldu. İslam mənbələrindən məlum oldu ki, Allaha yaxınlaşmaq üçün ən mühüm əməl namazdır. Həqiqi namazın səciyyəvi xüsusiyyətləri sadalandı. Bəli, hər gün beş dəfə azan və iqamədə təkrar etdiyimiz kimi, namaz ən xeyirli əməldir. “Namaz möminin meracıdır”.

Təəssüf ki, qıldığımız namazlardan lazımcına bəhrələnmə bilmirik. Çoxlarımız namazdan ləzzət duymur, özümüzdə namazın təsirini hiss etmirik. Namaz, adətən, bizə ağır, çətin gəlir. Namazı qılıb qurtardıqda sanki çiyimizdən ağır bir yük götürülür. Ən uzağı on dəqiqə davam edən namaz bizim üçün sanki uzun saatlara başa gəlir. Namazı qurtaranda qəfəsdən azadlığa çıxmış quş tək rahatlanırıq. Namazın son cümləsini deyib qurtaran kimi tələsik dünya işlərinin ardınca qaçırıq. “Bəqərə” surəsinin 45–ci ayəsində buyrulur: **“Doğrudan da Allahdan qorxanlar istisna olmaqla, namaz hamı üçün çətindir”**. Sözsüz ki, dəyərsiz də olsa, namaz qılmaq qılmamaqdan üstündür. İnsan məsuliyyət hiss edərək günün müəyyən vaxtını Allah hüzurunda namaz üçün dayanırsa, bu böyük işdir. Amma insan bilməlidir ki, qaydasınca qılınan namaz ən xeyirli əməldir. Həqiqi namazla bizim namazımız arasında olduqca böyük fərq var. Namazın faydalarından məhrum olmağımızın əsas səbəbi onun zahiri ilə kifayətlənib, ruhundan xəbərsiz qalmağımızdır. Əgər namaz qılan dediyi sözlərin, etdiyi hərəkətlərin mahiyyətinə varmırsa, namazdan ləzzət duya bilməz. Kor-koranə icra olunan namaz merac hesab edilə bilməz. Bəli, bir sıra sözlərin və hərəkətlərin nümayişindən ibarət olan bir əməl həqiqi namaz deyil.

Namazın uzun çəkməsi vacib deyil. Qəlbin iştirakı ilə qılınan qısa namaz möcüzələr yarada bilər. İnsan belə namazın təsirini özündə hökmən hiss edir. Məhz belə namaz haqqında buyrulur: **“Doğrudan da namaz insanı pis və çirkin işlərdən**

uzaqlaşdırır”.¹ Amma buna baxmayaraq, bir çoxları məsciddən çıxan kimi günah ardınca qaçır. Bəli, ruhsuz namaz insanı haramdan çəkəndirmək iqtidarında deyil. Həqiqi namazqılan şəxs qeybətdən, yalandan, böhtandan və bir sıra başqa çirkin sifətlərdən uzaqdır. İslam Peyğəmbəri (s) buyurur: “Beş vaxt namaz qılan kəs evinin qarşısında axan çayda gündə beş dəfə yuyunan adam kimidir. Onda bir çirkinlik qalarmı?”² Amma biz beş vaxt namaz qılsaq da çirkin sifətlərdən uzaqlaşma bilmirik. Çünki bizim qıldığımız namaz əsl namaz deyil!

HƏQİQİ NAMAZA DOĞRU İLK ADDIM

Həqiqi namaza nail olmaq üçün atılan ilk addım namaz zamanı diqqətli olmaqdır. İnsan bəzən namaz zamanı “həməddən” “surəyə” necə keçdiyini hiss etmir. Hətta belə də olur ki, insan yalnız namazın son cümləsini deyərkən namaz qıldığını xatırlayır. Belə bir hal namazda diqqətsiz olmaqdan xəbər verir. Əlbəttə ki, namaz qılan bütün namazlarda zəif də olsa müəyyən qədər diqqətli olur. Amma zəif diqqət namazın ruhunu dirildə bilmir. İnsan təkbirətül–ehram deməzdən qabaq kimin hüzurunda dayandığı barədə düşünməlidir. Müəyyən bir mətni kimin üçünsə oxuyan şəxs başa düşüləcək şəkildə oxumağa çalışır. Namaz qılan şəxs namazın sözlərini ən azı yuxarıda deyilən qaydada oxumalıdır. Yalnız aram və aydın qıraət zamanı namazda diqqəti cəmləmək mümkündür.

İKİNCİ ADDIM

İnsan namazda dediyi hər bir cümlənin mənasına diqqət yetirməlidir. Bunu, tədricən də olsa, yaratmaq lazımdır. Hər cümləni deməzdən əvvəl, bu cümlənin mənasını düşünüb sonra demək daha yaxşıdır. Məsələn, “Əllahu əkbər” deməzdən qabaq Allahın əzəməti barədə düşünmək lazımdır. İnsan bu istiqamətdə çalışarsa, bir müddət sonra namazın sözlərinin mənasını düşünmək xasiyyəət formasını alır.

Amma nəzərinizə çatdırdığımız iki addımı atmaqla həqiqi ibadətə nail ola bilmərik. Həqiqi namaza çatmaq üçün ən azı daha bir

¹ “Ənkəbut” surəsi, ayə: 45.

² “Biharul-ənvər” 82–ci cild.

addım atmaq lazımdır. Məsələn, bir ateist Qurani çox diqqətlə oxuyub, onun hər kəlməsini başa düşürsə, bu işi ibadət hesab etmək olarmı? Yəqin özünüz də hiss etdiniz ki, üçüncü addıma ehtiyac var.

ÜÇÜNCÜ ADDIM

Bu yolda üçüncü addım insanın dili ilə dediklərinə qəlbən inanmasıdır. “Yalnız Sənə ibadət edir və Səndən kömək istəyirik” deyən insan Allahdan başqa heç kimsədən kömək intizarında olmamalıdır. “**Əllahu əkbər**” deyən şəxs üçün Allahdan böyük varlıq olmamalıdır. Doğrudanmı, hər bir namaz qılan öz dediklərinə qəlbən inanır? Doğrudanmı, inam və əməlimiz sözümlə uyğun gəlir? Əgər əməllərimizə nəzər salsaq görərik ki, bəzən Allaha heç bir uşaq qədər də məhəl qoymuruq. Daim Allahın hüzurunda olduğumuz halda, müəyyən məqamlarda bizə baxan uşaqdan çəkinirik, amma Allahı yada salmırıq. Uşağın yanında söyüş söyməkdən çəkinib, uşaq olmayan yerdə söyüş söyən şəxs Allahı böyük bilir, yoxsa uşağı? Demək, bəzən Allahı uşaq qədər də saymırıq!

İnsanın sözüünə uyğun gələn halının da müxtəlif mərtəbələri var. Müəyyən mərtəbələrə səy göstərməklə çatmaq olur. Bəzi mərtəbələrə isə yalnız ali mərifətə malik övliyalar müyəssər olur. Məsum İmamlarda (ə) isə namaz zamanı olduqca yüksək bir ruhiyyə müşahidə edilir. Onlar namaz qılarkən bütün diqqətləri Allaha yönəlir. Nəql olunur ki, Həzrət Əlinin (ə) ayağına döyüş zamanı bir ox batmışdı. Heç vəchlə bu oxu çıxarmaq mümkün olmurdu. Bir gün Həzrət (ə) namaz qıldığı vaxt oxu onun ayağından çəkib çıxardılar. Bəli, adi vaxtda mümkün olmayan bir iş namaz vaxtı mümkün oldu və Həzrət Əli (ə) bu ağrını hiss etmədi.¹ Buna oxşar hadisələr Əhli–beyt (ə) məktəbi davamçılarının həyatında çox müşahidə edilir.

¹ “İrşadul–qulub”, 2–ci cild, səh.217.

MƏRHUM AYƏTULLAH XANSARI HAQQINDA BİR HEKAYƏ

Nəql edirlər ki, mərhum alimin mədəsində cərrahiyyə əməliyyatı aparılmalı imiş. Bu əməliyyat üçün xəstəyə narkoz vermək zəruridir. Amma mərhum Ayətullah heç vəchlə razı olmur ki, onu bihuş etsinlər. Həkimlər onun mədəsini narkozsuz yarmağa məcbur olurlar. Alimin qarını yarırlar, mədəsinin bir hissəsi götürülür. Bütün əməliyyat gedişində mərhum Xansari azca da olsa narahatlığını biruzə vermir. Həkimlər xəstənin dözümindən heyrətə gəlirlər.

Belə bir dözümlü necə əldə edilə bilər? Sözsüz ki, yalnız bütün diqqəti Allaha yönəldib, özünü unudan insan bu ağrılara tab gətirə bilər. Cərrahi əməliyyat zamanı özündə bu halı yaradan insan, şəxsiz ki, namazda da bu hala nail ola bilər. Allah-təala bu ali məqamı hər birimizə nəşib etsin.

QƏLB NAMAZI

Namazdan bəhrələnmək istəyən hər bir şəxs həqiqi namaz qılmağa çalışmalıdır. Göstərilən proqramla hərəkət edən şəxs tədricən həqiqi namaza yol tapa bilər. Əvvəlcə namazın sözləri və hərəkətlərinə diqqət yetirmək lazımdır. Sonra deyilən sözlərin mənasını düşünmək zəruridir. Nəhayət, söz və hərəkətlərə uyğun qəlb haləti əldə edilməlidir.

Əxlaq alimləri tövsiyə edirlər ki, hər bir namaz qılan dediyi sözləri qəlbinə daxil etsin. Diqqət edin, söhbət zəhn yox, qəlbəndə gedir. Yəni kafir də zəhnini işə sala bilər. Məsələn deyilənləri zehindən keçirib anlamaqda yox, qəlbən qəbul etməkdədir. Mömini mömin edən zəhni təsəvvür yox, qəlbi razılıqdır. “Hucərat” surəsinin 14–cü ayəsində oxuyuruq: **“Ərəblər dedilər ki, iman gətirdik. De ki, iman gətirməyibsiniz, “İslamı qəbul etdik” deyin. İman hələ sizin qəlblərinizə daxil olmamışdır”**. Çoxları elə hesab edirdilər ki, şəhadət kəlmələrini deyən hər bir kəs iman gətirmiş olur. Yuxarıdakı ayədən belə nəticə çıxır ki, şəhadət kəlmələrini deməklə yalnız zahirən müsəlman olmaq mümkündür. Həqiqi iman insanın sözü yox əməli ilə sübuta yetir. Çalışmalıyıq ki, namazda dediklərimizi qəlbimizə daxil edib,

əməldə sübuta yetirək. “Əllahu əkbər”deyənin şəxs Allahdan başqasına ümid etməməlidir. Əgər zahirdə Allaha səcdə ediriksə, bu səcdəni qəlbən təslim olmaqla gerçəkləşdirməliyik.

ƏFSANƏ, YOXSƏ HƏQİQƏT?

Bəzən həqiqi namaz haqqında deyilənlər bizə əfsanə kimi görünür. Çox təəssüf! Elə düşünürük ki, bu sözlər kimlərinə şairlik təbindən qaynaqlanır. Hansı ki, bütün bu fikirlər ayə və hədislərə əsaslanır. Qurani-kərim möminlərin vəsfində belə buyurur: **“Onlara Quran oxunan zaman üzü üstə səcdəyə düşüb deyirlər: “Allahımız hər bir nöqsandan pakdır və Onun vədəsi hökmən yerinə yetəcəkdir.” Onlar üzü üstə düşüb ağlarlar və qorxuları artar”**.¹ Bəli, həqiqi möminlər Quran oxunarkən qorxuya bürünərlər. Onları bu işə dəvət edən olmasa da, fitri istək üzündən belə hərəkət edərlər. Quran dinləyərkən ağlayan insanlarla rastlaşsaq da, üzü üstə səcdəyə qapananlara təsadüf etməmişik. Bu, biz müsəlmanların Quran ideallarından nə qədər uzaq olduğunu göstərir. Əgər qədim zamanlarda bu hadisə çox baş vermişsə də, dövrümüzün baş gicəlləndirən mühiti insanları Qurani-kərimdən çox uzaq salmışdır. İş o yerə çatıb ki, Quran dinləyərkən, namaz qılarkən ağlayan insanlara istehza edilir. Görən, Qurani-kərimin vəsf etdiyi bir halı bidət saymaq olarmı? Bəs din, dindar hansı yolla tanınmalıdır? “Hədid” surəsinin 16-cı ayəsində buyurulur: **“İman gətirənlərin qəlblərinin Allahın zikri və haqqdan nazil olan (Qur’an) üçün yumşalması vaxtı gəlib çatmadımı?! Onlar özlərindən əvvəl kitab verilən kimsələr kimi olmasınlar ki, onlarla (öz peyğəmbərləri arasında) uzun bir müddət keçmiş və qəlbləri sərtləşmişdir”**. Bəli, Quran ayələrinin təsiri altında qəlbənin buzu əriyənlər az deyil. Nə üçün biz belə olmayaq? Donmuş vəziyyətdən qurtarmağın zamanı gəlib çatmayıbmı?!

Məşhur bir hadisəni bir daha xatırlayaq: Fuzeyl tanınmış və zalım bir quldur olmuşdur. Bir dəfə o, gecə yarı mömin bir şəxsin evinə soxulmaq istərkən ev sahibinin Quran oxuduğunu eşidir. “Qəlblərin yumşalma vaxtı çatmayıbmı” ayəsi Fuzeylin qəlbini silkələyir. Ayədən təsirlənmiş quldur öz-özünə pıçıldayır: “Nə

¹ “İsra” surəsi, ayə: 107-108.

üçün çatmayıb, çatıb!” Bir ayənin təsiri ilə dövrün tanınmış qulduru həqiqi tövbə edib, tezliklə övliyələr cərgəsinə qoşulur!

Bəs bizim qəlblərimiz nə vaxt yumşalacaq? Bəs biz nə vaxt dediyimiz sözlərə qəlbən bağlanacağıq? Nə vaxtsa qəlbimiz namazda iştirak edəcək, yoxsa yox? Pərvərdigara, bu işdə bizə yardımçı ol!

İYİRMİ SƏKKİZİNCİ DƏRS

NAMAZ RUHİYYƏSİ AXTARIŞINDA (2)

ÖTƏN MÖVZULARA BAXIŞ

Qeyd etdik ki, namaz zahirən düzgün olmaqla yanaşı ruha da malik olmalıdır və namazın həqiqi dəyəri onun ruhundadır. Namazdan götürüləcək fayda onun ruhundan asılıdır. Əlbəttə ki, namaz haqqında fiqhi hökmlərə riayət etmək zəruridir. Amma ruhsuz namaz insanı yalnız cəzadan qurtara bilər. Amma bilməliyik ki, namaz vasitəsi ilə insan merac edib, “Allahın görüşünə” nail ola bilər. Bu ali məqama çatmaq üçün mühüm şərtlərdən biri namazda qəlbin iştirakıdır. Əlbəttə ki, namazda niyyətin də böyük təsiri var.

Problem bundadır ki, namaz haqqında bildiklərimizi həyata keçirə bilmirik. Olsa–olsa, namazı əvvəl vaxtında qılmaqla kifayətlənirik. Amma namazın ruhu tamamilə başqa şeydədir. Əgər insan namaz vaxtı dünya işləri, hətta günah haqqında düşünsə, bu namazda ruhdan əsər-əlamət yoxdur. Unutmaq olmaz ki, namazın söz və hərəkətlərini ilk əvvəl qəlb yaşamalığıdır.

NAMAZLAR ARASINDA FƏRQ

Namazın ruhunu dirçəltmək üçün ən təsirli vasitələrdən biri diqqətli olmağın faydaları barədə düşünməkdir. Əgər insan bir işin faydalı olduğuna inansa, bu işi yerinə yetirməyə çalışır. Bir daha qeyd edək ki, söhbət bilmək yox inanmaqdan gedir. Əgər inam yoxdursa insan öz elmindən bəhrələnmə bilməz. Yaxşı olar ki, insan namazdan qabaq namazın ruhu barədə düşünsün. İnsan diqqətlə qılınmış namazla diqqətsiz qılınmış namaz arasındakı fərqlərdən agah olmalıdır. Bu fərq əlli ilə yüz rəqəmləri arasındakı fərqə oxşamır. Bu fərq ölçüyə gəlmir. İnsan bu günkü namazının vəziyyətini müəyyənləşdirib nələr itirdiyini anlamalıdır.

Təsəvvür edin ki, bir tacir müəyyən bir sərmayə ilə iki işdən birini görə bilər. Tacir bir alverdən milyon manat, digərindən milyard manat qazanc gələcəyini ehtimal verir. Əgər o birinci alveri seçsə doğru addım atmış olarmı? Əgər bu iki alverin qazancı arasındakı fərq ölçüyə gəlirsə, diqqətli namazla diqqətsiz namaz

arasındaki fərq sonsuzdur. Bəs necə ola bilər ki, bu fərqə inanan insan namazını diqqətsiz qılsın?! Necə ola bilər ki, qıldığı namazda diqqətə görə, məsələn, həm qiymətli brilyant, həm də dəyərsiz bir şüşə parçası almaq imkanında olan insan şüşə parçasını seçə?! Namaza durmuş insan ilk əvvəl bu mövzuda düşünməlidir. Əgər insan həqiqi namazın dəyərinə inansa, namaz boyu diqqəti əldən verməz. Əlbəttə ki, bu məqsədə birdən-birə yox, tədricən nail olmaq mümkündür. Hər namazda itirdiyimizi bu gün anlamasaq da, nə zamansa peşman olacağıq. Qurani-kərimdə həmin gün “həsrət günü” adlandırılmışdır. “Məryəm” surəsinin 39-cu ayəsində buyrulur: **“Onları həsrət günü ilə qorxud”**. Demək, namazda qəlbin iştirakına nail olmaq üçün namazdan əvvəl bir neçə dəqiqə, namazda diqqət haqqında düşünmək faydalıdır.

ƏN SON NAMAZ

Rəvayətlərə əsasən namazda qəlbin iştirakına nail olmaq üçün təsirli amillərdən biri qıldığı namazı ömrünün son namazı hesab etməkdir. Həzrət Peyğəmbər (s) Əbu Əyyub Xalid ibn Zeyd adlı səhabəsinə belə buyurur: *“Namazı elə qıl ki, sanki son namazını qılırsan və bu sənin vida namazındır”*.¹

Əslində kimsə əmin deyil ki, qıldığı namazdan sonra ölüm onu haqlamayacaq. Hətta qıldığımız namazı sona çatdırma biləcəyimizə əmin deyilik. Əgər insan ehtimal versə ki, qısa bir müddətdən sonra Allah hüzurunda sorğuya çəkiləcək, namazını tamam başqa ruhiyyə ilə qılar. Əgər ölümə aramızdakı məsafədən xəbərsiziksə, gəlin, hər namazımızı son namaz kimi tövbə və dua halında yerinə yetirək.

Əgər insan bir neçə dəqiqə namazdan qabaq düşünsə ki, son namazını qılır namazda daha diqqətli olar. Qorxulu səfərə çıxan insan öz əzizlərindən çox çətinliklə ayrılır. O, anlayır ki, bu səfərdən qayıtmaya da bilər. Ümumiyyətlə, müharibəyə gedənlərin görüşü başqa görüşlərdən çox fərqlənir. Çünki bu görüşün sonuncu görüş olması ehtimalı var. Əcəl də gələndə kimsəyə xəbərdarlıq etmir. Demək, onu hər an gözləmək lazımdır. Allah qarşısında son dəfə səcdə etdiyini düşünən insanın, təbii ki, qəlbi döyünəcək və

¹ “Biharul-ənvar” 73-cü cild.

gözlərindən yaş axacaqdır. Mühəribə zamanı təhlükəli əməliyyata gedən möminlərin qıldığı namaz, adətən, həqiqi namaz olur. Çünki bu namaz sonuncu da ola bilər.

ƏN BÖYÜK VARLIQLA GÖRÜŞ

İnsanı namazda diqqətli edən digər bir amil budur ki, namaz qılan şəxs kimin qarşısında durduğunu unutmasın. İnsan namaz zamanı onun düşüncə və əməllərindən xəbərdar olan ən böyük varlığın hüsurunu hiss etməlidir. Bu hiss diqqəti, qorxunu, təvazönü gücləndirir. Allahın böyüklüyünü düşünərək **“Allahu əkbər”** deyən şəxsin dünya işləri yadına düşmür. Düşüncə və qəlbinə Allahın nəzarətinə inanan insan diqqətsizliyə cürət etmir. Əlbəttə bu sahədə əsaslı çalışmalara ehtiyac var.

İnsan inanmalıdır ki, Allah daim və hər yeri görür. Bütün varlıq aləmində ondan gizli iş yoxdur. İnsan özündə bu inamı yaratmaq üçün videokameradan istifadə edə bilər. Kamera işə salınan kimi insan öz hərəkətlərinə nəzarət etməyə başlayır. Görün, cansız bir kameranın nəzarəti insanı nə qədər dəyişir!

Namazda da bu ruhiyyəni yaratmaq lazımdır. Əgər namaz əsnasında qismən də olsa Allahın bizim üzərimizdə olan nəzərini hiss etsək halımızda dəyişiklik baş verir. Əsl namazda isə insan Allahın hüsurunu lazımı həddə və olduğu kimi hiss edir. Allahı, heç olmasa, adi bir insanca saymırıqsa namazda hansı ruhiyyədə ola bilərik? İnsan inanarsa ki, Allah onu eşidir, qəlbindən və zehmindən keçənləri bilir, hökmən, diqqətini artırır.

“SANKİ ONU GÖRÜRSƏN”

Rəvayətə görə Əbuzər Həzrət Peyğəmbərdən (s) ehsan haqqında soruşur. Həzrət (s) buyurur: *“Ehsan odur ki, Allaha Onu görürmüş kimi ibadət edəsən. Əgər sən Onu görmürsənsə, bil ki, O, səni görür”*.¹ İnsan namazda müraciət halında olmalı, qiyabi də olsa, kiminləsə söhbət etdiyini təsəvvüründə canlandırmalıdır. Allahın hüsuru bütün vücudla dərk edilməlidir. *“Biz yalnız Sənə ibadət edir və yalnız Səndən kömək istəyirik”* deyərək insan Allahın qarşısında durduğunu unutmamalıdır. İslam Peyğəmbəri (s)

¹ “Biharul-ənvar”, 70-ci cild.

Əbuzərin nəzərinə çatdırır ki, əgər Allahı görürmüş kimi ibadət edə bilmirsənsə, heç olmasa, Onun səni gördüyünü təsəvvür et. Sözsüz ki, Həzrət Peyğəmbər (s) və Məsum İmamlar (ə) “sanki” təbirindən daha yüksək halda Allahı “görə bilmişlər”.

Bir rəvayətdə nəql olunur ki, İmam Sadiq (ə) müstəhəb namaz qılarkən bir ayəni təkrar–təkrar dedi və haldan çıxdı. Ondən soruşulanda ki, bu hala düşməyinizin səbəbi nədir, Həzrət (ə) buyurdu: “Bu ayəni o qədər təkrar etdim ki, sanki onu nazil edən dilindən eşitdim”.¹ Əhli–beyt məktəbinin həqiqi davamçıları buna oxşar hala nail ola bilərlər. Məsumların yolunu davam etdirənlər arasında həmin halı yaşayanlar az olmayıb.

Əlbəttə, adi insanlar ilk addımda namaz zamanı Allahın nəzərlərini hiss etməyə çalışmalıdırlar. İnsanın “sanki Allahı görürmüş kimi ibadət” məqamına çatması çox çətindir. Həzrət Peyğəmbər (s) Əbuzərə tövsiyəsində məhz bu incə nöqtəyə işarə edir. Ali mərtəbəyə çatmaq üçün bir çox hazırlıq mərhələlərindən keçmək lazımdır və təkcə istəməklə bu məqama çatmaq olmaz. Bu hazırlıqlardan biri namazdan bir neçə dəqiqə qabaq uyğun mövzular barədə düşünməkdir. İnsan öz nəfsinin cilovunu əlinə almaq üçün çox çalışmalıdır. Unutmaq olmaz ki, Allahın hüzurundayıq və O, bizim bütün istəklərimizdən xəbərdardır. “Bəqərə” surəsinin 115-ci ayəsini xatırlayaq: **“Hara dönsəniz üzünüz Allaha tərəfdir”**. Əsas məsələ qəlbimizi Allaha yönəltməkdir. Kiminləsə danışarkən ona arxa çevirmək olarmı? Dil Allahla danışarkən qəlbin dünyaya meyl etməsi həmsöhbətə arxa çevirmək kimidir. Bu olduqca çirkin və ədəbsiz bir işdir. Namaz zamanı Allahı unudub dünya haqqında düşünən kəs insan surətindən çıxarılmğa layiqdir. Həmsöhbətə arxa çevirmək heyvana məxsus xüsusiyyətdir. Yalnız heyvan eşitdiyi sözlərə məhəl qoymayıb, axura boylanır.

Əgər bütün deyilənlər haqqında ətraflı düşünə bilsək, dilimizlə qəlbimiz arasında yaxınlıq yaranar. Bu işdə Allahdan yardım istəyək.

¹ “Miftahul–fələh” səh.372.

İYİRMİ DOQQUZUNCU DƏRS

İTAƏTKARLARIN NAMAZI

İTAƏTKARLIQ (XÜŞU) HƏQİQİ NAMAZA APARAN YOLDUR

Qeyd etdik ki, bizim qıldığımız namaz İslam dinində tələb olunan namazdan çox fərqlənir. Qıldığımız namazların əsas nöqsanı namazda qəlbimizin iştirak etməməsidir. Tələb olunan sözləri zikr edib, hərəkətləri yerinə yetirsək də, fikrimiz tamam başqa yerdə olur.

Namazda qəlbın iştirakına nail olmaq üçün Qurani-kərim ayələrindən, rəvayətlərdən və əxlaq alimlərinin buyuruqlarından faydalanmaq lazım gəlir. Bu göstərişlərdən istifadə edənlər namazdakı ruhiyyələrini dəyişib, övliyalara oxşaya bilərlər.

Namazın ruhunu dirçəltmək üçün Qurani-kərimin təkid etdiyi “xüšu” adlı xüsusiyyətinə yiyələnməliyik. “Muminun” surəsinin 1-2-ci ayələrində buyurulur: **“Doğrudan da, möminlər nicat tapdılar. O möminlər ki, namazlarını xüšu ilə qıllarlar.”** “Bəqərə” surəsinin 45-ci ayəsində oxuyuruq: **“Səbr və namazdan kömək alın. Doğrudan da, bu iş xüšu əhli istisna olmaqla hamıya ağır gəlir”.**

“XÜŞU” NƏDİR?

“Xüšu” sözünü tam mənasında tərcümə etmək çətindir. Bu söz “özünü sındırma”, “təvazö”, bir sözlə, “itaətkarlıq” mənasını bildirir.

“Taha” surəsinin 108-ci ayəsində buyurulur: **“Bütün səs-sədalar Rəhman (Allah) qarşısında xüšu halını alar, pıçıldan başqa bir səs eşitməssən.”** Əksər tərcümələrdə bu söz “kəsilər” kimi göstərilir. Əlbəttə ki, burada daha dərin məna var. Qiyamət günü heybət və əzəməti zühur etmiş Allah qarşısında səslərdə ucalmaq gücü olmaz. Bir növ səs itaətkar hala düşər.

“Ğaşiyə” surəsinin 2-ci ayəsində oxuyuruq: **“O gün bir çox üzlər xüšu halını alar”.** Əlbəttə ki, qiyamət günü üzlər də əvvəlki halında qalmayacaq. Bəzi tərcümələrdə “üzlər zəlil görkəm alacaq” buyurulur.

Əgər “xüšu” sözünün hansı halı ifadə etdiyini bilmək istəsək nəzərə almalıyıq ki, bu hal süni bir hal deyil əgər insan öz çöhrəsinə və səsinə itaətkar görkəm vermək istəsə, bu halı həqiqi xüšu hesab etmək olmaz. Həqiqi xüšu qəlbdən gəlir. Əvvəlcə qəlb itaətə gəlməli, sonra bu hal əzalarda görünməlidir. “Hədid” surəsinin 16-cı ayəsini yada salaq: **“İman gətirənlər üçün o an yetmədimi ki, Allahu və həqiqəti xatırlamaqla qəlbləri xüšu halını alsın?”**

XÜŞU EQOİZMIN ZİDDİDİR

“Qəlbin sınması” nə deməkdir? Maddi olmayan qəlb necə sına bilər? Qəlb sındıqda hansı dəyişikliklər baş verir?

Bu hal o zaman baş verir ki, insan böyük çətinliyə düşdüyi zaman hər yerdən əli üzölsün. Amma bu hal xüšu deyil. Xüšu insan xarakterində eqoizmin, mənəm–mənəmliyin öldüyü andır.

Hər bir insan öz daxilində özünün şəxsiyyət ruhunu hiss edir. Söhbət mənəvi dəyərlərə söykənmiş insani şəxsiyyətdən yox, yalnız öz mənafələrini qoruyan “mən”dən gedir. İslam dini insanın təkamülə çatmasında “mən” məfhumunu böyük maneə bilir. Bu elə bir hissdır ki, insanı hətta Allah qarşısında boyun əyməkdən çəkindirir. Bu xüsusiyyət insanı Allah və cəmiyyət qarşısında azğınlıqlara, cinayətlərə sürükləyir. Eqoizmin son həddi ilə isə fironsayaqı “mən Allaham” deməkdir.¹

Bütün günahlar hansı dərəcədəsə özünəpərəstişdən qaynaqlanır. “Casiyə” surəsinin 23-cü ayəsini xatırlayaq: **“Həva-həvəsini özünə tanrı edəni gördünmü?”** Nəfsini özünə tanrı edən insanın ağıl qüvvələri düzgün fəaliyyət göstərmir. Onun gözləri və qulaqları tutulur, qəlbi kor olur. Allah belə insanların azğınlığını artırır və bütün qurtuluş yolları onun üzünə bağlanır. Yuxarıda qeyd edilmiş ayədə oxuyuruq: “Onu Allahdan başqa kim hidayət edər?” Bəli, bütün korluqların kökü insanın Allahu yox, öz nəfsini tanrı bilməsindədir. Nəfsin istəklərinə tabe olan kəs heç vəchlə Allahu görə bilməz. O, hara baxırsa özünü və istəklərini görür. Belə adamdan əməllərinin səbəbini soruşduqda cavab verir ki, könlüm belə istəyir. Allaha həqiqi mənada inanan insan isə anlayır ki,

¹ “Naziat” surəsi, ayə: 24.

çarəsiz quldan başqa bir şey deyil. O, yalnız Allahın razılığı üçün danışır, susur, hərəkət edir, dayanır. İnsan öz qəlbini dinləməli və kimin istəyi ilə hərəkət etdiyini müəyyənləşdirməlidir. Əgər qəlbimizdə başqalarına hakim olmaq, bütün nəfs istəklərinə çatmaq həvəsi tüğyan edirsə, demək, fironluğa doğru gedirik. Firon isə yalnız özünə yox, həm də başqalarına Allah olmaq iddiasında idi.

Namazın həqiqi mənasını anlayıb, onu qəlbın iştirakı ilə yerinə yetirənlər özünəpərəstlikdən, xudpəsəndlikdən uzaq olurlar. Həqiqi namaz Allaha təslim olub nəfsani istəklərindən keçməklə əldə edilir. Allahın razılığını qazanmaq üçün xüsusi ilə cavanlar çox çalışmalıdırlar. Onlar hər kiçik əməldə ilahi razılıq barədə düşünməlidirlər. Onlar əmr verməkdənsə xidmət göstərməyi üstün tutmalıdırlar. Əgər hər bir gənc Allahın razılığına və xidmət göstərməyə çalışarsa, tədricən özünəpərəstlikdən uzaqlaşar. İnsan heç zaman bəndəlik vəzifələrini unutmamalıdır.

ZAHİRİ VƏ HƏQİQİ XÜŞU

Özünü hələ ki ilahi buyuruqlar əsasında tərbiyələndirməmiş şəxsə özünəpərəstiş halları mövcuddur. İnsan tədricən bu xüsusiyyətdən yaxa qurtarmağa çalışmalıdır. Əgər bu istiqamətdə səy göstərilməzsə, özünəpərəstiş insanın xasiyyətində elə möhkəmlənə bilər ki, onu aradan aparmaq mümkün olmaz. “Hədid” surəsinin 16-cı ayəsində oxuyuruq: **“Özlərindən əvvəlki kitab verilən kimsələr kimi olmasınlar. Onlarla (öz peyğəmbərləri arasında) uzun bir müddət keçmiş və qəlbləri sərtləşmişdir”**. Bəli, bəzi insanların qəlbi Quran təbircə, “daşdan da bərk” ola bilər. Bəni-İsrailin daş qəlbi haqqında buyrulur: **“Ondan sonra sizin qəlbiniz daş kimi, hətta daşdan da bərk oldu”**.¹ Bəzən qəlb o qədər daşlaşır ki, insan ağlamaq hissini itirir. Amma əksinə, bəzi insanlarda özünəpərəstişin bünövrəsi və divarları çox zəif olur və kiçik bir təsirlə dağılır. Xüsu bu divarların uçduğu, qəlbın sındığı bir məqamdadır. Belə insanda səsin, çöhrənin itaətkarlığı qəlbədən gəlir və təbiidir. İnsan namazını bu halda qıla bilərsə, qurtuluş yolunu tapar: **“O möminlər nicat**

¹ “Bəqərə” surəsi, ayə: 74.

tapdılar ki, namazlarını xüšu ilə qıllarlar”.¹ Yalnız zahirdə müşahidə edilən itaətkarlıq xüšu deyil. Həqiqi xüšu “mən” bütünün uçduğu an özünü biruzə verir.

Allahla bağlılığı olmayanlar xüšu halında olan itaətkar möminə zəif şəxsiyyət kimi baxırlar. Onların fikircə, yalnız psixoloji cəhətdən zəif olan insanlar itaətkarlıqla ağılaya bilirlər. Amma Allaha həqiqi iman gətirənlər belə hesab edirlər ki, bu halın olmaması böyük nöqsandır. Psixi cəhətdən zəif insan dünya çətinlikləri qarşısında tab gətirmir. Mömin isə yalnız və yalnız Allah qarşısında müti olur.

XÜŞUNUN MAHIYYƏTI

“Zumər” surəsinin 23-cü ayəsində buyrulur: **“Allah sözün ən gözəlini, bir-birinə bənzəyən və bir–birini açıqlayan ayələri kitab şəklində nazil etdi. Rəbbindən qorxanların tükləri bundan biz-biz olar”.** Bəli, pak fitrətə malik olanlar Quran ayələrinin təsirindən rıqqətə gəlirlər. Sözsüz ki, bu ani haldır. Qəfil səs eşidən insan ixtiyarsız olaraq yerindən qalxır. Bir çox hisslər də bu sayaq qeyri-ixtiyari oyanır. Qurani–kərimdə buyrulur ki, ilahi ayələr imanlı insanları belə tərpədir.

Təsəvvür edin ki, otaqda kimsənin olmadığını güman edən şəxs otağa daxil olub paltarını dəyişir, rahatlanır. Birdən otaqdan səs eşidir. O, təbii olaraq yerindən atılıb, ani qorxu hissi keçirir. Axı o arxayın idi ki, otaqda kimsə yoxdur. Birdən otaqda kimsə görünür. İnsanın həyacanı o zaman sakitləşir ki, bu adam onun öz ailə üzvü olsun. Burada qorxu və həyəcan tamamilə təbii haldır.

Qurani–kərimdə buyrulur ki, fitrətən pak insanlar Quran ayələrini eşidərkən rıqqətə gəlirlər. Amma bu ani haldır. Rıqqətə gəlmiş insan qulağına dəyən səslərin Quran ayələri olduğunu qavrayan kimi sakitləşir, təbii halına qayıdır. Amma biganə insanlar ilahi ayələri eşitdikdə qətiyyətlə həyəcanlanmır, təbii haldan çıxırlar.

Belə bir səhnə təsəvvür edin: Əskər aranı xəlvət görüb, çəkmələrini çıxarır, çəmənlikdə uzanır. Bir də onda ayılır ki, komandır başı üstə dayanıb ona baxır. Bu əskər hansı hissləri

¹ “Muminun” surəsi, ayə: 1-2.

keçirir? Əlbəttə ki, o, bir anlıq özünü itirir, xəcalət çəkir, qorxur. O, həm komandirin qəzəbindən qorxur, həm də öz hərəkətinə görə utanır. Nəzərlərini sənə dikmiş şəxs nə qədər əzəmətli olarsa, onun hüzurundan doğan həyəcan da bir o qədər şiddətli olar. Bəli, hər bir mömin Allah qarşısında oxşar hisslər keçirir. Hər bir insanın Allah hüzurunda keçirdiyi həyəcanın səviyyəsi onun iman və mərifətindən asılıdır. Haqqında danışdığımız hal xüsu halına oxşar bir haldır.

Xüsu bir növ özünü itirməkdir. Bir misal çəkək: tutaq ki, bir insan elmdə doktorluq səviyyəsinə qalxmışdır. Daha doğrusu, cəmiyyətdə doktor kimi tanınmışdır. Amma qəfildən ətrafdakılara məlum olur ki, bu şəxsin elmi səviyyəsi həqiqətdə çox aşağıdır. Əsl elmi səviyyəsi ortaya çıxmış şəxs dərin iztirab keçirir, hətta gözlərindən yaş da gəlir. Bəli, insan təkcə qorxudan ağlamır. Şəxsiyyətini itirmiş insan daha dərin iztirab keçirir.

Allah qarşısında sınmaqla cəmiyyət qarşısında sınmaq arasında bir fərq var. İnsan qarşısında sınmaq ağrılıdırsa, Allah qarşısında sınmaq ləzzətlidir. Allah qarşısında sınıb, göz yaşlarını axıdan insan misilsiz bir ləzzət duyur. O, daim bu halda qalmaq istəyir. Bir an bu halı duymaq müqabilində bütün dünyanı verməyə hazır olanlar var.

Əsl məqsədə - insanı meraca yüksəldən namaza nail olmaq üçün özünü sındırmaqdan başqa yol yoxdur.¹ Allahın yardımı ilə özünü sındırmış, özünəpərəstiş kimi cılız hisslərdən qurtulmuş insan əsl məqsədə çata bilər. “Mən” bütü hökmən dağıdılmalıdır. İnsan öz xudbinlik hissini Allah qarşısında mum tək əritməlidir. İnsanın elm və biliyi, qüvvə və istedadı Allahın sonsuz qüdrətindən qaynaqlanır. Bu həqiqətləri anlayan insanın Allah qarşısında sınmaqla ucalması labüddür. Allah-taala özünü aşağı tutunları ucaldır!

¹ “Muminun” surəsi, ayə: 1-2.

XÜŞUNUN ƏMƏLƏ GƏLMƏ SƏBƏBLƏRİ

Xüşu halı əldə etmək üçün ən yaxşı yol Quran ayələri üzərində düşünməkdir. “Məryəm” surəsinin 58-ci ayəsində buyrulur: **“...Allahın ayələri oxunduğu zaman ağlayaraq səcdəyə düşərlər”**. Bəli, Quran ayələrində belə bir təsir gücü var!

Qeyd etdik ki, xüşunun mərtəbələri var. Şüşə qab müxtəlif cür sına bilər: iki, üç, dörd və daha çox hissələrə parçalanar, ya da ki, ovulub çilik–çilik olar. Qəlb də belədir. İnsan elə sına bilər ki, özünü unudar. Ən ali mərtəbə isə özündə merac qüvvəsi daşıyan olan namaz vasitəsilə əldə edilir. Digər tərəfdən, namazın merac qüdrətinə malik olması üçün xüşu başlıca şərtidir. Uyğun hala nail olmaq üçün bəzi müqəddimələrə, hazırlıqlara ehtiyac var. Bu müqəddimələrdən biri Allahın əzəməti haqqında düşünməkdir. Öz vücudunu Allahın əzəməti ilə müqayisə edən insan istər–istəməz ilahi əzəmət qarşısında müti olur. Ümumiyyətlə, insan özündən elmlə, güclü, istedadlı insan qarşısında təslim olmaq xüsusiyyətinə malikdir. Bu xüsusiyyət insanı Allah qarşısında təzimə gətirir. Əlbəttə ki, bu halı keçirmək üçün Allaha iman gətirib, Onu tanımaq zəruridir. Allahın əzəmətini daha dərinlən dərk edən insanın xüşusu da güclü olur. Amma bu düşüncə elm öyrənməklə hasil olmur. Fəlsəfə, kəlam, irfandan Allahın əzəməti haqqında nə qədər oxusaq da, bu biliklər qəlbə bir o qədər də təsir etmir. Allahın əzəmətinə kifayət qədər dəlilləri olan alimdə xüşu olmaya da bilər. Elm bu işdə yalnız yardımçı rol oynayır. Bəs həqiqi xüşuya çatmaq üçün zəruri olan mərifət necə əldə olunur? Allahın əzəmətini qəlbən dərk etmək üçün nə etməliyik?

OTUZUNCU DƏRS

NAMAZDA XÜŞU ƏLDƏ ETMƏYİN YOLU (1)

“XÜŞU”, “XOF”, “XƏŞİYYƏT”

“Xüşu”nun nə demək olduğu aydınlaşdırıldı. “Xof” və “xəşiyət” isə “qorxu” kimi tərcümə olunur. Qeyd edildi ki, yalnız xüşu, yəni mütiliklə qılınan namaz həqiqi namazdır.¹ Ayə və rəvayətlərdə əsasən xüşu “xof” və “xəşiyət”, yəni qorxu ilə müşayiət olunur. Ona görə də qorxu haqqında bir qədər geniş danışmaq lazım gəlir.

“Həşr” surəsinin 21-ci ayəsində buyrulur: **“Əgər Quran bir dağa nazil edilsəydi, onun Allah qorxusundan xüşu edib, parça–parça olduğunu görərdin”**. Göründüyü kimi, bu ayədə qorxu və xüşu kəlmələri yanaşı işlədilmişdir. “Xəşiyət” kəlməsinin mənası bir qədər genişdir. Adətən, bu söz “qorxu” kimi tərcümə olunsa da, “heybət” kimi mənalara da ifadə edir. “Heybət” əzəmət qarşısında yaranmış bir haldır. Dəqiq vəsfə gəlməyən bu halı insan özü dərk etməlidir. Bəzən fikrimizi belə ifadə edirik: “Filankəsin heybətindən dilim tutuldu”. Əslində “heybət” həmin şəxsin xüsusiyyəti yox, bizim keçirdiyimiz haldır.

Bəzən insan hər hansı bir şəxslə zidd gedir və sonradan anlayır ki, həmin şəxs çox əzəmətli insan imiş. Əzəmət qarşısında yaranmış heybətin ardınca xüşu, yəni mütilik, sınıqlıq gəlir. Əgər insan əmin olsa ki, göstərdiyi müxalifətçiliyə görə onu şiddətli əzab gözləyir, heybət və xüşudan sonra qorxu hissi keçirməyə başlayır. Xəşiyət və xüşu əzab qorxusundan yaranmır. Bu hisslər əzəmətin dərkindən doğur. Zikr olunmuş ayəyə bir daha nəzər salsaq, görərik ki, xəşiyət və xüşu əzab qorxusundan qaynaqlanmır. Dağ günah etmir ki, əzabdan da qorxa və xüşu halına gələ. Dağı xüşu halına salan yalnız və yalnız əzəmətdir. Dağ yalnız əzəmətin təsirindən parçalanır. Əlbəttə ki, dağın hansı yolla ilahi əzəməti dərk etməsi bizim üçün aydın deyil. İnsan düşüncəsi bəzi məsələləri dərk etməkdə acizdir. Məsələn, “Bəqərə” surəsinin 84-cü ayəsinə əsasən bəzi daşlar Allah qorxusundan yuvarlanırlar. Daşda xəşiyət halının yaranması insan düşüncəsi üçün

¹ “Muminun” surəsi, ayə: 1-2.

qaranlıqdır. Mümkündür ki, bu ifadələr məcazi mənada işlənmişdir. “İsra” surəsinin 44-cü ayəsində oxuyuruq: **“Allahı təqdis edib ona həmd oxumayan bir varlıq yoxdur. Lakin siz onların təqdis və təsbihini anlamazsınız”**. Ayədən görüldüyü kimi bütün varlıq aləmi Allaha elə bir halda sitayişdədir ki, adi hiss üzvləri bunu dərk etmir. “Nur” surəsinin 41-ci ayəsində buyrulur: **“Bilmirsənmi ki, göylərdə və yerdə olanlar, qanadlarını açıb duran quşlar Allaha təsbih deyirlər?! Hər biri öz dua və təsbihini bilir...”** Aydın olur ki, hər bir mövcudun Allah qarşısında özünəməxsus ibadət forması vardır.

*Dənizin torpağın gülün dilini
Eşidir hal əhli, bilir hal əhli.
Deyirlər, dilimiz, gözlərimiz var,
De gəl, bunu duymaz qilü-qal əhli.*

Bəli, belə bir hal mövcuddur və bütün varlıq aləmi ilahi əzəmət qarşısında təslimdir.

Bir daha qeyd edək ki, xəşiyət qorxudan fərqlənir. Bizə heç bir zərər toxundurmayacağına əmin olduğumuz əzəmət qarşısındakı özünüitirmə qorxu yox, xəşiyətdir. Qorxu hissi o zaman yaranır ki, insan günaha yol verir və bu günah müqabilində cəzadan qorxur. Rəvayətə görə İmam Həsən (ə) dəstəmaz alarkən bədəni titrəyərdi. Həzrət Fatimə (s) namaz zamanı yarpaq tək əsərmiş. Allah-taala bu səhnələrə işarə ilə mələklərə buyurmuşdur: **“Ey mənim yaxın mələklərim! Baxın mənim xəşiyətimdən titrəyən bədənlərimə! Şahid olun ki, onların dostlarına şəfaət verəcəyəm!”**¹ Bir sözlə xəşiyət qorxudan fərqlənir. Xəşiyət əzabdan doğan qorxu ilə ilahi əzəmətin dərk olunmasından doğan qorxunun cəmidir. Bəzi istisnalar da var “Rəd” surəsinin 13-cü ayəsində oxuyuruq: **“Şimşəklər Ona həmd edər, mələklər Onun qorxusundan təsbih deyirlər”**. Nəzərə alsaq ki, mələklər günah etmir, bu qənaətə gələ bilərik ki, günah olmayan yerdə də qorxu ola bilər.

¹ “Biharul-ənvar”, 28-ci cild.

Deyilənlərdən məlum oldu ki, xüşunun müxtəlif səbəbləri ola bilər: ilahi əzəmətin dərki, günahlara görə duyulan xəcalət, əzab qorxusu və s. Cinayətləri açılmış və edam ediləcəyinə heç bir şübhəsi olmayan insanın daxilən sınıması təbiidir.

ALLAHIN BÖYÜKLÜYÜNƏ DIQQƏT

Namazda xüšu halına nail olmaq üçün Allahın əzəməti və bu əzəmət qarşısında insanın kiçikliyi barədə düşünmək lazımdır. Namaz özü məhz bu məsələyə işarə ilə başlayır. Namaza duran insan “**Allahu əkbər**” deməklə ilk əvvəl Allahın böyüklüyünü etiraf edir. Bu zikir namaz boyu, hətta namazdan sonra namazın təqibatında dəfələrlə təkrar olunur. İnsanı xəlp edib ona namazı vacib edən kəs hamıdan yaxşı bilir ki, insanı necə tərbiyə etmək lazımdır.

Bəli, ilahi əzəmətin dərki insanda xüšu yaradır. Bəs belə bir dərkətməyə necə nail olaq?

İLƏHİ ƏZƏMƏTİN MƏNASI

Zehnimizdə bu mövzuya uyğun hansı təsəvvürlər var? “Huvəl-əliyyul-əzim” deyərkən təsəvvürümüzdə nə canlanır. İnsan maddi varlıq olduğundan belə mənaları çətin dərk edir. Ona görə də öz mərifətimizi gücləndirməliyik.

Hər halda, ilahi əzəmət haqqında təhlilə maddi məfhumlardan başlamalıyıq. Bizim nəzərimizdə böyüklük kəmiyyət göstəricisidir və o şeyi böyük hesab edirik ki, onun həcmi böyük olsun. Amma elə şeylər də var ki, cism olmasa da, onu böyük sayırıq. Məsələn, deyirik ki, filankəsin ruhu çox böyükdür. Özümüz də gözəl bilirik ki, ruh cism deyil. Amma ruhun əhəmiyyətini göstərmək üçün, başqa söz tapa bilmirik. Ona görə də Allah haqqında danışarkən də uyğun ifadələrdən istifadə edirik. Bir növ, hər varlıq aləminə “öz pəncərəsindən” baxır. Fil öz xortumunu, zürafə öz boyunu, maral öz buynuzlarını daha dəyərlə keyfiyyət hesab edir. Allahın ucalığı haqqında düşünərkən insan ani olaraq səmaya nəzər salır. Çünki onun fikircə, ucalan yalnız səmaya ucala bilər. Amma çalışmalıyıq ki, maddi keyfiyyətlərdən daha üstün olan mənəvi keyfiyyətləri təsəvvürümüzdə canlandıraraq. Mərifətimiz artıqca təsəvvürlərimiz maddi üsürlərdən təmizlənməlidir. Demək, Allah

haqqında düşünərkən ilk addımda maddi təsəvvürlərdən istifadə edib, pillə-pillə mənəvi təsəvvürlərə nail olmalıyıq. Allahın əzəmətini dərk etmək üçün də bu yoldan istifadə etmək olar. Əgər Həzrət Əli (ə) kimi Allahı qəlb gözü ilə görə bilmiriksə, bəs nə edək?

***PEYĞƏMBƏR (S) İLAHİ ƏZƏMƏTİ ƏTTAR ZEYNƏBƏ
NECƏ ANLADIRDI***

Haqqında danışacağımız hədis “Kafi” kitabında nəql olunmuşdur. Hədisə görə Mədinədə Zeynəb adlı bir ətir satan (əttarə) qadın var idi. Bu qadın tez-tez Peyğəmbərin (s) evinə gələr, Peyğəmbər (s) və onun arvadları Zeynəbdən ətir alardılar. Bir gün Peyğəmbər (s) otağa daxil olarkən güclü ətir qoxusu duydu. Anladı ki, Zeynəb onlara qonaqdır. Zeynəb Həzrət Peyğəmbəri (s) görüb salamladıqdan sonra belə ərz etdi: “Ey Allahın Rəsulu bu gün ətir satmağa yox sual verməyə gəlmişəm. Allahın əzəmətini necə dərk edim?” Həzrət Peyğəmbər (s) buyurdu: *“Allahın əzəmətini dərk etmək üçün Onun yaratdıqlarının əzəməti barədə düşün”*.

Bəli, hədisdən göründüyü kimi İslam Peyğəmbəri (s) mənəvi keyfiyyətin dərki üçün maddi məfhumlardan istifadə etməyə çağırır. Zeynəb mərifət yolunda ilk addımlarını atır və hələ ki, qəlb gözü ilə görməkdə acizdir. Bu qadını zəhnində yalnız maddi məfhumlar mövcuddur. Ona görə də bu qəbildən olan insanlar yalnız maddi məfhumlardan istifadə etməklə ilahi əzəməti təsəvvür edə bilirlər. Bəzilərimiz hətta maddi əzəməti də lazımınca dərk edə bilmirik məsələn, bir dağın böyüklüyünü təsəvvür etmək üçün təyyarədən baxmaq lazım gəlir. Bu baxışda da nöqsan var. Çünki bir şeydən uzaqlaşdıqca həmin şey insanın nəzərində kiçilir. Ümumiyyətlə hər hansı bir şeyi həqiqi ölçüsündə görmək mümkün deyil. İnsan bir şeyi tam görmək üçün kənara çəkilir. Kənara çəkildikdə isə ölçülər kiçilir.

Hiss və xəyal yolu ilə dərkətmədən sonra növbə əql yolu ilə dərkətməyə çatır. Hiss və xəyala sığmayan böyük şeylər əqlin ixtiyarında qalır. Məhz bu məqamda meydan müqayisəyə verilir. Məsələn, təsəvvürə sığmayan bir şeyi bəyan etmək üçün onu təsəvvürümüzdəki məfhumla müqayisə edir və deyirik: “Filan şey filan şeydən min dəfə böyükdür”. Amma bu yol da məsələni tam

həll etmir. Çünki müqayisə zamanı elə bir rəqəm alına bilər ki, bu rəqəm təsəvvürümüzdə sığmaz. Demək, insan hətta maddi əzəmətləri olduğu kimi dərk edə bilmir. Bununla belə, mənəvi əzəmətləri dərk etmək üçün maddi məfhumlardan istifadə etməkdən başqa çıxış yolu yoxdur. Elə buna görə də İslam Peyğəmbəri (s) Zeynəbin diqqətini Allahın yaratdıqlarına yönəldir. Əgər sizdən soruşsalar ki, bir damala su ilə okean arasında nə qədər fərq var, əlbəttə ki, dəqiq cavab verə bilməzsiniz. Amma deyə bilərsiniz ki, okean damladan çox-çox böyükdür. Həzrət Peyğəmbər (s) ilahi əzəməti Zeynəbə anlatmaq üçün belə buyurur: “Bu yer kürəsi nə qədər böyük olsa da, onu əhatə edən aləmlə müqayisə də səhraya düşmüş üzük qədər kiçikdir”. Sonra Həzrət (s) belə buyurur: “Yer kürəsi onu əhatə edən aləmlə birlikdə birinci səmadan, birinci səma ikinci səmadan, bu qayda ilə altıncı səma yeddinci səmadan eyni qədər (səhrada itmiş üzük qədər) kiçikdir”.

SONSUZ BÖYÜKLÜK

Qədim dövrlərdə insanlara ilahi əzəməti elmi yolla anlatmaq çətin məsələ idi. Amma hal-hazırda astronomiyanın kainat haqqında əldə etdiyi rəqəmlərdən adi insanlar da xəbərdardır. İndi əksər insan yerin günəşdən çox-çox kiçik olduğunu bilir. Hamı bilir ki, günəşlə yer arasındakı fərq portağalla onun üzərindəki nöqtənin fərqindən daha böyükdür. Eləcə də günəş sistemi kəhkəşanla müqayisədə olduqca cılızdır. Işıq hər saniyədə 300 min km yol gedir. Belə bir sürətlə işıq günəşdən yerə 8 dəqiqəyə çatırsa, günəşlə yer arasındakı məsafənin böyüklüyünü özünüz təsəvvür edin. Amma bu fəzanın böyüklüyü kəhkəşanın böyüklüyü ilə müqayisədə sıfırı xatırladır. Astronomlar bildirirlər ki, gördüyümüz “ağ yol” kəhkəşanı mövcud sonsuz kəhkəşanlardan biridir. İki kəhkəşan arasındakı məsafə on milyard işıq ilindən çoxdur. Yəni saniyədə əgər üç yüz min km sürətlə bir kəhkəşandan o birinə doğru hərəkət etsək on milyard il yol getməliyik. İndi özünüz təsəvvür edin ki, bizim yer kürəsi kainatla müqayisədə nə qədər kiçikdir! Bu əzəməti dərk edən insan öz cılızlığını anlayıb başını dik tutmaz. Əgər Allahın yaratdığı kainat bu qədər əzəmətlidirsə Allahın əzəməti təsəvvürə sığması deyil.

Amma bu əzəməti azca da olsa dərk etmək üçün Həzrət Peyğəmbərin (s) Zeynəbə buyurduğu kimi, varlıq aləminin əzəməti haqqında düşünməliyik. Ümid edirik ki, müəyyən mütaliələrdən sonra bu düşüncəyə nail olacağıq. Bu həqiqəti dərk edən insan Allah qarşısında xüşi halına gələcək, xəcalətdən əriyib muma dönəcəkdir. İnsan bu əzəməti dərk etməklə yanaşı, günahları və intizarında olan cəzalar barədə fikirləşərsə, xüşi halı da güclənər!

OTUZ BİRİNCİ DƏRS

NAMAZDA XÜŞU ƏLDƏ ETMƏYİN YOLU (2)

ALLAHDAN QORXU

Namaz və namazda xüšu haqqında danışdıq. İslamda namaza çox böyük əhəmiyyət verilmişdir. Namazın azan və iqaməsində namaz ən xeyirli əməl olduğu bildirilir. Namazın müqəddiməsində on iki dəfə namaza tələsmək tapşırılır. Bütün bunlar namazın böyük dəyəridən danışır.

Amma yalnız xüšu ilə qılınmış namazlar ən xeyirli əməl ola bilər.¹ Xüşunun, yəni Allah qarşısında sınmağın amilləri haqqında danışdıq. Yenə də bu mövzunu davam etdiririk.

Xüšu yaradan amillərdən biri də Allah qorxusudur. Ayə və rəvayətlərdən görünür ki, mömin şəxs Allahdan qorxmalıdır.² “Naziət” surəsinin 40-41-ci ayələrində buyrulur: **“Allah qarşısında durarkən qorxan və nəfsini cilovlayan kəsin yeri behiştir”**. Harada təqvdan söhbət gedirsə, həmin məqamda Allah qorxusu da xatırlanır.

Bu mövzu ilə bağlı Əhli-beyt rəvayətləri daha çoxdur. Məsum İmamların (ə) dua və münacatlarında daim Allah qorxusu yad edilir. Hətta İmam Səccadın (ə) bir minacatı “Minacatul-xaifin”, yəni “Qorxanların münacatı” adlanır. Peyğəmbər (s) və imamların (ə) bütün hərəkətlərində Allah qorxusu müşahidə edilir. Hətta belə məlumatlar da var ki, bəzi övliyalar Allah qorxusundan huşlarını itirirmişlər. Özü kimi insanlar qarşısında qorxudan tir-tir əsən bəzi insanların Allah qorxusunu yersiz bilməsi əslində etiqadsızlıqdan doğur.

¹ “Muminun” surəsi, ayə: 1-2.

² “Ali-İmran” surəsi, ayə: 175.

ALLAHDAN NƏ ÜÇÜN QORXMALIQ?

Allahdan qorxmaq nə deməkdir? İnsan qorxduğu mövcudu sevmə bilərmidi? Qorxudan qılınan namazdan necə ləzzət almaq olar?

Qeyd etdik ki, ayə və rəvayətlər Allah qorxusunu müsbət hal kimi tanıtdırırlar. Amma bu məsələyə şübhə ilə yanaşanlar da var. Bəziləri iddia edirlər ki, Allah mərhəmətlidir və Ondan qorxmağa dəyməz. Əslində isə Allahdan qorxan öz əməllərinə görə qorxmalıdır. Allah-təalanın varlığı aləmində hökm sürən qanunlarına görə günah cəza ilə nəticələnir. Qiyamət günü insan Allahın yox, öz günahlarının cəzasına çatır. Təsəvvür edin ki, bir şəxs öz bağına çəkdiyi dəmir hasara cərəyan buraxıb və xəbərdarlıq işarəsi qoyub. Əgər bir kəs xəbərdarlığa məhəl qoymayıb, hasara toxunaraq ölərsə bu hadisənin səbəbkarı bağ sahibidi deyil.

Bu qorxu insanda xüşi halı yaradır və onu müxtəlif günahlardan çəkindirir. Amma qəlbində Allah qorxusu olmayanlar min bir cinayətə əl ataraq, nəhayətdə cəhənnəm əzabına düşər olurlar. Demək, Allah qorxusu insan üçün çox faydalıdır və hər bir insan özündə bu halı yaratmağa çalışmalıdır.

ALLAH QORXUSUNUN DƏRƏCƏLƏRİ

Allah qorxusunun dərəcəsi insanın iman mərtəbəsindən asılıdır. Adı insanlarla övliyaların qorxusu arasında çox fərq var. Övliyalar üçün dünya təhlükələri heç bir qorxu törətmir. “Yunis” surəsinin 62-ci ayəsində oxuyuruq: **“Bilin ki, Allahın dostları üçün heç bir qorxu yoxdur və onlar kədərlənməzlər”**. Övliyalar zalım rəhbərdən, qaçaq quldurdan və digər dünyəvi təhlükələrdən yox, yalnız və yalnız Allahdan qorxurlar.

Əhli-beytdən (ə) nəql olunmuş dualara nəzər salsaq faydalı qorxunu tanıya bilərik. “Kumeyl” duasında Həzrət Əli (ə) Allaha müraciətlə belə ərz edir: *“Tutaq ki, əzabına səbr edə bildim, bəs səndən uzaqlığa necə dözəcəyəm?!”* Bu kəlamdan aydın olur ki, övliyaların qorxusu biz düşündüyümüz qorxu deyil. Onlar Allahın əzabını bizdən çox dərk etsələr də, bu əzabdan yox, Allahın narazılığından qorxurlar. Gəlin etiraf edək ki, bu hissləri anlamaq

bir o qədər də asan deyil. Deyilənləri anlamaq üçün məhəbbət bağlılığına nəzər salaq. Aşiqin ən böyük ehtiyacı məşuqun diqqətini cəlb edib ona qovuşmaqdır. Vüsalın ziddi fəraqdır. Aşiq öz məşuqunun fəraqından nalə çəkir. Allahın fəraqından nalə çəkənlər də var. Əgər ilahi eşqi dərk etmiriksə, bunun səbəbi mərifətimizin azlığıdır. İlahi eşqdə də vüsal var. Əgər Həzrət Əli (ə) şirin vüsalı dadmasaydı, acı fəraqdan qorxmazdı. Vüsalın şirinliyi məhəbbətin mərtəbəsindən asılıdır. Övliyaların duyduğu ləzzət misilsizdir və bu halla tanış olmaq üçün münacatları mütaliə etmək lazımdır. Bu mütaliələrdən sonra məsum İmamların (ə) ilahi məhəbbətinə heyran qalmamaq olmur.

Hər halda, ilahi məhəbbəti dadanlar üçün ikinci ləzzətli şey yoxdur. İmam Səccad (ə) “Minacatul–muhibbin” duasında Allaha belə müraciət edir: “Pərvərdigara Sənin məhəbbətinin şirinliyini dadan Səndən üz döndərməmi?!” Bu şirinliyi dadanlar üçün ən böyük qorxu vüsaldan məhrum olmaqdır. Bəli, Allah qorxusunun belə bir mərtəbəsi var.

ALLAHIN NƏZƏRİNDƏN MƏHRUMLUQ QORXUSU

Qorxunun digər bir dərəcəsi axirət nemətlərindən məhrum olmaq qorxusudur. İlahi nemətlər isə iki qışmdır: maddi nemətlər və mənəvi nemətlər. Kamil mərifət sahibləri üçün mənəvi nemətlər hər şeydən üstündür və onlar bu nemətləri itirməkdən qorxurlar. Quran ayələrindən məlum olur ki, ən böyük cəza mənəvi cəzadır: **“Allahla bağladıqları əhdləri ucuz qiymətə satan şəxslər üçün axirətdə heç bir pay yoxdur. Allah qiyamət günü onları dindirməz, onlara baxmaz...”**¹ Bəli, bəzilərinin insanlıq şəxsiyyəti o qədər alçalar ki, Allahın nəzərindən məhrum olurlar. Məhəbbət haqqında təsəvvürü olanlar gözəl anlayırlar ki, məhbubun baxışından məhrum olmaq necə böyük dərdədir. Körpə üçün ən böyük narahatlıq ananın nəzərindən məhrum olmaqdır. Mərifət əhli üçünsə ən böyük əzab Allahın onlardan üz döndərməsidir. Körpəsindən incimiş ana ondan üz çevirdikdə uşaq ananın ətəyindən yapışır, özünü çox narahat hiss edir. Allah kafirlərə və günahkarlara bu sayaq biganəlik göstərir. Ona görə də

¹ “Ali–İmran” surəsi, ayə: 77.

bir çox imanlı insanlar Allahın nəzərindən məhrum olmaqdan qorxurlar. Avam insanlar isə elə başa düşürlər ki, Allah onları sevir və onlardan razıdır.

Mərifət əhli üçün ən dəyərli nemət Allahın diqqətidir. Onlar öz “ya Allah” çağırışlarına Allahdan cavab gözləyir və bəzən də buna nail olurlar. Məsum İmamların (ə) münacatlarında Allahdan cavab eşitmək arzusu önəmli yer tutur. “Biharul-ənvar”ın 90-cı cildində belə bir münacat bəyan olunur: “Pərvərdigara! Səni çağırduğım zaman səsimi eşit, dua edərkən məndən üz çevirmə!” “Bəqərə” surəsinin 115-ci ayəsini xatırlayaq: **“Üzünüzü hara tutsanız, Allaha tərəfsiniz”**. Demək, Allahın insandan üz çevirməsi daha dərin mənaya malikdir. Əgər Allah hər şeyi eşidəndirsə, necə ola bilər ki, kiminsə çağırışını eşitməsin? Demək, “nəzər salmaq”, “eşitmək” tamam başqa mənadadır.

İnsan bəzən belə sözlər işlədir: “Filankəs, mənə baxmırsan”, “filankəs mənə eşitmədi”. Bu cümlələr sözün həqiqi mənasında işlədilməmişdir. Əgər bir rəhbər haqqında deyilsə ki, “bu rəhbər xalqını eşitmir” və ya “bu rəhbər xalqına baxmır”, aydın məsələdir ki, söhbət adi eşitməkdən, baxmaqdan getmir. Sadəcə, qulaqla eşitmək, gözlə baxmaq ayrı, məhəbbət və mərhəmətlə baxıb-eşitməksə ayrıdır. Məsum İmamlar (ə) Allahdan mərhəmət dolu baxış və sevgi dolu dinləmə arzulamışlar.

Demək, e'tinasız münasibət möminlərdə qorxu yaradır. Onlar bu münasibəti cəhənnəm əzabından da ağır bilirlər.

*Cəhənnəm odunda yanmağa nə var,
Dərd odur qəhr etsin sevgili nigər!*

GÜNAH QORXUSU

Adi insanlar, adətən, günahlarına görə qorxurlar. Təbii ki, hər bir günah xoşagəlməz sonluqla nəticələnə bilər. Əgər insan günahlarından qorxmaqla Allaha yaxınlaşa bilirsə, bu müsbət bir haldır. Təəssüf ki, mərifət və imanı zəif insan nə qədər günah etsə də narahat olmur. Qurani-kərimdə yüzlərlə ayə cəhənnəm əzabından danışır. Göstərilir ki, bu əzabın çox böyük və dözülməz olması qeyd olunur. Oxuduğumuz bu ayələr bizə təsir edirmi? Bir

şəxs bu ayələri gözəl səslə oxuduğu zaman deyilən sözlərdən xoflanmaq əvəzinə, səsin gözəlliyindən ləzzət alırıq. Hansı ki, cəhənnəm ayələrini eşidən insan divanəlik həddinə çatmalıdır.

Günahın cəzasından əlavə onun çirkinliyinə, Allaha qarşı qiyam olmasına diqqət yetirmək lazımdır. Necə ola bilər ki, Allahın verdiyi nemətlər müqabilində Ona təşəkkür etmək əvəzində günaha yol verək?

Allah-təala buyurur ki, mənim göstərişlərimdən çıxan insan özünün və mənim düşmənimi şad edər. Amma biz bilə-bilə Allahın düşməni sevindiririk. Allahla müxalifət etmək şeytana itaət deməkdir. “Yusuf” surəsinin 5-ci ayəsində oxuyuruq: **“Həqiqətən şeytan insanın açıq-aşkar düşmənidir”**. Yaxın dostunun düşməni ilə əməkdaşlıq etmək dostu xəyanət etmək deyilmi?! Halbuki, Allah insanı xəlp etmiş, onu bolluca nemətlərlə faydalandırmış və onun aqibətini də Özü təyin edəcəkdir. Allahı özünə bir dost saymayan insanı imanlı hesab etmək olarmı?!

Hər bir günah şeytana itaətdir. Allah insanı bəlalardan qurtarmaq üçün ona yol göstərir. İnsan isə Allahın məhəbbətini rədd edib, onun düşməni qarşısında əyilir. Necə də çirkin hərəkət! Əslində bircə dəfə günah edən insan Allahın mərhəmətindən məhrum edilməlidir. Allahın haqqı var ki, bir dəfə naməhrəmə baxan gözü kor etsin. Çünki bu göz günah yox, savab üçün xəlp edilmişdir.

İmam Səccad (ə) belə dua edir: “Pərvərdigara əgər kirpiklərim tökülənədən ağlasam da, xəcalətdən daim başaşağı qalsam da bir günahı belə yuya bilmərəm”.¹ Məsum İmam (ə) belə narahat olduğu halda, biz günahkarlar rahatca oturmuşuq.

Əgər yaxşılıq etdiyiniz adam sizə qarşı çıxsın ona yenə də yaxşılıq edərsinizmi? Sözsüz ki, qəzəblənib, həmin şəxsə üz döndərsiniz. Bəs nə üçün insan Allahı qəzəbləndirməkdən qorxmur? Məsumlar isə Allaha belə yalvarır: “Pərvərdigara Səni qəzəbləndirməkdən qorxur, Sənə sığınırım”. İnsan yol verdiyi günahların mahiyyətini anlaya bilsə qorxudan tir-tir əsər. O, etdiyi günahların müqabilində qucaq açmış əzablardan xəbərdar olsa, mum tək əriyər.

¹ “Səhifeyi-səccadiyyə”, 16-cı dua.

Qarşısında günah etdiyin şəxs nə qədər böyükdürsə, günahın çirkinliyi və cəzası da bir o qədər böyükdür. İslam dinində istənilən bir günahı kiçik saymaq böyük günahdır. Günahı kiçik saymaq Allahı saymamaqdır.

Bütün deyilənlərin yaxşıca götür–qoy edən insan Allah qarşısında xaşə, müti olur. İnsanı çirkin işlərdən uzaqlaşdıran da məhz xüshulu namazdır. Rəvayətlərdə buyurulur ki, Allah qorxusundan ağlayan gözə əzab yoxdur. Demək, Allah qorxusu insanın xoşbəxtliyində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Allah qarşısında qorxu, mütilik, göz yaşı zəiflik, eqoizm üzərində çalınmış qələbədir. Zəiflik insanın özü kimi insan qarşısında əyilməsidir. Allah qarşısında əyilənlərsə insan qarşısında əyilməz.

Allaha əyilməyi, Allahdan qorxmağı qəbahət sayanlar isə, çox güman ki, Allaha etiqadsız olanlardır. Həzrət Əli (ə) kimi əzəmətli bir şəxsiyyət görün necə sızıldayır: “Aman azuqənin azlığı və səfərin uzaqlığından”. Əgər məsum İmam (ə) narahatdırsa, biz günahkarlar necə narahat ola bilərik?! Gəlin, çox incəliklər anlamadığımızı etiraf edib, anlamağa çalışaq.

Bəli, namazda xüshulu olmaq üçün günahlarımızın nəticəsi barədə düşünməliyik. Bu işdə imamların (ə) dualarından istifadə etmək faydalıdır. Əgər günahlar barədə düşünməyə vərmiş versək çox çətinliklər aradan qalxar. Bu xüsusiyyətə malik olanlar namaza durduqda, məscidə qədəm qoyduqda halları dəyişir.

Pərvərdigara Əhli–beyt (ə) dərslərindən faydalanmaqda bizə kömək ol!

OTUZ İKİNCİ DƏRS

NAMAZDA XÜŞU ƏLDƏ ETMƏYİN YOLU (3)

ÖTƏN MÖVZULARA BİR BAXIŞ

Namazda qəlbin iştirakı, xüšu haqqında danışdıq. İnsanın nicat tapmasından ötrü mühüm şərt olan xüšu insan qəlbində Allaha qarşı yaranmış müti olma halıdır. Bu hal Allahın sifətlərinə diqqətyetirmə və bu barədə təfəkkür nəticəsində yaranır. Əlbəttə ki, Allaha qarşı insanların mərifət dərəcələri müxtəlifdir. Buna görə də insanlarda olan məhəbbət və diqqət də fərqlidir. Mərifəti çox olanın məhəbbəti də böyükdür. Lakin günahkar insanların qəlbi dünya istəkləri ilə dolduğundan onlar ilahi mərifətdən məhrum olurlar. Quran belə insanların qəlbini daşa bənzədir.¹ Belələrinə moizə və nəsihətin heç bir təsiri yoxdur.

Namazda xüšu əldə etmək olmaq üçün qəlbi yumşaltmaq yolları mövcuddur. Əvvəla, insan Allahın əzəmətinə və öz kiçikliyinə diqqət yetirməlidir. İkincisi, Allahın paklığı qarşısında insan öz çirkin işlərindən xəcalət çəkməlidir. Üçüncüsü, insan unutmamalıdır ki, o, öz yarananı, ona nemət verən varlıq qarşısında günah edir. Təşəkkür əvəzində günah etmək rəvadırımı? Öz Rəbbinin düşməni sevindirmək xəyanət deyilmi?

XÜŞUNUN DÖRDÜNCÜ AMİLİ

Dördüncü təsirli amil Allahın “camal sifətlərinə” diqqət yetirməkdir. Bu eşq və məhəbbət yoludur. Allahın camal sifətləri haqqında düşünən insan Onun qarşısında itaətkarlığı özünə borc bilir. İnsan anlayır ki, yalnız Allah həqiqi məhəbbətə layiqdir və Ona yaxınlaşmaq üçün səy göstərir. İlahi məhəbbəti qazanmaq Allahın camal sifətlərini dərk etmədən mümkün deyil. Bu məhəbbəti dadan insan vüsala can atır və namaza öz məhbubu ilə görüş kimi baxır. Bu görüşə həvəs Allaha məhəbbətin dərəcəsi ilə asılıdır. Məhəbbət isə öz növbəsində camal sifətlərini tanıma

¹ “Bəqərə” surəsi, ayə: 74.

dərəcəsiindən asılıdır. İnsan namazda öz məhbubunu zahir gözü ilə görməsə də, bütün vücudunu eşq alovu büriyür.

Məhbəbbət və onun mərifətdən asılılığı çox geniş mövzudur. Biz bir neçə nöqtəyə toxunmaqla kifayətlənirik.

MƏHBƏBƏTLƏ XÜŞUNUN ƏLAQƏSİ

Məhbubundan uzaq düşmüş insan daim nigarandır. Bu nigarançılıq o zaman zirvə həddinə çatır ki, məhbubunu görə bilməyən insan bu məhbubun onu gördüyünü hiss edir. Buna oxşar halla “Nüdbə” duasında rastlaşa bilərik. Orada İmam Zamana (ə) müraciətlə belə deyilir: “Hamını görəb, Səni görə bilməməyim mənə çətin gəlir”. İmam Zaman (ə) elə məhbubdur ki, aşıqləri onu görə bilməsə də, o Həzrət (ə) öz aşıqlərini daim görür və eşidir. Bütün həftəni dünya işlərinə məşğul olub, yalnız cümə günü səhər çağı “Nüdbə” duası ilə İmam Zamana (ə) müraciət edən kəs öz həmsöhbətinə qarşı böyük sevgi duyur. “Ərəfə” duasında Həzrət Hüseyn (ə) öz Allahına belə ərz edir: “Kor olsun o gözlər ki, Səni qarşısında görmür!”

İnsanın namazda Allaha diqqət yetirmək olmaq imkanı var. İnsan ən üstün, ən gözəl dost qarşısında durduğunu unutmamalıdır.

Biz İmam Zamanı (ə) nə üçün sevirik? Cavab sadədir: çünki Həzrət (ə) əsl bəndə, əsl kamil insandır. İstər İmam Zaman (ə), istərsə də digər övliyalər, hər biri Allahın müqəddəs zatının camalından bir cilvədir. Onların hər biri o qədər sevimlidir ki, insan bir an görüş üçün canını belə fəda etməyə hazırdır. Əgər övliyalər bu qədər sevimlidirlərsə, görün onların yaradanı necə olar?! Əgər övliyalərin məhbəbbəti insanı bir belə təlatümə gətirirsə, görün yaradanın məhbəbbətində hansı təsirlər var?!

Əvvəlcə, Allahı yaxşı tanıyıb, Ona münasibətdə mərifətimizi artırmalıyıq. Allahı daha yaxşı tanıdıqca Ona olan məhbəbbət də güclənəsidir. Qəlbində ilahi məhbəbbət möhkəmlənmiş insan Onunla görüşə can atır. Belə möminlər namaza durduqda qəlbləri xəşə, müti olur. Bəs bu halı necə əldə edək?

İLƏHİ MƏHƏBBƏTƏ NƏİL OLMAQ YOLU

Allah-taala adi insanlara ilahi məhəbbətin yolunu özü göstərir. “Hədisi-qüdsi”də Allah Həzrət Musaya (ə) belə buyurur: “Ya Musa, Məni yaratdıqlarıma sevdirdi, yaratdıqlarımı Mənə məhəbbət et”. Musa (ə) soruşur ki, pərvərdigara bu işi necə görürəm? Allaha təala buyurur: “Məni sevmələri onlara olan nemətlərini onlara xatırlat”.

İnsanda belə bir fitri xüsusiyyət var ki, ona yaxşılıq edənə qəlbində sevgi yaranar. Əgər insan Allahın etdiyi yaxşılıqları dərk etsə, Onu sevməyə bilməz. İlahi nemətlər gözləri qarşısında cərgələnən insanın qəlbində öz Rəbbinə qarşı mütləq məhəbbət oyanacaqdır.

NEMƏTLƏR AĞUŞUNDA QƏFLƏT

İlahi məhəbbətə aparan ən sadə yol göstərildi. Sözsüz ki, övliyaların getdiyi yol daha incə və daha mürəkkəbdir. Adi insanlar üçünsə ən sadə yol Allahın nemətlərini tanıyıb, bu nemətlər haqqında düşünməkdir.

Allah-taala öz bəndələrini saysız-hesabsız nemətlər içində qərq etmişdir. Çox olur ki, çətinliyə düşmüş insan üçün bütün qapılar üzünə bağlandığı vaxt qəfildən Allahın lütfü nazil olur və çətinlik ağıla gəlməyən bir yolla aradan qalxır. Bu zaman insan ixtiyarsız olaraq Allah qarşısında xəcalət çəkir və pıçıldayır: “Pərvərdigara, axı mən bu yaxşılığa layiq deyildim”.

Mütilik, xüşi təkcə əzab qorxusundan yaranmır. Bəzən bu hal şövqdən də qaynaqlana bilər. “Maidə” surəsinin 83-cü ayəsində buyurulur: **“(Bəzi nəsrənilər) Peyğəmbərə nazil olanı eşitdikləri zaman haqqı tanıdıqları üçün onların gözlərinin dolduğunu görərsən”**.

Gözlənilməyən nemət insanın qəlbini rıqqətə gətirir, onda şövq yaradır. İnsan sonralar da bu lütfü xatırladıqda eyni şövqü duyur. Hər dəfə belə lütlər xatırladıqda Allaha məhəbbət daha da artır. Hətta bu duyğu xasiyyətə də çevrilə bilər.

İlahi nemətlər təkcə gözümüz qarşısında olan nemətlərlə məhdudlaşmır. Varlıq aləmi bütövlükdə bir nemətdir. İmam

Hüseyn (ə) ərəfə günü günəşin yandırıcı istisi altında durub, gözlərindən yağış yağırımı kimi ağlayar və bu əziyyətli şəraitdə Allahın nemətlərini sadalayardı: “Hansı nemətlərini sayım, hansı nemətlərini xatırlayım? Hansı nemətinə görə təşəkkür edirəm? Bu nemətlər sənə biləcəyimizdən daha çoxdur. Ey mənim məbudum, şahidəm həqiqi imanım, gözümün nuruyla, alnımın qırışları ilə, dövr etməkdə olan qanımla, burnumun yuxa pərləri ilə, qulağımın pərdələri ilə, toxunan dodaqlarımla, dilimin söz yaradan hərəkətləri ilə...” İmam Hüseyn (ə) yandırıcı günəş şüaları altında hələ də sadalayır! Bütün bu nemətlər bizə əta olunmasaydı çətinlik çəkməzdikmi?! Gəlin, mənəvi nemətləri də unutmayaq. İmam Səccad (ə) belə dua edir: “Pərvərdigara, Sənin zikrin, Səni çağırmaq üçün verdiyin icazə ən böyük nemətlərindəndir”. Bəli, öz kiçik vücudumuzla əzəmətli Allah qarşısında dayanıb, söz deyə bilirsən, bu özü böyük nemətdir. Əlbəttə ki, Allah qarşısında hamının danışmaq ləyaqəti yoxdur. Allah-taala yalnız öz lütfü ilə bu işə icazə vermişdir.

Aşıqından çox–çox üstün olan məşuq nəzərinizdə canlandırın. Əgər onlar arasındakı fərq sultanla qul arasındakı fərq qədər olarsa aşıq məşuqun görüşünə həsrət qalacaqdır. Miskinlik içində ümidi üzülmüş aşıq məşuq qəfildən görüşə çağırırsa, aşıq sevincindən ağlayar. Diqqət edin! Əzəmətli Allah öz ləyaqətsiz bəndəsini görüşə—namaza çağırır! Bəli, bütün günahlarımıza baxmayaraq, Allah bizə mərhəmət göstərir.

MƏNƏVİ NEMƏTLƏRİN MADDİ NEMƏTLƏRDƏN ÜSTÜNLÜYÜ

İnsan Allaha olan məhəbbətini artırmaq üçün Onun verdiyi nemətlər barədə düşünməlidir. Çoxları darda olduğu zaman Allahın gözlənilməz yardımından faydalanmışlar. Bu yardımlarla bərabər, hər birinin öz yeri olan digər nemətləri də unutmaq olmaz. Bədənin hər bir üzvü insan üçün böyük nemətdir. Biz bunu yalnız xəstələndiyimiz zaman anlayırıq.

Maddi nemətlərlə yanaşı mənəvi nemətləri də xatırlamalıyıq. Məsələn, qonaq getdiyimiz evdə xoş münasibət gözəl zövqlə bəzədilmiş süfrədən daha qiymətlidir. Mərifətli insanlar üçün

mənəvi nemətlər maddi nemətlərdə qat–qat üstündür. Allaha yaxın insanlar mənəvi nemətlərdən daha çox ləzzət alırlar.

Bəli, Allah-taala öz bəndələrinə mehribandır və onlarla mərhəmətlə rəftar edir. O, öz bəndələrinə peyğəmbərlər vasitəsi ilə hətta Allahla necə danışmağı da öyrədir. Namazda xəyalımız kənara uçarkən bu xəyalı geri qaytaran da Odur.

Qəflətdən qurtulub, Allaha qarşı diqqətli olmaq üçün müxtəlif yollar var. Amma bütün bu yollar mərifətə, həqiqətin kəşfinə aparır. Namazda müti olmaq istəyiriksə, yenə də ilahi mərifətdən faydalanmalıyıq.

Pərvərdigara, sonsuz lütfünə sığınıb, bizi qəflətdən oyatmağın istəyirik! Qəlbimizi özünə qarşı müti buyur! Namazlarımızı “Sənə xüsh ilə ibadət edənlərin namazlarından qərar ver! Amin!

QƏRBDƏ İQTİSADI İNKİŞAFIN SƏBƏBİ

Dini iqtisadi inkişafa əngəl bilənlərin nəzərinə digər bir mühüm nöqtəni çatdırmaq lazım gəlir. Bir çox qərb alimləri Avropanın XVI-XVII əsrlərindən başlayaraq iqtisadi dirçəlişinin səbəbini protestanlıq əxlaqından görürlər. Protestanlıq üç məsihi məzhəbindən biridir. Bünövrəsi XVI əsrdə qoyulmuş bu məzhəb öz ardıcılarını pərhizkarlığa və dünyaya bağlanmamağa çağırır. Məşhur alman alimi Maks Veber «Protestant əxlaqı və kapitalizm ruhu» kitabında iddia edir ki, qərb cəmiyyətindəki iqtisadi inkişaf protestanlıq məzhəbindən doğmuşdur. O, yalnız protestant məzhəbli Avropa ölkələrinin əsaslı inkişafını öz müddəasına sübut gətirir. Onun nəzərinə, insanları dünyapərəstlik və israfçılıqdan çəkindirən bu məzhəb həqiqi inkişaf üçün şərait yaratmışdır. Bu məzhəbin ardıcılları qənaətcil olur və kapital toplamağa çalışırlar. Bu kiçik kapitallar, hansısa mərhələdə, bankların və böyük müəssisələrin yaranmasına səbəb olur.

Biz Maks Veberin dedikləri ilə tam şərik olmasaq da, onun haqqında danışmaqla nəzərinizə çatdırmaq istəyirik ki, hətta dini e'tiqadı olmayanlar da qənaəti iqtisadi inkişaf üçün amil bilirlər. Demək, qənaət etməyi bacaran millətlərin iqtisadi qüdrətə çatmasında təəccüblü bir şey yoxdur. Digər bir tərəfdən, fikri-zikri dünya ləzzətləri dalınca qaçmaq olan insanlar öz israfçılıqları ilə bütün cəmiyyət üçün problem yaradırlar. Əyyaşların tə'birincə,

«yaxşı kef etmək üçün» böyük pullara ehtiyac var. Böyük pullar isə, adətən, oğurluq, rüşvət, sələmçilik, bir sözlə, cinayət yolu ilə ələ gəlir. Varlı bir əyyaş il ərzində ölkənin milli gəlirinə bərabər pulu eys-ışrətə xərcləməkdən çəkinmir. Əgər qərbin inkişafı paralel əxlaqi inkişaf olsaydı, məsələn, SPİD və qorxulu zöhrəvi xəstəliklər həmin ölkələri bürüməzdi. Demək, əxlaqsızlığa və onun acı nəticələrinə külli miqdarda pul xərcləyən iqtisadiyyatın əxlaq və qənaətlə heç bir əlaqəsi ola bilməz.

Dini göstərişlərə əməl edən insanları dünya və axirət səadəti gözləyir. Pərhizkarlığı, qənaəti, zöhdü, təqvanı tənbellik kimi başa düşmək olmaz. İnsanları kamillik zirvəsinə səsləyən bir din heç vaxtlə tənbelliyə səs verə bilməz. İslam tənbelliyə deyil, pərhizkarlığa, qənaətə, Allaha təvəkkül etməyə çağırır. Bir-birinə zidd bu iki məsələni qatışdırmaq insanların nöqsanıdır. Bizim nöqsanlı qavrayışımız səbəbində inkişafa çağıran də'vətlər geriliyə çağırış kimi yozulub.

İslamın şüarı budur: **«Allah kafirlərə əsla mö'minlərin əleyhinə olan bir yol qərar verməmişdir»¹**. Bu göstəriş hazırkı dövrdə elm və sənət sahələrində qüvvədədir. «Munafiqun» surəsinin 8-ci ayəsində buyrulur: **«İzzət, Allaha, Onun rəsuluna və mö'minlərə məxsusdur»**.

Bu gün iqtisadi cəhətdən geri qalmış müsəlmanları izzətli hesab etmək olarmı? Yuxarıdakı iki ayədən belə nəticə çıxarmaq olar ki, müsəlmanlar gecə-gündüz çalışıb kafirlərə möhtac olmadan qurtardıqdan sonra izzətə çata bilərlər. Əgər bir şəxs bu iki ayəni həyata keçirmək üçün elm və iqtisadiyyatda bir addım irəli atarsa, bu iş həmin şəxs üçün ibadət sayılır. «Biharül-ənvar» kitabında belə bir rəvayət nəql olunur: «İbadət ondur onun doqquzu halal ruzi qazanmaqdır». İnsanları bu cür tə'limlərə çağıran dini tənbelliyə çağırışda ittiham etmək olarmı? İslam, ailəsinin ehtiyaclarını ödəmək üçün zəhmət çəkib, tər tökən insanı alqışlayır. Əngəl dində yox, bizim qavrayışımızda və tərzitəfəkkürümüzdədir. İslamı düzgün anlayıb, onun göstərişlərinə əməl edən insanı yalnız səadət gözləyir.

¹ «Nisa» surəsi, ayə: 141.

Mündəricat

ÖN SÖZ	3
BİRİNCİ DƏRS	4
TƏZKİYƏ (PAKLANMA) ANLAYIŞI VƏ ONUN	
ƏHƏMİYYƏTİ	4
PEYĞƏMBƏRLƏRİN İKİ ƏSAS HƏDƏFİ	4
ALİMLƏRİN ROLU	4
TƏHSİL MƏRKƏZLƏRİNDƏ TƏRBİYƏNİN ROLU	6
TƏZKİYƏ MƏFHUMU	7
İNSAN TƏRBİYƏSİNİN SƏCİYYƏVİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ	7
İKİNCİ DƏRS	10
NƏFS VƏ ONUN TƏRBİYƏSİ	10
ƏVVƏLKİ DƏRSƏ BİR NƏZƏR	10
NƏFSİN NÖVLƏRİ (ƏMMARƏ, LƏVVAMƏ, MÜTMƏİNNƏ)	10
TƏBİİ (HEYVANİ) VƏ QÜDSİ (İLAHİ) NƏFSLƏR	12
NƏFS VAHİDDİR	12
NƏFSİN TƏRBİYƏSİNDƏ MƏQSƏD	13
NƏFSİN İNKİŞAFININ AMİLLƏRİ VƏ ONUN QARŞISINI ALAN	
MANEƏLƏRİ	14
ÜÇÜNCÜ DƏRS	16
NƏFSİN TƏKAMÜL VƏ TƏNƏZZÜLÜ	16
NƏFSİN İNKİŞAFI VƏ SÜQUTU	16
NƏFSİN TƏKAMÜLÜ	17
ALLAHA YAXINLIQ	18
İNSANI NƏFSİN TƏRBİYƏSİNƏ SÖVQ EDƏN AMİLLƏR	19
CƏHƏNNƏMİN YARANIŞ FƏLSƏFƏSİ	20
DÖRDÜNCÜ DƏRS	22
KAMİLLİYİN ZİRVƏSİ ALLAHA YAXINLIQDIR	22
KAMİLLİK FİTRİ İSTƏKDİR	22
ALLAHA YAXINLIQ KAMİLLİK ZİRVƏSİDİR	23
ALLAHA YAXINLIĞIN MƏNASI	24
YAXINLIQ, YOXSAYAXINLIĞIN ƏSƏRLƏRİ?!	26
BƏŞİNCİ DƏRS	28
KAMİLLİYİN SİRRİ BƏNDƏLİKDİR	28
KAMİLLİYİN ZİRVƏSİ	28
İLAHİ MƏQAMA ÇATMAQDA BƏNDƏLİYİN ROLU	28

ALLAHIN BİZİM İBADƏTİMİZƏ EHTİYACI VARMI?	29
BƏNDƏLİK MƏQAMINA NAİL OLMAĞIN YOLU	30
BƏNDƏLİK BUXOV DEYİL	31
BƏNDƏLİYİN MƏRTƏBƏLƏRİ	31
ALTINCI DƏRS	34
ÖZÜNƏPƏRƏSTİŞ SÜQUT AMİLİDİR	34
ƏVVƏLKİ MÖVZULARA BİR BAXIŞ.....	34
ƏN DƏRİN SÜBUT	35
YÜKSƏLİŞ VƏ SÜQUTUN MƏRTƏBƏLƏRİ	36
ŞİRK VƏ GİZLİ KÜFR.....	37
SÜQUTUN KÖKÜ ÖZÜNƏPƏRƏSTİŞDİR.....	38
İMAN VƏ YƏQİNİN ƏLAQƏSİ.....	38
ALİM YOLUNU AZA BİLƏRMİ?	39
YEDDİNCİ DƏRS	41
İNSANİ ŞƏXSİYYƏT AXTARIŞINDA	41
QƏFLƏT İNSANLIĞA ZİDDİR.....	41
ÖZÜNDƏN XƏBƏRSİZLİK	42
ŞƏXSİYYƏT SAHİBİ OLMAQDA AXİRƏT İNANCININ ROLU... ..	43
SƏKİZİNCİ DƏRS	46
QƏFLƏTDƏN QURTULUŞ	46
ÖTƏN MÖVZULARA BİR NƏZƏR.....	46
QƏFLƏTDƏN AYILMAQ ÜÇÜN İLK ADDIM	47
MƏSƏLƏNİN SURƏT BARƏDƏ TƏSƏVVÜR ƏLDƏ ETMƏK YOLU.....	47
SONRAKI ADDIMLAR	49
DİQQƏT!	50
DOQQUZUNCU DƏRS	52
QƏFLƏTİN SƏBƏBLƏRİ	52
QƏFLƏTƏ SƏBƏB OLAN AMİLLƏRİN ƏQLİ CƏHƏTDƏN ARAŞDIRILMASI.....	52
AYƏ VƏ RƏVAYƏTLƏRDƏ QƏFLƏTİN SƏBƏBİ.....	53
DÜNYA QƏFLƏT, YOXSƏ TƏ:AMÜL VASİTƏSİDİR?	54
NƏFSİN PAKLAŞDIRILMASINDA DAVAMİYYƏTİN ROLU	55
ONUNCU DƏRS	57
ALLAHI XATIRLAMAĞIN ŞƏXSİYYƏTƏ TƏSİRİ	57
“MAİDƏ” SURƏSİNİN 105-Cİ AYƏSİ	57
NƏFSİ TANIMAQLA ALLAHI TANIMAQ OLAR.....	57

NƏFSİN KAMİLLƏŞMƏSİNDƏ ALLAHI TANIMAĞIN ROLU.....	58
ALLAHI ÇOX ZİKR ETMƏK	60
ŞƏHİD MÜTƏHHƏRİDƏN BİR XATİRƏ	61
ON BİRİNCİ DƏRS.....	62
DİLİN ZİKRİ İLƏ QƏLBİN ZİKRİ.....	63
ÖTƏN MÖVZULARA BAXIŞ	63
QƏLB, YOXSƏ DİL ZİKRİ.....	63
DİL ZİKRİNİN BƏZİ FAYDALARI	65
QƏLB ZİKRİNİN BƏZİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ	65
QƏLB ZİKRİNİN NÖVLƏRİ VƏ DƏRƏCƏLƏRİ	66
SONSUZLUĞA DOĞRU	68
ON İKİNCİ DƏRS	68
QƏLB ZİKRİNƏ APARAN YOL	69
HƏR ŞEY İLAHİ ZİKR ÜÇÜN ƏSASDIR	69
İLAHİ AYƏTLƏR BARƏDƏ TƏFƏKKÜR	70
ZAMAN VƏ MƏKAN	71
İLAHİ NİŞANƏLƏR.....	72
İLAHİ NİŞANƏLƏRƏ MÜNƏSİBƏT	72
BİGANƏLİK NÜMUNƏLƏRİ	72
ON ÜÇÜNCÜ DƏRS	74
ZİKR ÜÇÜN ÜMDƏ MANEƏ	75
ÖTƏN MÖVZULARA BAXIŞ	75
UNUDULMUŞ BƏNDƏLƏR	75
ZİKRƏ DOĞRU BİR ADDIM	76
ZİKRİN AMİLLƏRİ VƏ MANEƏLƏRİ	77
MƏSXƏRƏÇİLƏR.....	78
“ZUMƏR” SURƏSİNDƏN İKİ AYƏ	79
GƏNCLƏR QARŞISINDA MƏSULİYYƏT	80
ON DÖRDÜNCÜ DƏRS	81
TƏFƏKKÜRÜN ƏHƏMİYYƏTİ.....	82
DİQQƏTLİ OLMAQDA TƏFƏKKÜRÜN ROLU	82
TANIŞLIĞIN MÜQƏDDİMƏSİ DÜŞÜNCƏDİR.....	82
İLAHİ SİFƏTLƏR VƏ FELLƏR BARƏDƏ TƏFƏKKÜR.....	83
İLAHİ NEMƏTLƏR BARƏDƏ TƏFƏKKÜR	84
ÖZÜN HAQQINDA DÜŞÜN!	85
YARANIŞ MƏQSƏDİ HAQQINDA TƏFƏKKÜR	86
İNSANIN HEYVANDAN ÜSTÜNLÜYÜ.....	87
ON BEŞİNCİ DƏRS.....	89

DÜNYA VƏ AXİRƏTİN MÜQAYİSƏSİ	89
DAVAMLİ TƏFƏKKÜR	89
DÜNYA VƏ AXİRƏT HAQQINDA	90
DÜNYA UŞAQ OYUNUDUR!	92
DÜNYANIN PUÇLUĞU	93
SƏHV NƏTİCƏ ÇIXARMAQDAN QORUNUN!	93
ON ALTINCI DƏRS.....	95
İSLAM NƏZƏRİNDƏ DÜNYA.....	95
ÖTƏN MÖVZULARA BİR BAXIŞ	95
İSLAM TƏRKİ-DÜNYALİĞƏ ZİDDİR	96
HƏZRƏT ƏLİNİN (Ə) DÜNYANI MƏZƏMMƏTİ	96
HƏZRƏT ƏLİNİN (Ə) BUYURDUQLARININ TƏFSİRİ	97
DÜNYAYA İKİLİ MÜNASİBƏT.....	98
DİNİ TƏLİMLƏR İNKİŞAF A MANEƏDİRMİ?	99
QƏRBDƏ İQTİSADİ İNKİŞAFIN SƏBƏBİ	101
ON YEDDİNCİ DƏRS.....	103
TƏKAMÜL YOLUNDA İMAN VƏ SALEH ƏMƏLİN ROLU	
.....	103
ÖTƏN MÖVZULARA BİR BAXIŞ.....	103
MÜNASİBƏTLƏR	105
ALLAHA YAXINLIĞIN ƏSASI İMAN VƏ SALEH ƏMƏLDİR....	105
İMAN VƏ ELMİN ƏLAQƏSİ	106
İSTƏK VƏ İRADƏNİN ROLU.....	107
ON SƏKKİZİNCİ DƏRS.....	109
İMANIN ÜNVANI VƏ MƏRTƏBƏLƏRİ.....	109
ÖTƏN MÖVZULARA BİR BAXIŞ.....	109
MARKSİZM VƏ SİVİL DÜNYASI	110
QURAN AYƏLƏRİNDƏ İMAN MƏSƏLƏSİ	111
İMANLA ELMİN FƏRQLƏRİ	112
İMANIN MƏRTƏBƏLƏRİ.....	113
İMANIN MƏRTƏBƏLƏRİNDƏN ÖTRÜ ME'YAR.....	114
İMANIN ALİ MƏRTƏBƏLƏRİNDƏN NÜMUNƏLƏR.....	115
ON DOQQUZUNCU DƏRS.....	117
İMANI GÜCLƏNDİRMƏK YOLLARI (1)	117
ZAHİRİ İMAN VƏ BATİNİ KÜFR.....	117
ZƏİF İMANLI QANE OLMUR	118
ELM İMANA YARDIMÇIDIR.....	119

İMAN VƏ İRADƏNİN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ VƏ BU YOLLA İMANIN GÜCLƏNDİRİLMƏSİ	120
<i>İYİRMİNCİ DƏRS</i>	123
İMANI GÜCLƏNDİRMƏK YOLLARI (1)	123
ÖTƏN MÖVZULARA BİR BAXIŞ.....	123
İNSAN İNANDIĞINI İNKAR EDƏ BİLİR.....	124
QURAN VƏ İMANI GÜCLƏNDİRMƏ AMİLLƏRİ.....	125
BİRİNCİ HAL.....	125
İKİNCİ HAL	126
ÜÇÜNCÜ HAL.....	127
İMANI GÜCLƏNDİRMƏ AMİLLƏRİNİN ƏLAQƏSİ.....	128
<i>İYİRMİ BİRİNCİ DƏRS</i>	131
İMAN VƏ ƏMƏLIN RABİTƏSİ	131
ÖTƏN MÖVZULARA BİR BAXIŞ.....	131
İMANI GÜCLƏNDİRMƏNİN İKİ AMİLİ.....	132
İMAN VƏ SALEH ƏMƏL.....	133
GÜNAH İMANIN DÜŞMƏNİDİR	136
<i>İYİRMİ İKİNCİ DƏRS</i>	138
GÜNAH İNSANI SÜQUTA APARIR	138
KAFİRİN ƏMƏLİ FAYDASIZDIR	138
ƏN ZİYANKAR KƏSLƏR	139
NƏ ÜÇÜN “ƏN ZİYANKAR”?.....	139
GÜNAHIN AXIRI KÜFÜRDÜR	140
GÜNAHDAN QAÇMAĞIN YOLU.....	142
<i>İYİRMİ ÜÇÜNCÜ DƏRS</i>	145
NAMAZ TƏKAMÜLÜN SİRRİDİR	145
BU SİRR GİZLİ DEYİL	145
QURANDA NAMAZ HAQQINDA.....	145
NAMAZ BARƏSİNDƏ OLAN RƏVAYƏTLƏR	146
ƏN XEYİRLİ ƏMƏL	147
HALSIZ NAMAZ	149
<i>İYİRMİ DÖRDÜNCÜ DƏRS</i>	152
NİYYƏTİN ROLU	152
NAMAZA ÜÇ YANAŞMA	152
İBADƏTDƏ NİYYƏTİN ƏHƏMİYYƏTİ.....	152
RİYA NAMAZI PUÇA ÇIXARIR	153
NİYYƏT İKİ AĞIZLI QILINCDIR	155

<i>İYİRMİ BEŞİNCİ DƏRS</i>	156
RIYA	156
NİYYƏT ƏSAS ŞƏRTDİR	156
RİYA VƏ ONUN NİŞANƏLƏRİ	156
GÖZƏ GÖRÜNMEZ RİYA	158
HİDAYƏT VƏ RİYAKAR TƏBLİĞ	158
RİYA VƏ İXLAS HAQQINDA BİR HEKAYƏT	159
<i>İYİRMİ ALTINCI DƏRS</i>	160
NİYYƏT VƏ ONUN MƏRTƏBƏLƏRİ	160
ALLAHA GÖRƏ GÖRÜLƏN İŞİN MƏFHUMU	160
NİYYƏTİN NÖVLƏRİ	160
DÜZGÜN NİYYƏT	162
NİYYƏTİN ALİ MƏRTƏBƏSİ	164
NİYYƏTİN TƏDRİCƏN SAFLAŞDIRILMASI	165
ALİ NİYYƏT VƏ İBADƏTİN BƏZİ NÜMUNƏLƏRİ	165
<i>İYİRMİ YEDDİNCİ DƏRS</i>	167
NAMAZ RUHİYYƏSİ AXTARIŞINDA (1)	167
HƏQİQİ NAMAZ	167
HƏQİQİ NAMAZA DOĞRU İLK ADDIM	168
İKİNCİ ADDIM	168
ÜÇÜNCÜ ADDIM	169
MƏRHUM AYƏTULLAH XANSARI HAQQINDA BİR HEKAYƏ	
.....	170
QƏLB NAMAZI	170
ƏFSANƏ, YOXSƏ HƏQİQƏT?	171
<i>İYİRMİ SƏKKİZİNCİ DƏRS</i>	173
NAMAZ RUHİYYƏSİ AXTARIŞINDA (2)	173
ÖTƏN MÖVZULARA BAXIŞ	173
NAMAZLAR ARASINDA FƏRQ	173
ƏN SON NAMAZ	174
ƏN BÖYÜK VARLIQLA GÖRÜŞ	175
“SANKİ ONU GÖRÜRSƏN”	175
<i>İYİRMİ DOQQUZUNCU DƏRS</i>	177
İTAƏTKARLARIN NAMAZI	177
İTAƏTKARLIQ (XÜŞU) HƏQİQİ NAMAZA APARAN YOLDUR	177
“XÜŞU” NƏDİR?	177
XÜŞU EQOİZMİN ZİDDİDİR	178
ZAHİRİ VƏ HƏQİQİ XÜŞU	179
XÜŞUNUN MAHİYYƏTİ	180

XÜŞUNUN ƏMƏLƏ GƏLMƏ SƏBƏBLƏRİ.....	182
OTUZUNCU DƏRS.....	183
NAMAZDA XÜŞU ƏLDƏ ETMƏYİN YOLU (1).....	183
“XÜŞU”, “XOF”, “XƏŞİYYƏT”.....	183
ALLAHIN BÖYÜKLÜYÜNƏ DIQQƏT.....	185
İLƏHİ ƏZƏMƏTİN MƏNASI.....	185
PEYĞƏMBƏR (S) İLƏHİ ƏZƏMƏTİ ƏTTAR ZEYNƏBƏ NECƏ ANLADIRDI.....	186
SONSUZ BÖYÜKLÜK.....	187
OTUZ BİRİNCİ DƏRS.....	189
NAMAZDA XÜŞU ƏLDƏ ETMƏYİN YOLU (2).....	189
ALLAHDAN QORXU.....	189
ALLAHDAN NƏ ÜÇÜN QORXMALIQ?.....	190
ALLAH QORXUSUNUN DƏRƏCƏLƏRİ.....	190
ALLAHIN NƏZƏRİNDƏN MƏHRUMLUQ QORXUSU.....	191
GÜNAH QORXUSU.....	192
OTUZ İKİNCİ DƏRS.....	195
NAMAZDA XÜŞU ƏLDƏ ETMƏYİN YOLU (3).....	195
ÖTƏN MÖVZULARA BİR BAXIŞ.....	195
XÜŞUNUN DÖRDÜNCÜ AMİLİ.....	195
MƏHƏBBƏTLƏ XÜŞUNUN ƏLAQƏSİ.....	196
İLƏHİ MƏHƏBBƏTƏ NAIL OLMAQ YOLU.....	197
NEMƏTLƏR AĞUŞUNDA QƏFLƏT.....	197
MƏNƏVİ NEMƏTLƏRİN MADDİ NEMƏTLƏRDƏN ÜSTÜNLÜYÜ	198
QƏRBDƏ İQTİSADİ İNKİŞAFIN SƏBƏBİ.....	199